

GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARI

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

İslam MAMMADOV

Danışman: Prof. Dr. Nergis BİRAY

Eylül 2022

DENİZLİ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Islam MAMMADOV

ÖN SÖZ

Kendi milletinin kültürünün yaşandığı coğrafyada dünyaya gelen insanoğlu, varoluşundan itibaren kültürle iç içedir. Dikkatinizi çekmek isterim; insan değil, insanoğlu. Doğumuyla birlikte kültürle tanışan çocuk bu kültürü yaşayarak, öğrenerek, uygulayarak büyür ve bunu bir sonraki nesle olimpiyat meşalesini verircesine teslim eder. Bu durum yaşanırken değişme ve gelişmeler de göz ardı edilmemelidir. Kültürü yaratan da, günümüze kadar geliştirerek getirip çıkaran da insandır.

Bu çalışmada çocukların kültür kavramının alt ögesi olan çocuk folklorunun çocuk oyunları konusu seçilerek işlenmiştir. Lisans eğitimimizden dolayı Şarkşinas olduğumuz için her zaman kültüre önem vermişizdir. Günümüzde teknolojik ortamın getirdiği yeniliklerle farklı kültürler otuz yıl öncesiyle kıyasladığımızda daha rahat birbirleriyle etkileşime girebilir, hatta Samuel Huntigton’ın “Medeniyetlerin Çatışması” tezinde olduğu gibi daha rahat “çatışabilir”. Bu zaman bir kültür veya medeniyet diğerini üsteler ve galip gelir. Örneğin, çağımızda genişleyerek yaygınlaşan manga ve anime kültürleri, dünyanın çoğu ülkesindeki gençlerin ilgisini çekerek yerli dizi ve filmlerin yerine tercih edilmesine neden olur. Bu günlük yaşama, giyime, dile, ilgi alanlarına da etki eder. Kore dizileri sebebinden Koreceye karşı ilgi duyarak bu dili öğrenen gençlerin sayı az değildir. Bu örnekler daha fazla uzatılabilir elbette.

Ortak kültürün var olduğu Türk dünyasında da “Fikirde birlik” ilkesiyle yapılacak kültürel etkinliklerin Türk halkları arasında kaynaşmayı sağlayabileceğini, yılların getirdiği ayrılığı azaltabileceğini düşünmekteyiz.

Aynı zamanda, tesadüf mü yahut yazgı mı bilinmez, ama iki yıl önce Sanat terapisi eğitimlerine katılarak bu alanda çocuklara yönelik yapılabilecek etkinlikleri öğrenmiş, Karabağ savaşı sonrasında o bölgede fiziksel ve psikolojik zarar görmüş çocuklarla atölyeler yaparak öğrendiklerimi uygulama fırsatı yakalamıştım. İşte o zaman çocuk beyninin eşsiz yaratıcılığını ve sonsuz hayal dünyasını keşfettim. Çocukların her zaman hayatımızın düşündüğümüzden daha önemli konumunda olduğunu anladım. Bu nedenle şunu söyleyebilirim ki, oyun oynarken bile çocukların neler öğrenebileceğini, kendilerinin hangi yönlerini keşfetme ihtimallerini belki tahmin bile edemeyiz. Bu çalışmada yer alan oyunlara çocuk gözü ile bakılıp bazıları tarafımdan deneyimlenmiş, o an yaşanan hisler ve düşünceler doğrultusunda kuramsal incelenmeler yapılmıştır.

Tez çalışması hazırlanırken bu iki temel kavram üzerinde durulmuştur. Ana malzeme olan çocuk oyunları da çocuk ve kültür kavramlarının ilişkisinden doğmuştur.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının yazıldığı süreç başta olmakla hayatım boyunca her konuda bana destek olan annem Dilara MAMMADOVA'ya, babam İlham MAMMADOV'a, ablam Günay MAMMADOVA'ya, yüksek lisans ders ve tez döneminde hem zamanını hem bilgilerini hem de hayat tecrübesini esirgemeyen, tartışarak sonuca ulaşma metodunu uygulamamı sağlayan sayın danışmanım Prof. Dr. Nergis BİRAY'a, kaynak olarak kullandığım “Bazihai mehelli Azerbaycan” kitabındaki oyunları çevirmeme yardım eden Muhammed Zahir SÖNMEZ'e, adları tüm sayfayı dolduracak olan tezimi yazdığım süreçte beni destekleyen, yardımcı olan Azerbaycan, Türkiye ve İrandaki tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmayı dünyanın her yerindeki çocuklara ve kendini çocuk hissedenlere ithaf ediyorum.

ÖZET

GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARI

MAMMADOV Islam

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nergis BİRAY

Eylül 2022, XII+129 sayfa

Folklor bir halkın sözlü kültür geleneğidir. Bu geleneğin çocuklarla ilgili kısmı çocuk folklorudur. Çocuk folkloru içerisinde özel yere sahip olan çocuk oyunları bu çalışmanın iki ana kavramından birini oluşturmaktadır.

Tez çalışması iki aşamada yürütülmüştür. İlk olarak Güney Azerbaycan çocuk oyunları derleme ve kaynak taraması yöntemleriyle elde edilmiştir. İkinci aşamada toplanan bu oyunlar farklı kuramlar ve yaklaşımlarla incelenmiştir. Çalışmanın bölümleri de bu evrelerle uygunluk teşkil etmektedir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü elde edilen oyunların “Yapı”, “Bağlam”, “Oynanma”, “İşlev” başlıkları altında incelenmesinden ibarettir. Bu bölümde alt başlıklarda ele alınan konular tümdengelim yöntemiyle oluşturulan alt başlıklar halinde incelenmiştir.

İkinci bölümde derlenen ve çeşitli kaynaklardan elde edilen oyunlar alfabetik sırayla numaralandırılmış, isimleri ve oynanış biçimleri ile yazılmıştır. Bu bölümde oyunlar orijinal haliyle, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış, anlaşılmayan kelimelerin dipnotta Türkiye Türkçesindeki karşılığı yahut anlamları verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Oyun, Çocuk, Folklor, Güney Azerbaycan.

ABSTRACT**THE CHILDREN'S GAMES OF SOUTHERN AZERBAIJAN****MAMMADOV Islam****Master Thesis****Contemporary Turkic Dialects and Literatures Department****Supervisor of Thesis: Prof. Dr. Nergis BIRAY****September 2022, XII+129 pages**

Folklore is a oral tradition of folk. The part of this tradition which is about children is called childlore or children's folklore. Children games which have special status on childlore constitutes one of two main concepts of this research.

Thesis has been managed in two stages. Firstly, children's games of Southern Azerbaijan have been gotten through compilation and source scanning methods. These games which collected have been analyzed by different theories and methods in the second stage. Chapters of thesis are suitable to these stages.

The first chapter of the study, which was formed two chapters, consists of examining the obtained games under the titles of "Structure", "Context", "Playing", "Function". Topics covered in subheadings have been analyzed under subtitles which were formed by deduction method, in this chapter.

The plays which compiled and obtained from various sources are numbered in alphabetical order and written with their names, playing styles together in the second chapter. In this section, the games are written in in their original form, Azerbaijani Turkic language, but the meanings or equivalents of the incomprehensible words in Turkey Turkic language are given in the footnote.

Keywords: Play, Game, Child, Folklore, Southern Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
I. Güney Azerbaycan bölgesi	2
II. Oyun ve Çocuk Oyunu Kavramı	6

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARININ İNCELENMESİ

1. Çocuk Oyunlarının Yapısı	13
1.1. Oyunların adlandırılması	13
1.1.1. Kullanılan araç-gereç, alete göre adlandırılan oyunlar	13
1.1.2. Yapılan veya yapılması gereken eylemlere göre adlandırılan oyunlar	14
1.1.3. Oyndaki sözlü formülle adlandırılan oyunlar	15
1.1.4. Özel oyun terimleri ile adlandırılan oyunlar	16
1.1.5. Rollere göre adlandırılan oyunlar	16
1.1.6. Oynandığı sahaya göre adlandırılan oyunlar	16
1.2. Oyun araç ve aletleri	17
1.2.1. Topla oynanan oyunlar	17
1.2.2. Ağaç veya çubukla oynanan oyunlar	17
1.2.3. Hayvanların aşık kemiği ve diğer kemikleriyle oynanan oyunlar	17
1.2.4. İp, kemer, mendil gibi eşyalarla oynanan oyunlar	18
1.2.5. Taşla oynanan oyunlar	18
1.2.6. Meyve, sebze, ceviz, badem, nohut vs. gibi baklagiller yahut kuru yemiş türünden olan küçük şeylerle oynanan oyunlar	18
1.2.7. El, parmak gibi insan azalarıyla oynanan oyunlar	18
1.2.8. Diğer eşyalarla oynanan oyunlar	19
1.2.9. Aletsiz oyunlar	19
1.3. Oyuncu	20
1.3.1. Cinsiyet	20
1.3.2. Yaş	21
1.3.3. Oyuncuların sayısı	23

1.4. Roller ve atış sırası	26
1.4.1. Roller	26
1.4.2. Atış sırasının belirlenmesi	27
1.5. Oyunun kuralı	28
1.6. Oyunlarda ödül ve ceza	31
2. Çocuk Oyunlarının Bağlamı	34
2.1. Sosyokültürel ortam	34
2.1.1. Din ve inanç	34
2.1.2. Bayram	36
2.1.3. Düğün geleneği	36
2.1.4. Yemek ve kıyafet kültürü	37
2.1.5. Tarım ve hayvancılık	37
2.2. Fiziki ortam	38
2.2.1. Hayvanlar	39
2.2.2. Bitkiler	39
2.2.3. Coğrafi şekiller	40
2.2.4. Doğa olayları	41
3. Çocuk Oyunlarının İşlevleri	43
3.1. Halk bilimi açısından çocuk oyunlarının işlevleri	44
3.2. Sosyoloji açısından çocuk oyunlarının işlevleri	45
3.3. Psikoloji açısından çocuk oyunlarının işlevleri	45
4. Çocuk Oyunlarının Oynanması	47
4.1. Başlangıç formülleri	48
4.2. Sıralı eylemler	50
4.3. Bitiş formülleri	52
4.4. Örnek oyunlar	53

İKİNCİ BÖLÜM

DERLENEN VE TESPİT EDİLEN GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARI

1. Açıl açıl oyunu	55
2. Ad qoyma oyunu	56
3. Alçı tava oyunu	56
4. Aparram vermərəm oyunu	57
5. Arada qaldı oyunu	57
6. Arada vurdu oyunu	58

7.	Atdı tutdu oyunu	58
8.	Atımın başı qızıl oyunu	59
9.	Atlanmaq oyunu	59
10.	Ayaq cızığı oyunu	59
11.	Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu	60
12.	Barmaq oyunu	60
13.	Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu	61
14.	Beşdaş oyunu	61
15.	Bənövşə oyunu	62
16.	Bir quşum var oyunu	63
17.	Bişibdi oyunu	63
18.	Börk qapdı qaçdı oyunu	64
19.	Bucaq tutdu oyunu	65
20.	Cəviz oyunu	65
21.	Cız oyunu	66
22.	Cızdana-cızdana oyunu	67
23.	Cızıq oyunu	67
24.	Cola tutma oyunu	68
25.	Coz mərəsi oyunu	68
26.	Cücə gözü oyunu	69
27.	Çəkişmək oyunu	69
28.	Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu	70
29.	Çoban-çoban oyunu	71
30.	Dala mindi oyunu	73
31.	Danqala piştov oyunu	73
32.	Dədəm mənə kor deyib oyunu	74
33.	Dəgirman-dəgirman oyunu	74
34.	Divara vurdu oyunu	74
35.	Doqquz öküz oyunu	75
36.	Döymə ağac oyunu	75
37.	Eşşəyi suvardın? oyunu	76
38.	Əl məndə oyunu	76
39.	Əl-ələ düymə dələ oyunu	77
39.1.	Əl-ələ oyunu	79
40.	Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu	79

41.	Əppək verdi oyunu	81
42.	Ətəyə daş qoydu oyunu	81
43.	Gəlincikləri hazırlamaq oyunu	81
44.	Girdəkan dığırmaq oyunu	82
45.	Gizlin şallaq oyunu	82
46.	Gizlinpanc oyunu	83
47.	Göydən gəldi oyunu	84
48.	Gözdə qulaq oyunu	85
49.	Gözü bağlıcı oyunu	85
50.	Gül-gül oyunu	86
51.	Ha pişdə, pişdə, pişdə... oyunu	87
52.	Haça minmək oyunu	88
53.	Hamam-hamam oyunu	88
54.	Həftsəng (Yeddi daş) oyunu	89
55.	Hoyma ağac oyunu	90
56.	Xoruz-xoruz oyunu	90
57.	İncələ qız oyunu	90
58.	İp ilə həndəsi şəkil oyunu	91
59.	İp keçdi oyunu	91
60.	İt qusli oyunu	91
61.	İynə-İynə oyunu	92
62.	Kabab-kabab oyunu	94
63.	Kəkliyəmin başı sarı oyunu	94
64.	Kor oyunu	95
65.	Köşki balaban oyunu	95
66.	Küs oyunu	96
67.	Qaçan-qaçan oyunu	97
68.	Qaçmadaş oyunu	97
69.	Qalaşək oyunu	98
70.	Qarış atmaq oyunu	98
71.	Qatar qoymaq oyunu	98
72.	Qələndar oyunu	99
73.	Qələ-qələ oyunu	100
74.	Qəyiş qapdı oyunu	100
75.	Qol tutma oyunu	101

76.	Qondum köşdü oyununu	102
77.	Qovala qaçdı oyununu	102
78.	Qurd oyununu	102
79.	Qurd-davar oyununu	103
80.	Quş uçdu oyununu	104
81.	Quşum per oyununu	105
82.	Löpür ğaz oyununu	106
83.	Lu lu lu lu xovzə oyununu	106
84.	Malla (Molla) mindi oyununu	107
85.	Matilos oyununu	107
86.	Misqala kəsmək oyununu	108
87.	Motal-motal oyununu	108
88.	Mum oynatmaq oyununu	109
89.	Naqqıçlı oyununu	110
90.	Nar dənəsi oyununu	110
91.	Pişik qaçdı oyununu	110
92.	Pişik yolu oyununu	110
93.	Pul çöndərmə oyununu	111
94.	Rəngə kəsmə oyununu	111
95.	Saqqa vurdu oyununu	111
96.	Sancma ağacı oyununu	111
97.	Sari gülün sapı oyununu	112
98.	Sınıq qol oyununu	112
99.	Silim, süpürüm? oyununu	113
100.	Südlü sümük oyununu	113
101.	Şah-vəzir oyununu	113
102.	Şersən, xəf? oyununu	114
103.	Şəkər pənir oyununu	114
104.	Tapadan tapaya oyununu	114
105.	Tapmışam, ha tapmışam oyununu	115
106.	Tas Məlik oyununu	116
107.	Təkdi, cütdü? oyununu	116
108.	Təkər sürmək oyununu	116
109.	Tırna vurdu oyununu	117
110.	Toxum çıxartmaq oyununu	117

111. Tolama oyunu	117
112. Top ərəbi oyunu	118
113. Top tutdu oyunu	119
114. Topana cızan oyunu	119
115. Turp belə bitər oyunu	119
116. Uşdu, uşdu oyunu	120
117. Üçəm oyunu	121
118. Üzük-üzük oyunu	121
119. Üzümdən su çıxartmaq oyunu	122
120. Yerdə qalan qurd oyunu	122
121. Yerdə oturdu oyunu	122
122. Yerdən uca oyunu	123
123. Zaqqı-zaqqı oyunu	123
124. Zolaq atmaq oyunu	123
125. Zu-zu oyunu	124
126. Züyüldax oyunu	124
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	127
ÖZ GEÇMİŞ	129

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Kafkasya Azərbaycanı və İran Azərbaycanı	2
Şekil 2. Açıl-açıl oyunundakı yumrukların dizilişi	55
Şekil 3. Kendi aşığıyla aşıklara vuran çocuk	56
Şekil 4. Çiling ağac oyunu	71
Şekil 5. Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu	80
Şekil 6. Gizlinpanc oyunu	84
Şekil 7. Həftəng (Yeddi daş) oyunu	89

KISALTMALAR DİZİNİ

AMEA Akademisi)	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
<i>age.</i>	Adı geçen eser
bak.	Bakınız
çev.	Çeviren
E.	Ebe
G. L.	Grup lideri
HAGEM	Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
<i>mec.</i>	Mecaz anlamında
O.	Oyuncu
SMOMPK	Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа – Kafkasya'daki yerleşim yerlerinin ve kabilelerin tanımlanması için materyallerin toplanması)
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	ve başka
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

Bir milletin temel özelliklerini oluşturan ögeler onun dili, dini, yani inancı ve kültürüdür. Bu özellikler bir milletin diğerlerinden farklı kılınmasını, dünyada çeşitliliğin oluşmasını, mevzubahis milletin kendine özgün olmasını sağlamaya yardımcı olur. Kültür ögesi milletin var olmasında, kendini köklü medeniyete sahip bir toplum olarak kanıtlamasında ve hatta yeni çağa ayak uydurup adetlerini koruyarak gelişmesinde çok önemli yere sahiptir.

Dünya üzerinde milletle özdeşleşmiş bulunan birçok kültürel unsur örneği mevcuttur. İster yemek kültürü olsun, ister dans kültürü, isterse de müzik yahut edebiyat, sanat kültürü örnekleri olsun, her ne kadar dünyaca yaygınlaşmış olsa dahi bu herhangi kültürel örneğin belli bir millete mahsus olması gerçeğini değiştirmemekle birlikte, o milletin medeniyetinin prestijini de yükseltmeye katkı sağlamaktadır. Mesela, pizzanın dünya üzerinde yaygınlaşması ve hemen hemen her evde ulaşılabilir bir yemek türü olması, onun İtalyanlara özgü olması gerçeğini değiştirmiyor. İspanyol dansları herkes tarafından bilinse de, yine de “İspanyol” özelliği taşır. Günümüzde çok sayıda ülkede bulunan tiyatrolar her ne kadar bulunduğu ülkeye göre farklı konuları ele alsada, yine de tiyatro kültürü deyince akla Yunan medeniyeti gelmektedir.

Kültürün önemi kadar milletin varlığı açısından çocuklar, onların gelecek hayatı da mühim bir konudur. Zira çocuklar milletin geleceğidir. Onların doğru eğitilerek yetiştirilmesi sağlam bir geleceğin temennisi demektir. Bunun için okul eğitimi her ne kadar önemli ise, okul öncesi eğitim, ailede verilen eğitim ve çocuğu yetiştirme şekli de oldukça önemlidir. Gerekli eğitimi alamayan, zamanında karar vermek, seçim yapmak, işbirliği yaparak takıma uyum sağlamak gibi yetilere sahip olamayan çocuklar gelecekte özgüvensizlik, asosyallik, kararsızlık gibi sorunlarla karşı karşıya gelebilir ve hayatları boyunca bu gibi durumlarla başa çıkmak zorunda kalabilirler. Bu yüzden de küçük yaşlardan itibaren çocuklara masallar, tekerlemeler, bulmacalar, maniler ve oyunlar yardımıyla bazı özellikler öğretilmeli, sağlıklı bireyler olarak büyümeleri sağlanmalıdır. Bu bağlamda adları belirtilen halk bilimi örneklerinden çocuk oyunları da özel bir yere sahiptir. Günümüzde her ne kadar nicel olarak sayısı, oynanma sıklığı azalsa da; nitel olarak oynanma şekli değişse de bu tür oyunlar hala kendi anlam ve önemini korumakta ve günümüzde canlandırılmaya çalışılmaktadır. Teknolojik gelişimin getirdiği yeniliklerle birlikte artık günümüzde çocukların ilgi alanının merkezinde evin dışında topluca oynanan bu tür oyunlar değil, bilgisayar ve telefon oyunları yerleşmiştir. Bu

durum yeni neslin teknolojiyle daha yakından ilgili olması açısından olumlu sonuçlar getirirse de, sosyalleşme, milli kültürü öğrenme ve yaşatma açısından olumsuz sonuçlar vermektedir.

I. Güney Azerbaycan bölgesi.

Bölge adı olarak Azerbaycan. Azerbaycan deyince bugün akla sadece bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti gelmemelidir. Günümüzde Güney Azerbaycan veya İran Azerbaycanı olarak adlandırdığımız bölgeyi bağımsız Azerbaycan topraklarından ayıran şey sadece Aras nehridir. Gerek dil, gerek kültür, gerekse de tarih birliğinin var olması söylediğimiz fikri destekler niteliktedir. Azerbaycan bölge olarak çok eski ve daha büyük coğrafyayı kapsamaktadır. Kısaca, tarihi kaynaklarda geçen Azerbaycan adı ve tahmini kapsadığı coğrafyaya değinelim. Ebu Cafer Taberî'nin söylediğine göre, "Ömer bin el-Hattab el-Hurmuzan'a (Huzistan'ın yöneticisi) danışarak ona Fars, Azerbaycan yoksa İsfahan'dan başlamalı olduğunu sormuştu. O ise cevabında, "Fars ve Azerbaycan kanatlar, İsfahan ise baştır..." demişti."¹ Buradan anlaşıldığı üzere, Azerbaycan bölgesi Fars ve İsfahan bölgelerine oldukça yakındır. Bu benzetmeden yola çıkarak, bu bölgelerin komşu olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 1. Kafkasya Azerbaycanı ve İran Azerbaycanı

¹ Al-Tabari, *Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk, The History of al-Tabari, The Conquest of Iran* (Çev. G. Rex Smith), New York, c. XIV, 1994, s. 10.

“Dərbəndnamələr” adlı eserde isə şu bilgilərə rastlıyoruz: “...Öz əli ilə ələm bağlayıb, yüz min ağça, otuz min ləşkər Səid ibn Ömər in ixtiyarına verdikdə Səid Azərbaycan tərəfə yola düşdü. Gəlib Ərdəbilə varid oldular...”² (“...Kendi eliyle bayrak bağlayarak yüz bin akça, otuz bin ordu Said ibn Ömer’in emrine verdiği zaman Said Azerbaycan’a doğru yola çıktı. Gelip Erdebil’e vardılar...” – I. M.)

“Tayfeyi-Xəzəri sərhədlərə və Dərbənd şəhərinə qalib olub İraq və Azərbaycan vilayətlərinə qətl və qarət edib mürəjjət edəllərdir. Pəs keçən padşahlar Dərbənd şəhərini mühafizət edub saxlarlardı ki, tayfeyi-Xəzəri Dərbəndə qalib olmasın. Hərgah tayfeyi-Xəzəri Dərbəndi təsərrüf eyləsələr, tamam fars və Azərbaycan vilayətləri onların paytaxtı olur.”³ (“Hazar tayfası sınırlara və Derbent şəhrinə galip gelerek Irak ve Azerbaycan vilayetlerine cinayet ve yağma yaparak gelirlerdi. Bu yüzden eski padişahlar Derbent şəhrini koruyorlardı ki, Hazar tayfası Derbend’i ele geçirmesin. Eğer Hazar tayfası Derbend’e sahip olsalar, tüm Fars ve Azerbaycan vilayetleri onların başkenti olur.” – I. M.)

Yukarıda belirtilen kaynaktan yola çıkarak da, tarihi Azərbaycan bölgəsinin sınırlarının Derbent’tən başladığını və Irak və Fars vilayətlərinə komşu olduğunu söyleyebiliriz. Erdebil şəhrinin bu topraklar içerisinde yer alması da açıqça anlaşılıyor. Zira kaynaktakı da Derbend’i geçerlerse, Hazarların Azərbaycan’a sahip olacıkları belirtiliyor. Söz konusu Derbent şəhri şu anda bağımsız Azərbaycan Cumhuriyyətinin kuzey sınırına yakın Rusya sınırları içerisinde yer almaktadır. Nitekim, Ziya Bünyadov da “Arapların saldırısı zamanında idari bölge olan Azərbaycan arazisi Hemedan, Ezher, Zencan’dan Derbend’e kadar uzanıyordu.”⁴ diye belirtmektedir.

Sonrakı dövəmlərdə günümüz Azərbaycan və İran topraklarına sırasıyla Səlcuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevilər, Afşarlar, Kaçarlar gibi Türk devletlərinin hükmətliğini biliyoruz. Bu nədənle coğrafi bölge olaraq Azərbaycan adı kullanılmaya devam etmiş, hatta Azərbaycan bölgəsi və bir dövəm (Karakoyunlu, Akkoyunlu və Safevilər’in ilk 50 yılında) Tebriz şəhri devlet in anahtarı olmuştur. “XV. yy’ın ikinci yarısında, özellikle Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478)

² AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *Dərbəndnamələr*, Bakı, 2010, s. 29.

³ AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *age.*, Bakı, 2010, s.73.

⁴ Ziya Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX əsrlərdə*, Bakı, 2007, s. 178.

döneminde Azerbaycanla Avrupa, özellikle de Venedik arasında yaranmış ekonomik ve politik ilişkiler Tebriz'in iç ve dış ticaretinin gelişmesini oldukça etkilemişti.”⁵

Azerbaycan bölgesi için her şeyin değiştiği zaman ise XIX. yy'a tesadüf ediyor. Kaçar İmparatorluğunun yeni kurulmaya başladığı dönemde Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde Nadir Şah'ın ölümünden sonra kurulan hanlıklar vardı.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” adlı eserinde şunları yazmaktadır: “Bu olaydan sonra (Nadirin ölümü – I. M.), İran'ın tüm vilayetleri karıştı. Şirvan ülkesi (eski Şirvanşahlar devletinin toprakları kastedilmektedir. – I. M.) hepsinden daha çok karışıklık merkezi oldu. Buranın her bir diyarı bağımsız olarak bir emirin hükümet merkezine dönüştü...⁶ ...İran devletinin yönetiminde olan karışıklık sebebiyle Azerbaycan emirlerinden bir çoğu, mesela, Karadağ, Tebriz vb. emirleri Ağa Muhammed han Kaçarla düşman oldukları için, himaye edilecekleri ümidiyle ona samimiyet göstermeye başladılar.”⁷

Malum olduğu üzere, bu karışıklık dönemi bazı hanlıkların Rusyayla yakınlaşması ve onların himayesine geçmesi, Rus-Kaçar savaşları ve 1813 Gülüstan, 1828 Türkmençay anlaşmalarıyla Rusya ve Kaçar İmparatorluklarının sınırı çizildi. Bu bağlamda literatürde kullanılan “Azerbaycan'ın ikiye ayrılması” politik olarak değil, coğrafi olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Kaçar Hanedanı da Türk soylu idi ve bu tarihlerde Aras nehrinin güneyindeki Azerbaycanlı Türkler için değişen şey sadece hanedandı.

Güney Azerbaycan folkloru. Günümüzde Aras nehrinin güneyindeki Azerbaycan bölgesi modern İran İslam Cumhuriyeti'nin dört ostanını⁸ kapsamaktadır: Batı Azerbaycan (Urmiye), Doğu Azerbaycan (Tebriz), Erdebil (Erdebil) ve Zencan (Zencan) ostanları. Bu bölgede 1920 senesinde Şeyh Muhammed Hiyabanî yönetiminde Azadistan devleti, 1945-1946 senesinde ise Seyid Cafer Pişevârî yönetiminde Azerbaycan Millî Hükümeti kurulmuştu.

İran coğrafyasında yaşayan Azerbaycanlı Türklerin kesin sayısı bilinmemekle birlikte, yaklaşık olarak 30 milyon civarında olduğu söylenmektedir.⁹ Britannica.com'a göre bu rakam 15 milyondan fazladır.¹⁰ Bunun yanı sıra, burada farklı Türk toplumları da

⁵ Seyidağa Onullahi, *XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhəri (Sosial-iqtisadi tarixi)*, Bakı, 1982, s. 63.

⁶ Abbasqulu ağa Bakıxanov, *Gülüstani-İrəm*, (çev. M. Əsgərli), Bakı, 2010, s. 180.

⁷ A. ağa Bakıxanov, *age.*, (çev. M. Əsgərli), Bakı, 2010, s. 198.

⁸ Ostan İran'da idari birime verilen ad.

⁹ <https://www.unpo.org/content/view/7884/144/>

¹⁰ <https://www.britannica.com/topic/Azerbaijani-people>

yaşamaktadır. “İran’da yaşayan milletleri ve etnik azınlıkları dil açısından iki gruba ayırabiliriz: İranî ve Türkî konuşanlar... İkinci gruba Azerbaycan Türkleri, Kaşkaylar, Türkmenler vd. dahildirler.”¹¹ Göçebe ve yarı göçebe yaşam süren Kaşkaylar da etnik köken ve dil yapısı olarak Azerbaycan Türklerini oluşturan tayfalardandırlar. Nitekim, bu coğrafyada yüzyıllardır yaşayan Türkler kendi halk edebiyatı örneklerini de yaşatmışlardır.

Güney Azerbaycan hem dil, hem de folklor açısından oldukça zengindir. Aynı zamanda bu konuda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nden sadece bölgesel farkları olduğu gözlemlenmektedir. Nevruz’da yapılan adetler, nazardan korunmak için üzerlik yakılması¹², atasözleri, deyimler, inançlar da bunu kanıtlamaktadır. Hem kuzeyde, hem de güneyde olan inanca göre, birisinin ayağının altı kaşınırsa, sefere gidecek, elinin içi kaşınırsa, yakında eline para geçecek. Kuzeyde birisinin elinden çatal ya da kaşık yere düşerse, güneyde ise çay bardakları aynı hizada durursa, eve misafir geleceğine inanılıyor.¹³ Bu bölgede, asırlardır destanlar, aşık edebiyatı örnekleri de yaşatılmıştır. Dr. Hüseyin Şerqিদэрэсэк (Soytürk) “Güney Azərbycan folkloru” kitabının IV. cildinin Önsözünde bunu şu şekilde dile getirmektedir: “Âşıklarımız zengin el edebiyatından, el dilinden ilhamlanarak, sözümüzü sazda və sazımızı da yüreklerde yaşattı.”¹⁴

Yukarıda Hüseyin Bey’in de belirtmiş olduğu fikre katılarak, hem İran coğrafyasındaki karışık durum içerisinde, hem de modern yaşamın getirmiş olduğu yeniliklerle birlikte halk edebiyatı, özellikle de çocuk oyunları unutulmaya yüz tutmuştur. Bu durum hem kültürel, hem de sosyal sorunlara yol açma niteliğindedir. Birlikte vakit geçirmeyen, oyun oynamayan çocukların topluma ayak uydurma, takım çalışması yapma, sosyalleşme gibi sorunlar ile karşı karşıya kalma riskini yaşama ihtimali var. Bu nedenle bu tez konusunu seçerek, saha çalışması, gözlemleme, derleme ve literatür taraması ile materyalleri toplamayı ve sonra incelemeyi düşünüyorduk. Ancak teze başladığım dönemde hâlâ devam eden Covid-19 salgını sebebiyle saha çalışması yapamadım, tezde belli bir süre de olduğu için bunun yerine o bölgeden olan kişi veya kişilerle görüşmeyi planladım. Bakü’de olduğum zaman ilk olarak sahaflarda eski kitapları tararken Sovyet zamanında (1984) basılmış “Cənubi Azərbycan Ədəbiyyatı Antologiyası” adında bir

¹¹ Agazade M. M., Gonçarova A. A., Çernyavskiy S. İ., “Azerbaydjanskije tyurki v İrane: iz istorii v sovremennost”, *Voprosı istorii № 5(1)*, 2021, s. 148.

¹² AMEA Folklor İnstitutu, *Güney Azərbycan Folkloru*, II cilt, Bakı, 2014, s. 14.

¹³ AMEA Folklor İnstitutu, *age.*, II cilt, Bakı, 2014, s. 12.

¹⁴ AMEA Folklor İnstitutu, *age.*, IV cilt, Bakı, 2015, s. 5.

kitap buldum. Aynı zamanda literatür taramasıyla AMEA Folklor Enstitüsünün “Güney Azerbaycan folkloru” adlı serisinin II. (2014), IV. (2015) ve V. (2015) ciltlerinde ve yine aynı Enstitü’nün “Təbriz folklor örnekləri” (2013) adındaki kitabında gerekli materyalleri bulmayı başardım. Bunlarla yetinmeyerek iki kere Ankara’da yaşayan aslen Yekan’dan olan Macit ARAZ beyle buluşarak sorgu yoluyla ondan oynadığı oyunlar hakkında bilgi aldım. Bunlara ek olarak, “Qoşaçay”lı (Farsça adı Miyandoab¹⁵) arkadaşım Mehran AHMADPOOR’un yardımıyla Perviz Zara’ Şahmersi’nin “Bazihai mehelli Azərbaycan” (2007) isimli yazı dili Farsça olan kitabına ulaştım. Tezim, sadece oyunların derlenmesine dayanmıyor. Oyunlar üzerinde incelemeler de yapılacağı için derlemeye gidemezsek malzemelerden hareket edebileceğimiz planından hareketle bu şekilde bir tarama ve derleme faaliyetini gerçekleştirdik. Tezimde belirttiğim kaynaklardaki gerekli materyaller toplanıp incelenerek ortaya konulmuştur.

II. Oyun ve Çocuk Oyunu Kavramı.

Oyun kendi içerisinde hem kültürü, hem tarihi, hem sosyal yaşamı barındıran bir kavramdır. “Oyunun insanlık için önemini göz önünde bulunduran Cohen, oyunun en az insanlık tarihi kadar eski olduğunu savunur.”¹⁶ Bu kavramı sadece çocuk oyunları ile kısıtlamak doğru olmaz. İnsanoğlu oyun kavramını çeşitli eylemler için kullanmıştır. Eski zamanlardan günümüze dek çeşitli dillerde şimdi sadece “oyun” olarak algıladığımız durumlar ve eylemler için değil, dans etmek, müzik aleti çalmak, tiyatro sahnesinde birisini canlandırmak, alışılmışın dışında bir şey yapmak, hile yapmak, tuzak kurmak vb. işler için de “oyun” kavramı kullanılmıştır. Günümüzde Türk lehçelerinde *oynamak* sözcüğü aynı zamanda *dans etmek* anlamını da vermektedir. Azerbaycan Türkçesinde hile yapmak anlamında “oyun qurmaq”, alışılmışın dışında bir şey yapmak anlamında “oyun çıxartmaq” gibi tamlamalar vardır. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, yalın anlamıyla “oyun” zevk ve eğlence için yapılan bir şey, ya da alışılmışın dışında, farklı bir şey yapmak anlamındadır.

Eski zamanlarda oyunlar ayinlerle de bağlı olmuştur. Aslında yukarıda verilen örneklerdeki eylemler de (dans, müzik) antik çağda ayin olarak yapılmaktaydı. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde bulunan *ayın-oyun* sözcüğü iki anlam vermektedir: “1. Evin ihtiyacı için pazardan alınan günlük şeyler, küçük küçük; 2. *mec.* Anlamsız, boş laf,

¹⁵ Miyan-do-ab Farsça iki su arası anlamına gelmektedir.

¹⁶ Horatiu Catalano, “A History of Children’s Play from the Earliest Days of Humanity to Nowadays: Historical and Conceptual Review”, *Astra Salvensis*, IX, sayı 17, 2021, s. 223.

saçmalık.”¹⁷ Burada mecaz olarak kullanılan anlamının konumuzla ilgili olduğunu düşünmekteyim. Bu birleşik sözcüğün anlam olarak birbirine yakın olan ayin ve oyun sözcüklerinden yapıldığı olasıdır. Demek ki ayin ve oyun yakın kavramlar olmuştur. “İnan (1986: 74), Yakutlar ve Doğu Türkistan Türklerinin erkek şamana “oyun” dediğini belirtmektedir. Saha ve Yakut Türkleri arasında bugün dahi şamana “oyuun” adı verilmektedir (Vasilev 1993: 12).”¹⁸ Bu da şaman ve ya ayin kavramı ile oyun kavramının yakın olduğunun göstergesidir.

Mahmut Tezcan, “Çocuk Sosyolojisi” adlı kitabında B. J. Nash’ten alıntı yaparak oyun kavramına ilişkin görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

John Dewey: Kendilerinin dışında her hangi bir sonuç elde etmeye yönelmeden yerine getirilen bilinçsiz etkinliklerdir.

Huizinga: Oyun, muayyen zaman ve mekân hudutları içinde isteyerek ve bağlayıcı kurallara uyarak yapılan etkinlikler ve uğraşılardır.

Gulick: Yapılması istenilenin yapılmasıdır.

Patrick: Özgürce ve kendiliğinden yapılan iç ve dış bir zorlama altında yapılmayan beşerî etkinliklerdir.

Lazarus: Özgür, amaçsız ve eğlendirici bir etkinliktir.¹⁹

Karl Groos oyun aktivitelerini dört gruba ayırıyor: Savaş, sevgi dürtüleri, taklit ve sosyal eğilimlerle bağlı oyunlar.²⁰

Çocuk oyunlarının “oyun” kavramından farkı çocukların içgüdüsel olarak genelde amaçsız bir şekilde oyun oynamasıdır. Çocuk oynadığı oyunun hem oyuncusu, hem de aynı zamanda yöneticisi, kuralları belirleyenidir. Çocukluk döneminde yaşamın merkezinde “oyun” kavramı yer almaktadır. Kişiliğin ve karakterin oluşmaya başladığı erken dönemlerde oyunların bu açıdan etkisi oldukça önemlidir.

Peki çocukların oyun oynaması neden bu kadar önemlidir? Bu soruya birinci bölümde, “Çocuk Oyunlarının İşlevleri” adlı başlık altında daha geniş ve açıklayıcı cevap verilecektir. Genel bilgi olarak söylemek gerekirse, “Oyun, çocuk ve gençlerin hayatında

¹⁷ AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, I cilt, Bakı, 2006, s. 180.

¹⁸ Nebi Özdemir, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi*, Ankara, 1997, s. 2.

¹⁹ Mahmut Tezcan, *Çocuk Sosyolojisi*, Ankara, 2000, s. 51.

²⁰ Karl Groos, *The Play of Man* (çev. E. L. Baldwin), New York, 1912, s. 4.

çok önemli rol oynar. O, eğlenceli, öğretici, yaratıcı ve stres gidericidir, başkaları ile iletişim ve faydalı ilişkiler kurma fırsatı verir.”²¹ Oyun oynamak çocuğun bilişsel gelişimi açısından da faydalı bir eylemdir. Oyun oynayan çocuk kendi vücudunu fiziksel açıdan geliştirmenin yanı sıra, düşünme eylemini gerçekleştirerek, zihnini de geliştirmiş olur. “Oyun çocuklara bilişsel gelişimin iki önemli ögesi olan sorun çözme ve karar verme becerilerini uygulama fırsatı sunar. Oyun, çocuğun yaratıcılık becerilerinin gelişmesinde kayda değer öneme sahiptir. Yaratıcılığın gelişimi, aynı zamanda bilişsel gelişim ile de bağlantılıdır, çünkü yaratıcı düşünme becerisi sorun çözme yetisine de katkıda bulunuyor.”²²

Dünyada çocuk oyunları üzerine çalışmalar. Dünyada oyunlar hakkında çalışmalar XIX. yy. sonlarında başlamıştır. Bu dönemde araştırmalar yapan Karl Groos 1912 yılında yayımladığı “The Play of Man” adlı kitabında oyun hakkında bilgi vermiştir. Johan Huizinga ise, oyunun insan için önemini adıyla da belli eden *Homo Ludens* (Oynayan İnsan) adlı kitabını 1938 yılında yayımlamıştır. “Huizinga’nın başlattığı oyun teorisi çalışmaları Caillois ve Goffman tarafından devam ettirilmiştir. Caillois (1961) “Man, Play and Game”, Goffman (1961) da “Encounters” adlı çalışmalarıyla oyunlar hakkında yeni teorik görüşler ortaya atmışlardır.”²³

Çocuk oyunları ile ilgili çalışma yapan bir başka isim ise, İsviçreli psikolog Jean Piagettir. “1970’lerde oyunla ilgili psikolojik araştırmalardaki canlanma, büyük ölçüde, Piaget’in (1945/1962) yeni ufuklar açan Çocuklukta Oyun, Düşler ve Taklit (Play, Dreams and Imitation in Childhood) adlı çalışmasından kaynaklanmıştır.”²⁴

Psikolojik açıdan oyun kavramıyla ilgili araştırmalar yapan Vygotsky “Oyun ve onun çocuğun zihinsel gelişimdeki rolü” (Play and its role in the mental development of the child) adlı makale yayımlamıştır. “Oyunla ilgili önemli çalışmalarından İngilizce’de bulunanları, aslında bir ders olarak verilen ve oyuna alternatif bir yaklaşımın çarpıcılığını içeren yalnızca tek bir makaleyle kısıtlıdır (Vygotsky, 1933/1967, Bruner, Jolly ve Sylva,

²¹ Bahaddin Demirdiş, “Play Therapy Effectiveness and Issues”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2018, s. 13.

²² Saghir Ahmad vd., “Play and Cognitive Development Formal Operational Perspective of Piaget’s Theory”, *Journal of Education and Practice*, cilt 7, sayı 28, 2016, s. 73.

²³ Nebi Özdemir, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi*, Ankara, 1997, s. 30.

²⁴ Ageliki Nicolopoulou, “Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası” (çev. M. T. Bağlı), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt 37, sayı 2, 2004, s. 139.

1976 tarafından yeniden basılmıştır, ve 1978'de Cole ve arkadaşları tarafından yayınlanan Vygotsky'nin çalışmalarını içeren bölümde kısmen yeniden yer almıştır).”²⁵

Azerbaycan’da çocuk oyunları çalışmaları. Azerbaycan’da günümüzde genel anlamda folklor çalışmaları AMEA Folklor Enstitüsü tarafından yürütülmektedir. Bu Enstitünün çocuk folkloru ile ilgili ayrı birimi olmadığından, ancak çeşitli bölgesel folklor antolojilerinde çocuk folkloru bölümlerinin içerisinde yer alan çocuk oyunlarına rastlayabiliriz.

“Azerbaycan’ın ünlü eğitimcisi, edebiyatçısı, eleştirmeni Firudin bey Köçerli 1912 senesinde yayımlanan “Balalara hədiyyə” adlı kitabında atasözleri, deyimler, masallar, türküler, çocuk oyunları vb. örneklere yer vermiştir...

...A. Kalaşev ve A. Yakimov SMOMPK’nın XVIII. sayısında Cebrayıl bölgesinden toplanmış ninniler, masallar, bulmacalar, türküler ve bir sıra oyunları o bölgenin köylerinde eğitim veren öğretmenlerin dilinden yazıya geçirdiklerini söylemektedirler.

SMOMPK dergisinin XX. sayısında öğretmen A. Zaxarov “Transkafkasya tatarlarında kadınların ev ve günlük yaşamı” başlığı altında yayımladığı makalede tatar (Azerbaycan) kadınlarının, aynı zamanda köy çocuklarının oyunları hakkında kısa bilgi veriyor.”²⁶

Azad Nəbiyev “Azərbaycan Xalq Ədəbiyyatı” adlı kitabının (2002) birinci cildinde çocuk folkloru ve çocuk oyunları ile ilgili bilgiler vermiş, çocuk oyunlarını sınıflandırmıştır. A. Nəbiyev “El nəğmələri, xalq oyunları” kitabında (1988) ise, oyunları genel anlamda birisi çocuk oyunları olmak üzere beş gruba ayırmıştır.²⁷

Çocuk folkloru ile ilgili çalışmalar yürüten bir diğer isim ise, Ramazan Qafarlıdır. O, “Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası” adlı kitabında (2013) bazı çocuk oyunları ve oynanış şekilleri ile ilgili bilgi vermiş ve oyunların çocukların yaratıcılık becerileri kazanmasındaki rolüne değinmiştir.

“Araştırmacı S. Axundova “Azərbaycan uşaq oyunları” kitabında ana okullarında oynanan oyunlar hakkında bilgi verir. Kitapta “Bənövşə”, “Əl üstə kimin əli”, “Dovşan”, “Dolan gəl”, “Üzük gizlətmə” vs. oyunlar toplanmıştır.”²⁸

²⁵ Ageliki Nicolopoulou, “Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası” (çev. M. T. Bağlı), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt 37, sayı 2, 2004, s. 145.

²⁶ Ələs Qasımov, *Azərbaycan Xalq Oyunları*, Bakı, 2006, s. 51.

²⁷ Azad Nəbiyev, *El nəğmələri, xalq oyunları*, Bakı, 1988, s. 135.

²⁸ Ələs Qasımov, *age.*, Bakı, 2006, s. 58.

Türkiye’de çocuk oyunları çalışmaları. Halk bilimi ve çocuk oyunları çalışmaları XX. yy.da Cumhuriyet döneminde yayımlanmaya başlamıştır. “Halk Bilgisi Haberleri” dergisinin 110. sayısında Âdil Özseven tarafından “İstanbulda Çocuk Oyunları”²⁹ başlığı altında “Eveleme, develeme”, “Ebe çıldır”, “Sekme” dahil toplam yedi çocuk oyunu ve oynanış biçimleri hakkında bilgi verilmiştir.

“Çocuk oyunları ile ilgili ilk kitap ise Yusuf Ziya Demircioğlu tarafından “Anadolu’da Eski Çocuk Oyunları” adıyla 1934 yılında yayımlanmıştır. Demircioğlu (1934: 3), eserinde bulunan tüm çocuk oyunlarını Muğla’nın Ula ilçesinden derlemiştir. Eserde altmış adet çocuk oyunu mevcuttur.”³⁰

Ahmet Caferoğlu’nun *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II* adıyla yayımlanan eserinin ilk baskısı 1941’de yapılmıştır. Eserde Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum ve Niğde illerinden derlenen 174 çocuk oyunu ve 44 oyun tekerlemesi bulunmaktadır. A. Caferoğlu, oyun çeşitlemeleri içerisinde şarkılara ve türkülere de yer vermiştir. Yazar, kitabının son bölümlerini oyun ıstılahları, sözlük ve manaları anlaşılmayan çocuk ağzına ait kelimeler indeksi şeklinde yapmıştır.³¹

Çelebi’nin bahsettiğine göre Ferruh Arsunar’ın *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler* adlı eseri 1955 yılında yayımlanmıştır. Arsunar, eserinin giriş bölümünde amacının bazı çocuk oyunlarını tanıtmak ve yeni araştırmalar için bazı ipuçları vererek konuya alaka uyandırmak olduğunu belirtmiştir (1955: 1).

Derleme niteliği taşıyan bir diğer eser, Saadettin Cömert’in *Oyun ve Rontlar* (1983) adlı eseridir. Eserde oyunlar sınıf, bahçe ve salon oyunları olarak gruplandırılmış, örnek oyunlar metinleriyle verilmiştir. Eserin son bölümüne seçme rontlar eklenmiştir.

Mevlüt Özhan’ın *Çocuk Oyunlarımız* adlı kitabı 1990 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Eserde yazarın derlediği ve HAGEM arşivlerinden elde ettiği otuz üç ile ait çocuk oyununa yer verilmiştir. Kitaptaki oyunlar, çizimler ve fotoğraflarla desteklenerek açıklanmıştır.

Mevlüt Özhan’ın 1997’de yayımladığı *Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü* adlı eseri, çocuk oyunları üzerine yapılmış kapsamlı ilk eserler arasındadır. Eser, konuyla ilgili yayımlanmış tüm çalışmalar gözden geçirilerek ve yazarının da yapmış olduğu

²⁹ Âdil Özseven, “İstanbulda Çocuk Oyunları”, *Halk Bilgisi Haberleri*, İstanbul, 1940, s. 45.

³⁰ Didem Bayar Çelebi, *Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Muğla, 2007, s. 3.

³¹ Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, TDK Yay., Ankara, 1994, s. vi.

derleme ve araştırmaları sonucunda oluşmuştur. Eserde yalnızca çocuk oyunları üzerinde durulmamış; oyun kavramı, genel olarak değerlendirme altına alınmış ve geleneksel çocuk oyuncakları üzerinde de durulmuştur (1997: 1).

Aynı kaynağa göre Musa Baran'ın 1993'te yayımladığı *Çocuk Oyunları* adlı eser, yazarın İzmir ilinden ve özellikle yaşadığı Urla'nın Bademler Köyü'nden derlediği çocuk oyunlarını kapsamaktadır. Baran (1993: 173), kendisinin de bir arkeolog olması sebebiyle eserde arkeolojik verilerden faydalanarak bazı çocuk oyunları ve oyuncaklarının tarihi kaynakları ile evrensel özelliklerine de değinmiştir.³²

³² Bu bölümde verilen kaynakların asıllarına ulaşılamamış, bilgiler bunları kullanan aşağıdaki eserden alınmıştır: Didem Bayar Çelebi, *Türkiye ve Azerbaycan'daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Muğla, 2007, s. 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARININ İNCELENMESİ

Halk bilimi kavramı içerisinde yer alan sözlü edebiyat örnekleri diğer edebî türlerden farklı olarak çözümleme yoluyla incelenip ortaya konacak edebî tür değildir. Genellikle sözlü edebiyat ürünleri tarihsellik, kültür, gelenek görenek gibi kavramlarla harmanlandığı için salt tahlil usulüyle incelenmesi söz konusu olamaz. Nitekim çocuk oyunları da aynı özellikleri taşımasıyla bilinmektedir.

Metin Ekici halk bilimi ürünlerinin incelenmesine yönelik şu bilgiyi paylaşmaktadır: “Bir halk bilgisi ürünü esas itibarıyla; “*yaratım, icra ve aktarım*”, “*şekil ve yapı*”, “*içerik*” ve “*işlev*” özelliklerine sahiptir. Aşağıda tanıtılan çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve ilgili yöntemler bu özelliklerden biri veya birkaçının daha önemli kabul edilmesine bağlı olarak ortaya atılmıştır. Bu kuram ve yöntemler “Metin Merkezli” ve “Bağlam Merkezli” olarak iki ana gruba ayrılmıştır.”³³

Bu bölümde derlenen ve alfabetik sırayla katalog haline getirilen Güney Azerbaycan çocuk oyunları “Metin Merkezli” yaklaşımla yapı, içerik, açısından, “Bağlam Merkezli” yaklaşımla bağlam, işlev açısından incelenecektir. Buradaki amaç çocuk oyunlarının yapısal çeşitliliğini, aynı zamanda ortak yönlerini bulmak, farklı başlıklar halinde kategorize etmek ve bir çok yönden önemini ortaya çıkarmaktır.

İncelenen çocuk oyunlarının temel olarak sadece adları ve parantez içerisinde ikinci bölümdeki sıralamaya uygun olarak numaraları verilecektir. Gerek görüldüğünde ek bilgiler verilmekle oyunların incelenmesi yapılacaktır. Oyunlar hakkında detaylı bilgi ve oynanış biçimleri ikinci bölümde verilmiştir. Kimi zaman da tekrardan kaçınmak için önceki alt başlıklarda yapılmış olan inceleme ve sınıflandırmalara istinat edilecektir.

³³ Metin Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 100.

1. Çocuk oyunlarının yapısı.

Temel olarak çocuk oyunları yapısal açıdan dramatiktir. Yani burada oyun kuruculuğu ve oyunculuk ön plandadır. Bu açıdan çocuk oyunları incelenirken onlar bir bütün olarak ele alınır ve genel olarak öğeleri değerlendirilir. Yapısal Folklor Kuramına göre çocuk oyunlarındaki öğeler adlandırma, oyuncular, kurallar, cezalar, araçlar ves. başlıklar altında toplanarak irdelenecektir.

1.1. Oyunların adlandırılması.

Oyun adları en az oyunların kendisi kadar ilgi çekici ve araştırmaya açık bir konudur. Bazı oyunlar oynanış şekli aynı olmasına rağmen, farklı adlarla oynanmaktadır. Oyunlar adlandırılırken bir çok özelliğine göre değerlendirilerek isim takılır. Mesela, bazı oyunlara oyunda kullanılan araçlara göre ad verilirken (*Beşdaş oyunu*, *Badam oyunu*, *Cəviz oyunu*, *Çiling ağac oyunu* vd.), bazıları da oyundaki temel eylem, hareketlere göre adlandırılır (*Arada vurdu oyunu*, *Pişdək keçdi oyunu*, *Dala mindi oyunu* gibi). Bir kısım oyun adında ise hem araç, hem de oyun sürecinde bu araçla ne yapılması gerektiğini söyleyen eylem kullanılmaktadır. Bu tür oyunlara örnek olarak “*Top tutdu*”, “*Börk qapdı qaçdı*”, “*Qəyiş qapdı*”, “*İp keçdi*”, “*Ətəyə daş qoydu*” gibi oyunları söyleyebiliriz. Bu tür oyunların adları aynı zamanda oyunun temel kuralını da isim aracılığıyla vermektedir. Adlandırılması açısından oyunları şu gruplara ayırabiliriz:

1.1.1. Kullanılan araç-gereç, alete göre adlandırılan oyunlar.

Oyun aracı çocuk oyunlarının vazgeçilmez denilebilecek düzeyde çok önemli öğelerindendir. Çoğu çocuk oyununda aynı ya da benzer oyun araçlarının kullanılmasına karşın (top, ip, taş vs. gibi), yine de oyun araçları farklı oyunlarda çeşitlilik göstermektedir. Çocuklar alışılmışın dışında olan şeylerle bile oyun kurmayı becerirler. Bu nedenle birçok çocuk oyununun adında yer alan oyun araçları vardır. Kullanılan araçlara göre adlandırılan toplam otuz iki Güney Azerbaycan çocuk oyunu tespit edilmiştir. Bu çocuk oyunlarının adlarında bulunan araçlar aşağıdaki gibidir:

a. Ağaç/Çubuk:

Coz mərəsi oyunu (25), *Çiling ağac oyunu* (28), *Döymə ağac oyunu* (36), *Hoyma ağac oyunu* (55), *Sancma ağacı oyunu* (96).

Burada coz oyunda çocuklar tarafından ağaçtan yapılan özel çubuktur.

b. Aşık/kemik:

Saqqa vurdu oyunu (95), **Südlü sümük** oyunu (100).

Burada **saqqa**, aşığa verilen özel adlardan biridir.

c. İp/Kemer/Mendil:

Gizlin **şallaq** oyunu (45), **İp** ilə həndəsi şəkil oyunu (58), **İp** keçdi oyunu (59), **Qayış** qapdı oyunu (74), **Tırna** vurdu oyunu (109).

d. Taş:

Beşdaş oyunu (14), **Ətəyə daş** qoydu oyunu (42), **Həftəng (Yeddi daş)** oyunu (54), **Qaçmadaş** oyunu (68).

e. Top:

Top ərəbi oyunu (112), **Top** tutdu oyunu (113), **Topana** cızan oyunu (114).

f. Meyve ve bitki:

Badam oyunu (11), **Cəviz** oyunu (20), **Girdəkan** diğirləmə oyunu (44), **Nar dənəsi** oyunu (90), **Sari gülün sapı** oyunu (97), **Üzümdən** su çıxartmaq oyunu (119).

g. İnsanın azaları:

Ayaq cızığı oyunu (10), **Barmaq** oyunu (12), **Qol** tutma oyunu (75).

h. Günlük kullanılan digər şeylər:

Börk qapdı qaçdı oyunu (18), **Mum** oynatmaq oyunu (87), **Pul** çöndərmə oyunu (93), **Təkər** sürmək oyunu (108).

1.1.2. Yapılan veya yapılması gereken eylemlere göre adlandırılan oyunlar.

Bazı oyunlar adlandırılırken oyunda yapılması gereken hareket, temel, başlıca kural olarak görülen eylemler dikkate alınır. Bu tarz oyunların adında ya sadece hareket, ya araç ve hareket veya saha ve hareket kullanılır. Bir kaç oyunun adında ise aynı zamanda oyun terimi veya oyundaki roller de eylemle birlikte kullanılır. Adlarında kullanılan eylemler açısından toplam kırk iki Güney Azərbaycan çocuk oyunu tespit edilmiştir. Bu oyunları şu şekilde gruplara ayırabiliriz:

a. Adında sadece hareket ve ya eylem anlamı veren sözcükler bulunan oyunlar:

Ad qoyma oyunu (2), **Arada qaldı** oyunu (5), **Arada vurdu** oyunu (6), **Atdı tutdu** oyunu (7), **Atlanmaq** oyunu (9), **Çəkişmək** oyunu (27), **Dala mindi** oyunu (30),

Gəlincikləri hazırlamaq oyunu (43), *Gizlinpanc* oyunu (46), *Göydən gəldi* oyunu (47), *Gözü bağlıcı* oyunu (49), *Haça minmək* oyunu (52), *Qaçan-qaçan* oyunu (67), *Qovala qaçdı* oyunu (77), *Misqala kəsmək* oyunu (86), *Rəngə kəsmə* oyunu (94), *Toxum çıxartmaq* oyunu (110), *Tolama* oyunu (111), *Züüyüldax* oyunu (126).

Yukarıdaki oyunların bazılarının adlarında eylem olarak fiil olmasa da, buradaki sözcüklerin kökünün fiil olması açısından yapılması gereken eylem anlaşılmaktadır: 47, 50, 70, 132. İşbu sebepten dolayı bu oyunlar bu kategoride verilmiştir.

b. Araç ve hareket ile adlandırılan oyunlar:

Börk qapdı qaçdı oyunu (18), *Ətəyə daş qoydu* oyunu (42), *Girdəkan dığırılmaq* oyunu (44), *İp keçdi* oyunu (59), *Qəyiş qapdı* oyunu (74), *Qol tutma* oyunu (75), *Mum oynatmaq* oyunu (87), *Pul çöndərmə* oyunu (93), *Saqqa vurdu* oyunu (95), *Təkar sürmək* oyunu (108), *Tırna vurdu* oyunu (109), *Top tutdu* oyunu (113), *Üzümdən su çıxartmaq* oyunu (119).

c. Saha ve hareket ile adlandırılan oyunlar:

Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu (11), *Bucaq tutdu* oyunu (19), *Cola tutma* oyunu (24), *Divara vurdu* oyunu (34), *Zolaq atmaq* oyunu (124).

d. Oyundaki roller ve eylem ile adlandırılan oyunlar:

Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu (13), *Malla (Molla) mindi* oyunu (84), *Pişik qaçdı* oyunu (91).

e. Terim ve eylem ile adlandırılan oyunlar:

Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu (40), *Qarış atmaq* oyunu (70).

1.1.3. Oyundaki sözlü formülle adlandırılan oyunlar.

Oyunların adlandırılmasında kullanılan araçların ve yapılan hareketlerin önemli olduğu kadar, çocuk oyunlarına özel olan sözlü formüller de oldukça önemli öğelerdendir. Şöyle ki bu sözlü formüller oyun zamanı söylenen sözler veya oyundaki tekerlemelerin bir parçasıdır. İnceleme zamanı toplanan Güney Azərbaycan çocuk oyunlarından otuz yedisinin sözlü formül ile adlandırıldığı tespit edilmiştir:

Açıl-açıl oyunu (1), *Aparram vermərəm* oyunu (4), *Atımın başı qızıl* oyunu (8), *Bənövşə* oyunu (15), *Bir quşum var* oyunu (16), *Bişibdi* oyunu (17), *Cızdana-cızdana* oyunu (22), *Çoban-çoban* oyunu (29), *Danqala piştov* oyunu (31), *Dədəm mənə kor*

deyib oyunu (32), *Dəgirman-dəgirman* oyunu (33), *Eşşəyi suvardın?* Oyunu (37), *Əl-ələ düymə dələ* oyunu (39), *Əl-ələ* oyunu (39.1), *Ha pişdə, pişdə, pişdə...* oyunu (51), *İncələ qız* oyunu (57), *İynə-iyənə* oyunu (61), *Kəkliyəmin başı sarı* oyunu (63), *Köşki balaban* oyunu (65), *Qələndar* oyunu (72), *Quş uçdu* oyunu (80), *Lu lu lu lu xovzə* oyunu (83), *Matilos* oyunu (85), *Motal-motal* oyunu (88), *Pişik yolu* oyunu (92), *Sınıq qol* oyunu (98), *Silim, süpürüm?* oyunu (99), *Şersən, xə?* oyunu (102), *Şəkər pənim* oyunu (103), *Tapmışam, ha tapmışam* oyunu (105), *Tas Məlik* oyunu (106), *Təkdi, cütdü?* Oyunu (107), *Turp belə bitər* oyunu (115), *Uşdu, uşdu* oyunu (116), *Yerdə qalan qurd* oyunu (120), *Zaqqı-zaqqı* oyunu (123), *Zu-zu* oyunu (125).

1.1.4. Özel oyun terimleri ile adlandırılan oyunlar.

Araç, saha, hareket ya da genel anlamda oyun adı için kullanılan özel terimlerle adlandırılan bu tür oyunların sayısının yirmi sekiz olduğu tespit edilmiştir:

Alçı tava oyunu (3), *Coz mərəsi* oyunu (25), *Cücə gözü* oyunu (26), *Doqquz öküz* oyunu (35), *Əl mənə* oyunu (38), *Ənzəli (Pişdək keçdi)* oyunu (40), *Əppək verdi* oyunu (41), *Gizlin şallaq* oyunu (45), *Gözdə qulaq* oyunu (48), *Gül-gül* oyunu (50), *Hamam-hamam* oyunu (53), *İt qusli* oyunu (60), *Kabab-kabab* oyunu (62), *Kor* oyunu (64), *Küs* oyunu (66), *Qaçmadaş* oyunu (68), *Qalaşək* oyunu (69), *Qarış atmaq* oyunu (70), *Qatar qoymaq* oyunu (71), *Qələ-qələ* oyunu (73), *Qondum köşdüm* oyunu (76), *Qurd-davar* oyunu (79), *Quşum per* oyunu (81), *Löpür gaz* oyunu (82), *Naqqıclı* oyunu (89), *Üçəm* oyunu (117), *Üzük-üzük* oyunu (118), *Yerdə oturdu* oyunu (121).

1.1.5. Rollere göre adlandırılan oyunlar.

Oyun oynadığı zaman çocuklar belirli bir rol de üstlenirler. Çok olmasa da bazı çocuk oyunlarının adlarının bu rollerle ilgili olduğu kanısına varılmıştır. Bu özelliğine göre seçilen yedi çocuk oyunu şunlardır:

Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu (13), *Xoruz-xoruz* oyunu (56), *Qurd* oyunu (78), *Malla (Molla)* mindi oyunu (84), *Pişik qaçdı* oyunu (91), *Şah-vəzir* oyunu (101), *Yerdə qalan qurd* oyunu (120).

1.1.6. Oynandığı sahaya göre adlandırılan oyunlar:

Ayaq cızığı oyunu (10), *Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı)* oyunu (11), *Bucaq tutdu* oyunu (19), *Cız* oyunu (21), *Cızıq* oyunu (23), *Cola* tutma oyunu (24), *Coz mərəsi* oyunu (25), *Divara vurdu* oyunu (34), *Topana cızan* oyunu (114), *Yerdən uca* oyunu (122), *Zolaq atmaq* oyunu (124).

1.2. Oyun araç ve aletleri.

Çocuk oyunları kullanılan aletler açısından da rengarenktir. “Oyun oynayan çocuklar, değişik oyunlar yaratırlar. Oyun oynayacağı araç ve gereçler de çok kez onlar için sorun olmaz. Tahta parçaları, kum, kil, kumaş, düğmeler, şişe kapakları, kağıtlar vb. araç gereç ile oyun dünyasına dalarlar.”³⁴ Vedat Ak’ın da dediği gibi oyun oynayan çocuklar için oyun aracının pek de önemi yoktur. Amaç, oyun oynamak olduğu sürece, bu amaca ulaşmak için çocuk çevresindeki nesneleri araç olarak kullanmaktan kaçınmaz. Her birimiz çocukken top yerine farklı nesneleri (pet şişe, taş, kapak) kullanmışızdır. Çocukların bu “hedef odaklı” düşünme prensibi oyun aracı kullanımlarına da yansımaktadır. Oynandığı aletlere göre çocuk oyunlarının grupları şu şekildedir:

1.2.1. Topla oynanan oyunlar:

Arada qaldı oyunu (5), Arada vurdu oyunu (6), Atdı tutdu oyunu (7), Əppək verdi oyunu (41), Həftəng (Yeddi daş) oyunu (54), Top ərəbi oyunu (112), Top tutdu oyunu (113), Topana cızan oyunu (114).

54 numaralı oyun hariç bu oyunların hepsinde birincil oyun aracı olarak top kullanılmaktadır. Sadece 54 numaralı oyunda temel oyun aracı olan taşla birlikte kural gereği top da kullanılır. Topla oynanan oyunlar, çocukların hem fiziksel gelişimi, hem strateji kurma becerilerini geliştirmesi açısından oldukça önemlidir. Prof. Dr. Haluk Yavuzer de bu konuya ilişkin şunları yazmaktadır: “Top oyunları ayrıca karşılıklı etkileşim, iletişim, sıra bekleme gibi sosyal becerileri geliştirmesi açısından da faydalıdır.”³⁵

1.2.2. Ağaç veya çubukla oynanan oyunlar:

Coz mərəsi oyunu (25), Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu (28), Danqala piştov oyunu (31), Dədəm mənə kor deyib oyunu (32), Doqquz öküz oyunu (35), Döymə ağac oyunu (36), Haça minmək oyunu (52), Hoyma ağac oyunu (55), Küs oyunu (66), Sancma ağacı oyunu (96).

1.2.3. Hayvanların aşık kemiği ve diğer kemikleriyle oynanan oyunlar.

Bazı oyunlarda çocuklar ölmüş hayvanların kemiklerini oyun aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu amaçla daha çok kullanılan aşık kemiğidir. Çoğu Türk halklarında olduğu gibi Güney Azerbaycan’daki çocuk oyunlarında da aşık kemiği

³⁴ Vedat Ak, *Çocuk ve Eğitimi*, İzmir, 1986, s. 23.

³⁵ Haluk Yavuzer, *Çocuğunun ilk 6 yılı*, İstanbul, 1997, s. 240.

çoğu zaman temel oyun aracı olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, bazen atış sırasının veya oyun rolünün belirlenmesi için de aşık kemiğinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

Alçı tava oyunu (3), Cız oyunu (21), Çəkişmək oyunu (27), Göydən gəldi oyunu (47), Kor oyunu (64), Qalaşək oyunu (69), Saqqa vurdu oyunu (95), Südlü stümük oyunu (100), Tırna vurdu oyunu (109), Üçəm oyunu (117), Yerdə oturdu oyunu (121).

Bu oyunlardan biri (27) tavuğun lades kemiği, biri (100) ölmüş hayvanın çene kemiği veya benzer kemiğiyle, diğerleri aşık kemiğiyle oynanır. Bir oyunda ise (109), aşık kemiği oyun rollerini belirlemek için kullanılır.

1.2.4. İp, kemer, mendil gibi eşyalarla oynanan oyunlar:

Bir quşum var oyunu (16), Gizlin şallaq oyunu (45), Gözdə qulaq oyunu (48), Gözü bağlıcı oyunu (49), İp ilə həndəsi şəkil oyunu (58), İp keçdi oyunu (59), Qələndar oyunu (72), Qəyiş qapdı oyunu (74), Tapadan tapaya oyunu (104), Tırna vurdu oyunu (109).

45 ve 74 numaralı oyunlarda kemer, 58 ve 59 numaralı oyunlarda ip, diğerlerinde mendil, çarşaf türünden yapılmış eşyalar kullanılmaktadır.

1.2.5. Taşla oynanan oyunlar:

Ayaq cızığı oyunu (10), Beşdaş oyunu (14), Cızıq oyunu (23), Cola tutma oyunu (24), Divara vurdu oyunu (34), Ətəyə daş qoydu oyunu (42), Həftəng (Yeddi daş) oyunu (54), Qaçmadaş oyunu (68), Qondum köşdüüm oyunu (76), Löpür ǵaz oyunu (82), Tolama oyunu (111).

1.2.6. Meyve, sebze, ceviz, badem, nohut vs. gibi baklagiller yahut kuru yemiş türünden olan küçük şeylerle oynanan oyunlar:

Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu (11), Cəviz oyunu (20), Cola tutma oyunu (24), Girdəkan dıǵırlamaq oyunu (44), Gül-gül oyunu (50), Qurd-davar oyunu (79), Misqala kəsmək oyunu (86), Nar dənəsi oyunu (90), Rəngə kəsmə oyunu (94), Təkdi, cütdü? oyunu (107), Toxum çıxartmaq oyunu (110), Üzük-üzük oyunu (118), Üzümdən su çıxartmaq oyunu (119), Zolaq atmaq oyunu (124).

1.2.7. El, parmak gibi insan azalarıyla oynanan oyunlar:

Açıl açıl oyunu (1), Atlanmaq oyunu (9), Ayaq cızığı oyunu (10), Barmaq oyunu (12), Bişibdi oyunu (17), Cızdana-cızdana oyunu (22), Cücə gözü oyunu (26), Dala

*mind*i oyunu (30), *Dəgirman-dəgirman* oyunu (33), *Əl məndə* oyunu (38), *Ha pişdə, pişdə, pişdə...* oyunu (51), *Xoruz-xoruz* oyunu (56), *İt qusli* oyunu (60), *İynə-ıynə* oyunu (61), *Kabab-kabab* oyunu (62), *Qol tutma* oyunu (75), *Quş uçdu* oyunu (80), *Lu lu lu lu xovzə* oyunu (83), *Motal-motal* oyunu (87), *Sınıq qol* oyunu (98), *Silim, süpürüm?* oyunu (99), *Tapmışam, ha tapmışam* oyunu (105), *Tas Məlik* oyunu (106), *Zaqqı-zaqqı* oyunu (123).

Bu oyunların bazıları annelerin 0-5 yaş arası çocuklarla oynadığı oyunlarken, bir kısmı da 6 yaş ve üzeri çocukların grup halinde veya iki kişinin karşılıklı oynadığı oyunlardır (1, 9, 10, 17, 22, 26, 30, 33, 38, 56, 60, 61, 62, 75, 87, 99, 106, 123).

1.2.8. Digər eşyalarla oynanan oyunlar.

Söylediyimiz gibi çocuklar araç olarak birçok şeyi belirler ve onlarla oynarlar. Bu alt başlıkta yer alan çocuk oyunlarında kullanılan eşyaların farklılığı da bir kez daha oyun araçlarının çeşitliliğini göstermektedir:

Börk qapdı qaçdı oyunu (18) – **börk**, *Divara vurdı* oyunu (34) – **düğmə, para**, *Gəlincikləri hazırlamaq* oyunu (43) – **kağıt**, *Gül-gül* oyunu (50) – **kağıt**, *Hamam-hamam* oyunu (53) – **kum**, *Qarış atmaq* oyunu (70) – **para**, *Qatar qoymaq* oyunu (71) – **yumurta**, *Qondum köşdüüm* oyunu (76) – **düğmə**, *Mum oynatmaq* oyunu (88) – **bal mumu**, *Pul çöndərmə* oyunu (93) – **para**, *Sari gülün sapı* oyunu (97) – **sarı gül**, *Şah-vəzir* oyunu (101) – **kibrit kutusu**, *Şərsən, xəət?* oyunu (102) – **düğmə, para**, *Təkər sürmək* oyunu (108) – **demir tel**.

1.2.9. Aletsiz oyunlar:

Ad qoyma oyunu (2), *Aparram vermərəm* oyunu (4), *Atımın başı qızıl* oyunu (8), *Atlanmaq* oyunu (9), *Ayaq cızığı* oyunu (10), *Baş qoruma (Baş tutdu)* oyunu (13), *Bənövşə* oyunu (15), *Bişibdi* oyunu (17), *Bucaq tutdu* oyunu (19), *Çoban-çoban* oyunu (29), *Eşşəyi suvardın?* oyunu (37), *Əl-ələ düymə dələ* oyunu (39), *Əl-ələ* oyunu (39.1), *Ənzəli (Pişdək keçdi)* oyunu (40), *Gizlinpanc* oyunu (46), *İncələ qız* oyunu (57), *İt qusli* oyunu (60), *Kəkliyimin başı sarı* oyunu (63), *Köşki balaban* oyunu (65), *Qaçan-qaçan* oyunu (67), *Qələ-qələ* oyunu (73), *Qovala qaçdı* oyunu (77), *Qurd* oyunu (78), *Quşum per* oyunu (81), *Malla (Molla) mindi* oyunu (84), *Matilos* oyunu (85), *Naqqıclı* oyunu (89), *Pişik qaçdı* oyunu (91), *Pişik yolu* oyunu (92), *Şəkər pənim* oyunu (103), *Turp belə bitər* oyunu (115), *Uşdu, uşdu* oyunu (116), *Yerdə qalan qurd* oyunu (120), *Yerdən uca* oyunu (122), *Zu-zu* oyunu (125), *Züüyıldax* oyunu (126).

1.3. Oyuncu.

Çocuk oyunlarının yapısını oluşturan temel öğelerden biri de oyunculardır. Tabii ki bu oyuncular, yani çocuklar oyunların özneleridir. Çocukların gelişimine fayda sağlamayı, boş zamanlarını eğlenceli geçirmeyi kişilik açısından onlara bir şeyler katmayı amaçlayan çocuk oyunlarında oyuncu kavramı çok önemlidir. Oyuncular açısından çocuk oyunları cinsiyet, yaş ve oyuncu sayısı bakımından farklılık göstermektedir. Derlenen çocuk oyunlarından bazıları hem çocuklar hem de büyükler tarafından oynanmaktadır. Mesela, “*Qəyiş qapdı oyunu*”, “*Gül-gül oyunu*” böyle oyunlardandır.

1.3.1. Cinsiyet.

Bazı çocuk oyunları sadece kızlar tarafından oynanırken, bazılarında da oyuncular hem kızlar, hem de erkeklerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik hem Türk, hem İslam kültürünün etkisinden kaynaklanmaktadır. Küçük yaştaki çocukların oynadığı oyunlarda oyuncular cinsiyet açısından karışık olmakta, yani oyuncular erkek ve kızlardan oluşmaktadır. “*Gizlinpanc oyunu (46)*” gibi bazı oyunlar, oyuncuların yaşı küçükse karışık, ergenlik çağındaki oyuncular oynuyorsa, kızlar ve erkekler ayrı oynamaktadır. Derlenen ve taranarak tespit edilen oyunların büyük bir kısmında oyuncuların cinsiyetiyle ilgili detaylı bilgi verilmemekle birlikte, birçoğunun sadece erkekler tarafından oynandığı bilinmektedir. Sadece erkeklerin oynadığı oyunların genel ortak özelliği ya oyunun oynanmasının ya da ceza sisteminin biraz zorlayıcı olmasıdır. Örneğin, “*Qəyiş qapdı (74)*” oyununda oyuncular kural gereği diğer takımın oyuncusundan aldığı kemerle rakibe vuruyor. “*Qələndar (72)*” oyunundaysa, oyunun sonunda kazanan oyuncu elindeki mendil ya da iple diğer oyuncuları dövüyor.

a. Kızların oynadığı oyunlar şunlardır:

Beşdaş oyunu (14), *Əl məndə oyunu (38)*, *Gəlincikləri hazırlamaq oyunu (43)*, *İncələ qız oyunu (57)*, *Tapmışam, ha tapmışam oyunu (105)*, *Topana cızan oyunu (114)*.

b. Erkeklerin oynadığı oyunlar:

Beşdaş oyunu (14), *Əl məndə oyunu (38)*, *Xoruz-xoruz oyunu (56)*, *Küs oyunu (66)*, *Topana cızan oyunu (114)*.

Yukarıdaki oyunlar içerisinde bazıları (14, 38, 114) hem erkekler hem kızlar tarafından, ancak ayrı ayrı oynanmaktadır. Bunun yanı sıra, 1.2.3.te belirtilen aşık

kemiğiyle oynanan oyunların çoğu, kesin bilgilendirme yapılmasa da, genelde erkekler tarafından oynanmaktadır.

c. Karışık (kızlar ve erkekler birlikte) oynanan oyunlar:

Əl-ələ düymə dələ oyunu (39), Gizlinpanc oyunu (46), Südlü sümük oyunu (100).

Kaynakta verilen bilgiye göre, “*Gizlinpanc oyunu*” büyük yaştaki çocuklar tarafından oynandığı zaman kız erkek ayrı oynanır.

Taranarak ve derleme yoluyla elde edilen diğer oyunlarda cinsiyetle ilgili kesin bilgi verilmemesine karşın, yukarıda belirtildiği gibi, zor ceza sistemli oyunların, aşık kemiğiyle oynanan oyunların erkekler tarafından, daha basit ve de küçük yaştaki çocukların oynadığı (*Cüca gözü oyunu (26), İynə-iyənə oyunu (61), Motal-motal oyunu (87)* vd. gibi) oyunların karışık oynandığı tahmin edilmektedir.

1.3.2. Yaş.

Temel olarak çocuk oyunları farklı yaş grupları tarafından oynandığı için oyuncuların yaş aralığı da çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik oyunların zorluk düzeyine, oynanma şekline göre değişmektedir. Bazı oyunlar hem çocuklar hem gençler hem de büyükler tarafından oynanmaktadır. Yaş farklılığı açısından oyun oynayan çocukları üç grupta ele alabiliriz. Bu grupları çocuğun gelişimi ve değişimi ile birlikte şekillenen üç aşama oluşturmaktadır. “İlk aşama, evde oyuncaklarla ev içi oyunu aşamasıdır. 5-6 yaşları arasındaki dönemde, ilk aşama, yerini ikinci aşamaya bırakır. İlk aşama, çocuğun yalnız oynamayı tercih etmesi ve oyun arkadaşlarının bir ya da ikisinin katılımını çok seyrek olarak hoş karşılaması gerçeğiyle ayırt edilir... Bu aşamada, çocuğun gelişmekte olan her şeyi, bireysel yetenekleridir...”

Çocukların oyunun ikinci aşamasını, bundan böyle çocukların ana babalarının gözleri önünde oynamadığından ve daha geniş bir toplumsal alana yayıldığından, yönlendirmek daha zordur. İkinci aşama, 11 ya da 12 yaşlarında sona erer; bu nedenle okulun ilk yıllarını kapsar.

Okul, çocuğu geniş bir arkadaşlar grubuyla, daha geniş bir ilgi alanı ve diğer etkinlikler gibi oyun etkinliği için daha karmaşık bir alanla tanıştırır... Oyun etkinliğinin bu ikinci aşamasında çocuk, - her ne kadar toplum henüz çocukların toplumu ise ve herhangi bir kesin disiplin ya da toplumsal kontrolle karakterize

edilmiyorsa da - artık toplumun bir üyesidir. Okul, çocuğu bu iki ögeyle tanıştırtarak oyunun üçüncü aşamasına geçilecek ortamı sağlamaya hizmet eder.

Bu üçüncü aşamada çocuk artık bir kolektifteki üyenin rolünü ve bunu sadece oyun çerçevesinde değil, aynı zamanda öğrenme sürecinde ve çalışma çerçevesinde kavrar.”³⁶

a. Çocuk gelişimi açısından önemli olan 0-5 yaş aralığındaki çocuklarla oynanan oyunlar da burada özel yere sahiptir. Çocuklarla ilgili psikolojik kaynakların genelinde yazan bilgiye göre, bu yaş grubundaki çocukların öğrenmesi ve gelişimi oyuna dayalıdır. Bu tür oyunlarda diğer oyuncu yaşı büyük olan çocuklardan biri olur, genellikle de anneler olur. Toplanan oyunlar içerisinde önemli yere sahip bu tür oyunlar şunlardır:

Barmaq oyunu (12), Ha pişdə, pişdə, pişdə... oyunu (51), Quş uçdu oyunu (80), Lu lu lu lu xovzə oyunu (83), Sınıq qol oyunu (98), Tapmışam, ha tapmışam oyunu (105).

Bu oyunlardan ilk dördü çocuğun parmaklarının gelişimi ve sayıların öğretilmesi amacıyla oynanmaktadır. 98 numaralı oyun kol ve ellerin gelişimi için yararlıdır. 105 numaralı oyunu ise, genellikle annesi küçük yaştaki kız çocuğuna oynatır.

Bu evrede ebeveynlerin çocukla birlikte oyun oynaması, çocuğun psikolojik olarak sağlıklı gelişimi, özgüveni açısından da çok mühimdir. Çocukların da bu yaşlarda ebeveynlerini oyun arkadaşı olarak tercih ettiğini görebiliriz. 2014 yılında yapılan araştırmaya göre, 4-5 yaşlarındaki çocukların %65.1'i (araştırma, 1936 anaokulu çocuğu ebeveyni arasında yapılmıştır) ebeveynlerini oyuna dahil eder, %20.1'i tek başına oynamayı tercih ederler. Buna karşın, 5-7 yaşlarındaki çocukların %59.1'i ebeveynleriyle oynamayı, %25.1'i ise tek oynamayı tercih ederler.³⁷

b. 6-11 yaş aralığındaki çocuklar, artık okul yıllarına başladığı için daha çok sosyalleşir ve grupla hareket etme, toplumun bir parçası olma yetilerini kazanırlar. Bu aşama, çocukların toplumsallaşması yolunda ilk adımların atıldığı önemli bir dönemdir. Bu açıdan değerlendirdiğimiz zaman, bu yaşlardaki çocukların oyunları, grup oyunları ya da karşılıklı iki çocuğun oynadığı oyunlardır. Toplanan Güney

³⁶ Anton Makarenko, *Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi* (çev. H. Akyol, M. Evren, H. Yavuz), Ankara, 1980, s. 42-44.

³⁷ Vladimir S. Sobkin, Kseniya N. Skobeltsina, “Sociology Of Preschool Childhood: Age Dynamics Of The Child's Play”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, sayı 146, 2014, s. 452.

Azərbaycan uşaq oyunları içərisindəki bu tər oyunları, ümumiyyətlə daha sadə olma, qız-erkek qarışıq oynama və tərbiyəçilik kimi xüsusiyyətlərə malik oyunlardır. Bu oyunlardan açıq olaraq yaş bildirilən sadəcə bir oyun vardır: *Əl-ələ düymə dələ oyunu* (39).

Digər oyunların çoxunda belli bir yaş bildirilməmişdir. Amma xüsusiyyətləri göz önündə bulundurularaq, aşağıdakı oyunların da bu qrupa yer aldığı düşünülməkdədir:

Açıl açıl oyunu (1), *Ad qoyma oyunu* (2), *Aparram vermərəm oyunu* (4), *Atımın başı qızıl oyunu* (8), *Atlanmaq oyunu* (9), *Ayaq cızığı oyunu* (10), *Bişibdi oyunu* (17), *Cızdana-cızdana oyunu* (22), *Cücə gözü oyunu* (26), *Dala mindi oyunu* (30), *Dədəm mənə kor deyib* (32), *Dəgirman-dəgirman oyunu* (33), *Əl məndə oyunu* (38), *Xoruz-xoruz oyunu* (56), *İt qusli oyunu* (60), *İynə-İynə oyunu* (61), *Kabab-kabab oyunu* (62), *Kəkliyimin başı sarı oyunu* (63), *Quşum per oyunu* (81), *Motal-motal oyunu* (87), *Silim, süpürüm? oyunu* (99), *Tas Məlik oyunu* (106), *Turp belə bitər oyunu* (115), *Uşdu, uşdu oyunu* (116), *Zaqqı-zaqqı oyunu* (123).

c. Biraz daha böyüdükten sonra uşaqlar, artıq sadəcə tərbiyəvi və tərbiyəçi oyunlar yerinə, yəni tərbiyəvi, amma fiziki güc tələsən, oynamaq və qazanılması daha zor oyunları təfərrif edirlər. Bu oyunlar ümumiyyətlə 12 yaş və yuxarı uşaqların və gənclərin oynadığı oyunlardır:

Bişibdi oyunu (17), *Börk qapdı qaçdı oyunu* (18), *Coz mərasə oyunu* (25), *Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu* (28), *Kabab-kabab oyunu* (62), *Köşki balaban oyunu* (65), *Küs oyunu* (66), *Qəyiş qapdı oyunu* (74), *Südlü sümük oyunu* (100).

1.3.3. Oyuncuların sayı.

Yapısı gereği daha çox qrupla oynanan uşaq oyunlarından bəziləri, iki və daha çox şəxsin bəxşsəl oynamaqla gerçəkləşir. Uşaqların sossyaləşməsini bəxşsəl və ya qruplar halində birlikdə oynanan oyunlar olumlu təkiləməkdədir. Çekingən, utangaç, çox fazla konuşmayan bir uşaq bu tər oyunlarda (xüsusiyyətlə, qrup oyununda təkım içərisində) kəndini bulma, çizilən sınırları aşma fərsəti yakalar.

Toplanan uşaq oyunları içərisində iki kişilik oyunlar, çox oyunculu oyunlar yer almaktadır. İki kişinin qarşılıqlı oynadığı oyunlar şunlardır:

Alçı tava oyunu (3), *Atımın başı qızıl oyunu* (8), *Barmaq oyunu* (12), *Çəkışmək oyunu* (27), *Dala mindi oyunu* (30), *Danqala piştov oyunu* (31), *Eşşəyi suvardın? oyunu* (37), *Gəlincikləri hazırlamaq oyunu* (43), *Ha pişdə, pişdə, pişdə... oyunu* (51), *İp ilə həndəsi şəkil oyunu* (58), *İp keçdi oyunu* (59), *Kabab-kabab oyunu* (62),

Qaçmadaş oyunu (68), Qarış atmaq oyunu (70), Qatar qoymaq oyunu (71), Qol tutma oyunu (75), Qondum köşdüm oyunu (76), Qovala qaçdı oyunu (77), Qurd-davar oyunu (79), Quş uçdu oyunu (80), Lu lu lu lu xovzə oyunu (83), Misqala kəsmək oyunu (86), Mum oynatmaq oyunu (88), Nar dənəsi oyunu (90), Pişik qaçdı oyunu (91), Pişik yolu oyunu (92), Rəngə kəsmə oyunu (94), Sınıq qol oyunu (98), Silim, süpürüm? oyunu (99), Şersən, xəət? oyunu (102), Tapmışam, ha tapmışam oyunu (105), Təkdi, cütdü? oyunu (107), Toxum çıxartmaq oyunu (110), Zaqqı-zaqqı oyunu (123).

Bu oyunlardan 1.3.2.a.da belirtilen 0-5 yaş arası çocukların oynadığı oyunlarda ikinci taraf anne yahut büyük kardeş, yani büyüklerden biridir. Buna ek olarak, bir kişinin tek başına oynadığı oyunlar da mevcuttur:

Haça minmək oyunu (52), İp keçdi oyunu (59), Təkər sürmək oyunu (108).

Çok oyunculu oyunların da oyuncuların bireysel oynadığı oyunlar, iki gruplu oyunlar, grup ve ebe oyunları gibi çeşitleri vardır. Bireysel ve ebesiz oynanan oyunlar şunlardır:

Atlanmaq oyunu (9), Ayaq cızığı oyunu (10), Beşdaş oyunu (14), Cəviz oyunu (20), Cız oyunu (21), Cızıq oyunu (23), Cola tutma oyunu (24), Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu (28), Divara vurdu oyunu (34), Doqquz öküz oyunu (35), Döymə ağac oyunu (36), Girdəkan dığırılmaq oyunu (44), Göydən gəldi oyunu (47), Hoyma ağac oyunu (55), Xoruz-xoruz oyunu (56), Kor oyunu (64), Küs oyunu (66), Qalaşək oyunu (69), Löpür ğaz oyunu (82), Pul çöndərmə oyunu (93), Saqqa vurdu oyunu (95), Sancma ağacı oyunu (96), Sari gülün sapı oyunu (97), Şah-vəzir oyunu (101), Tırna vurdu oyunu (109), Tolama oyunu (111), Üçəm oyunu (117), Üzümdən su çıxartmaq oyunu (119), Yerdə oturdu oyunu (121), Züüyüldax oyunu (126).

Bireysel oyunların özelliği oyuncu sayısının çok olması, ancak her oyuncunun kendi çıkarları için oynamasıdır. Bu tür oyunlarda kişisel rekabet, özgüven, kendini tanıtmak, bireysel başarı gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bunlardan bazıları da ebeli oyunlardır:

Atdı tutdu oyunu (7), Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu (11), Bucaq tutdu oyunu (19), Gizlinpanc oyunu (46), Gözü bağlıcı oyunu (49), Quşum per oyunu (81), Tas Məlik oyunu (106), Uşdu, uşdu oyunu (116), Zolaq atmaq oyunu (124).

Bireysel oynanan oyunlardan farklı olarak, grup oyunlarında çocuklar, takım içerisinde uyumlu olmayı, bireysel başarıdan çok grup başarısı için çalışmayı öğrenirler. Aşağıdaki oyunlar, genelde tek takım halinde ve ebesiz oynanmaktadır:

Cızdana-cızdana oyunu (22), Əl-ələ düymə dələ oyunu (39), Əl-ələ oyunu (39.1), Köşki balaban oyunu (65), Motal-motal oyunu (87).

Tek grup halinde ve ebeli oynanan oyunlar şunlardır:

Açıl açıl oyunu (1), Bir quşum var oyunu (16), Dədəm mənə kor deyib oyunu (32), Dəgirman-dəgirman oyunu (33), Gizlin şallaq oyunu (45), Gözdə qulaq oyunu (48), Hamam-hamam oyunu (53), İt qusli oyunu (60), İynə-iyənə oyunu (61), Kəkliyəmin başı sarı oyunu (63), Qaçan-qaçan oyunu (67), Qələndar oyunu (72), Qurd oyunu (78), Naqqıçlı oyunu (89), Şəkər pənim oyunu (103), Turp belə bitər oyunu (115), Yerdə qalan qurd oyunu (120), Yerdən uca oyunu (122).

Bazı oyunlar tek takım halinde oynanmasına rağmen, iki ebinin katılımıyla gerçekleşir:

Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu (13), Bişibdi oyunu (17), Ətəyə daş qoydu oyunu (42), İncələ qız oyunu (57).

Tek grup, bir grup lideri ve bir ebinin katılımıyla oynanan oyunlar aşağıdakilerdir:

Ad qoyma oyunu (2), Aparram vermərəm oyunu (4).

İki oyunda da grup lideri ebeye karşı mücadelede gruba destek verir. 2 numaralı oyunda grup üyesi grup liderinin olduğu yere gelmelidir, bu güvenli bölgedir. 4 numaralı oyunda ise, grup lideri, ebinin grup üyelerini yakalamasını engelleme sorumluluğunu taşır. Çocuklara takım oyunu kavramını öğretmenin yanı sıra, takımlar arası mücadeleyi de yaşatan, bireysel değil, takım rekabetini öğrenmelerini sağlayan oyunlar da vardır. Bu oyunlar ebesiz olarak, iki grup arasında oynanır:

Arada qaldı oyunu (5), Arada vurdu oyunu (6), Bənövşə oyunu (15), Coz mərəsi oyunu (25), Cücə gözü oyunu (26), Əl məndə oyunu (38), Gül-gül oyunu (50), Həftəng (Yeddi daş) oyunu (54), Qələ-qələ oyunu (73), Qəyiş qapdı oyunu (74), Matilos oyunu (85), Südlü sümük oyunu (100), Təkdi, cütdü? oyunu (107), Top ərəbi oyunu (112), Top tutdu oyunu (113), Topana cızan oyunu (114), Üzük-üzük oyunu (118), Zu-zu oyunu (125).

İki grup arasında ebesiz oynanan oyunlardan bazılarında her grubun bir grup lideri olur:

Börk qapdı qaçdı oyunu (18), Çoban-çoban oyunu (29), Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu (40), Əppək verdi oyunu (41), Malla (Molla) mindi oyunu (84).

Toplanan Güney Azərbaycan çocuk oyunları içerisinde iki grup arasında ebinin katılımıyla oynanan sadece bir oyun vardır: *Tapadan tapaya (104).*

Bu oyunda iki ebe yer almaktadır. Diğer çocuklar çemberler oluşturur, ebelerden biri kaçar, diğeri ise onu vurmaya çalışır.

1.4. Roller ve atış sırası.

Bir çocuk oyununa başlamadan önce, roller dağıtılır, kimin veya takım oyunuysa hangi takımın ilk başlayacağına karar verilir. Bu eylem yapılmadan, oyuna başlanılamaz. Küçük yaşlarda birlikte oyun oynayan çocuklar, bu işi dramatize yoluyla, büyükleri taklit ederek yaparlar. Genel anlamda, dramatik folklor türü olan çocuk oyunlarında taklitler yer almaktadır. Örneğin, “Aparram vermərəm” oyununda (4) takım halindeki çocuklar kuzuyu, takım lideri koyunu, ebe ise kurdu temsil, aynı zamanda taklit eder. “Xoruz-xoruz” oyununda (56) tek bacağını kaldırıp, ellerini beline koyan erkek çocuklar horozu taklit ederler.

1.4.1. Roller.

Toplanan Güney Azərbaycan çocuk oyunlarında ebe, grup lideri, oyuncu gibi roller vardır. Bu roller için farklı oyunlarda çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bazı oyunlarda ise, bu roller için herhangi bir özel terim kullanılmamaktadır. Ebe rolü için **molla/malla** teriminin kullanıldığı oyunlar:

Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu (11), Bir quşum var oyunu (16), İynə-ıynə oyunu (61), Qələndar oyunu (72), Turp belə bitər oyunu (115).

Ebe rolü için **usta** teriminin kullanıldığı oyunlar:

Açıl açıl oyunu (1), Ətəyə daş qoydu oyunu (42), Hamam-hamam oyunu (53), İynə-ıynə oyunu (61), Qələndar oyunu (72), Quşum per oyunu (81), Tas Məlik oyunu (106), Turp belə bitər oyunu (115), Uşdu, uşdu oyunu (116).

42 numaralı oyunda **ustanın** yanındaki ikinci ebe **şagird** olarak adlandırılır.

Qurd sözcüğünün ebe rolü yerine kullanıldığı oyunlar:

Aparram vermərəm oyunu (4), Bucaq tutdu oyunu (19), Gözdə qulaq oyunu (48), Gözü bağlıcı oyunu (49), Qaçan-qaçan oyunu (67), Qurd oyunu (78), Naqqıçlı oyunu (89), Pişik qaçdı oyunu (91), Yerdə qalan qurd oyunu (120), Yerdən uca oyunu (122).

Grup lideri için **molla/malla** teriminin kullanıldığı oyunlar şunlardır:

Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu (40), Əppək verdi oyunu (41), Malla (Molla) mindi oyunu (84).

Takım lideri için **usta** sözcüğünün kullanıldığı oyun: *Çoban-çoban oyunu (29).*

Takım lideri için **bəy** sözcüğünün kullanıldığı oyun: *Börk qapdı qaçdı oyunu (18).*

Oyuncular için genelde özel bir terim kullanılmasa da, bazı oyunlarda onların canlandığı roller açıktır. Çocuklar, “Xoruz-xoruz” oyununda (56) horozu, “Pişik yolu” oyununda (92) kedi ve fareyi, “Aparram vermərəm” oyununda (4) kuzuyu oynarlar.

Birçok oyunda oyuna başlamadan önce rollerin belirlenmesiyle ilgili detaylı bilgi verilmemiştir. Roller, “Börk qapdı qaçdı” oyununda (18) adaşma yöntemiyle, “Coz mərəsi” oyununda (25), “Əl məndə” oyununda (38), “Ənzəli (Pişdək keçdi)” oyununda (40) yazı tura yöntemiyle seçilir. “Şah-vəzir” oyununda (101) rolleri belirlemek için kibrit kutusu kullanılır. “Tırna vurdu” oyununda (109) bunun için aşık kemiği, o olmazsa, kibrit kutusu kullanılır. Ebenin veya grup liderinin seçilmesi için de bu yöntemler kullanılır. Bazı oyunlarda belli karakteristik özellik de bu seçim için yeterli olur. “Börk qapdı qaçdı” oyununda (18) grup liderleri için yaş olarak büyük çocuklar seçilir. “Gizlinpanc” oyununda (46) ise ebe, el hareketi yöntemiyle seçilir. “Hamam-hamam” oyununun (53) ebesinin bilgin ve adil olması gerektiği belirtilmiştir. “Uşdu, uşdu” oyununda (116) ebe olarak çocukların keskin zekalı olanı seçilir.

1.4.2. Atış sırasının belirlenmesi.

Roller belirlendikten sonra kimin ya da hangi takımın ilk başlayacağına karar vermek, ilk atış hakkının kimde olacağını belirlemek için farklı yöntemler kullanılır. Ebeli oyunlarda ebe seçimi yapıldıktan sonra, oyunu yöneten yahut oyuncuları yakalama görevi olan ebe, oyunu başlatır. Ebese değişen oyunlarda kaybeden oyuncu ya da tekerlemenin son kısmı denk gelen oyuncu ebe olur ve oyunu o devam ettirir. Ebesiz olan iki kişilik, bireysel, grup oyunlarında kimin başlayacağını belirlemek için elde bir şey saklama, tekerleme, yazı tura, el hareketi gibi yöntemler kullanılır. Çocuk oyunlarının çoğunda bu düzenin olması, eşit, adil bir ortamda oyun oynanmasına olanak sağlar. Herkesin onayladığı bir yöntem kullanılmakla seçilerek ilk atış hakkını

kazanan oyuncuya kimse itiraz etmez, çünkü bu yöntemi oyunun başında herkes kabul etmiştir.

İlk atış hakkının kimde olacağı “Doqquz öküz” oyununda (35), Hoyma ağac” oyununda (55), “Südlü sümük” oyununda (100) yazı tura yöntemiyle, “Qurd” oyununda (78) el hareketi yöntemiyle belirlenir.

“Atdı tutdu” oyununda (7) çocuklardan biri topu eline alıp havaya atarak birinin adını söyler, adı söylenen çocuk topu yakalayarak diğer çocukları vurmalıdır. İki kişilik oyun olan “Qol tutma” oyununda (75) iki oyuncu aynı anda üçe kadar sayarak oyuna başlarlar.

1.5. Oyunun kuralı.

Diğer yapısal ögeler gibi, kural da çocuk oyunları için büyük öneme sahiptir. Hatta bir oyunun kuralı, onun nesnel açıdan temel ögesi niteliğindedir. Oyunun işleyişini var eden, adeta onu ayakta tutan sütun oyunun kuralıdır. Her ne kadar çalışmadan farklı görünse de, oyun, hiç de tam anlamıyla serbest değildir. “Bir oyun kurallardan oluşur, başka hiçbir şeyden değil. Bir oyun varlığını ve özelliklerini kurallarına ve sadece kurallarına borçludur. Onlardan önce veya onların sıkı sıkıya uygulanmasından bağımsız var olmaz...”

Wittgenstein’in altını çizdiği gibi, vezirin kafasına sadece bir şapka koyarak veya satranç tahtasında bulunan her şeyi kovabilecek “gözleri tamamen korkunç” bir vezir edinerek satrançta bir şeyi değiştirmeyi düşünen biri, gerçek bir değişikliği bütünüyle ıskalamış olur. Satranç oyununun taşları hiçbir şeyi temsil etmezler.”³⁸

Yani oyunu şekillendiren kurallar olmazsa, oyun aracı, oyuncu vb. ögeler eksik kalır, hangi oyunun oynanmak istenirse istensin o oyun oynanamaz. Aynı kaynakta bu bilgiler de yer almaktadır: “Bir adım daha ileri gidersek, oyuncunun özgürlüğünün tam da oyunun kuralları ile oluştuğunu fark ederiz...”

Oyuncunun özgürlüğü bir nevi oyunun kendisi tarafından “yaratılmıştır”. Bir oyunun özü, özgürlük üretecek bir yasallık/kurallılık oluşturmaktır. Her oyunda kurallar, oyuncuların stratejilerini ve eylemlerini tam da bu kurallara göre özgürce geliştirebileceği bir dünyayı tanımlar.”³⁹

³⁸ Roger-Pol Droit, *Çocuklarla Felsefe Sohbetleri* (çev. A. Karakış), İstanbul, 2014, s. 98.

³⁹ Roger-Pol Droit, *age.*, İstanbul, 2014, s. 99.

Oyun oynadığı zaman çocuk, o oyunun kurallarının belirlediği sınırlar içerisinde özgürdür. Bazı oyunlarda bu sınırlar daha geniştir, yani çocukların daha özgürce davranması sağlanır. Bu tür oyunlarda kurallardan bazılarını çocuklar kendileri belirleyerek oyun süresince de bu kurallara uygun hareket ederler. Elde edilen Güney Azerbaycan çocuk oyunlarının birçoğunda oyunun genel kuralı herkesçe bilinse de, diğer konular esnektir. Başlamadan önce oyuncular hareket, sayı, oyuncu, aletle ilgili konularda anlaşılır. Mesela, “Cəviz oyunu”nda (20) ortaya konulan ceviz sayısı sabit değildir, oyundan önce oyuncular kendi aralarındaki anlaşmayla belirlerler. “Naqqıclı oyunu”nda (89) çocuklar, oyundan önce “qurd”un (ebenin) ayağını yere koyup koymayacağı, oyun sırasında ayaklarını değiştirip değiştiremeyeceği konusunda anlaşılır.

Toplanan oyunlar içerisinde hareketle, oyuncu sayı, cinsiyeti, yaşı ile, oyun sözü veya sözlü formülüyle, oyun aracıyla ilgili kurallara rastlanmıştır. Güney Azerbaycan çocuk oyunlarının çoğu fiziksel oyun olma özelliğini taşır. Bu nedenle hemen hemen her oyunda bu veya şu şekilde hareketle ilgili kurala rastlamak mümkündür. “Ad qoyma” oyununda (2) takma adını doğru tahmin edilen çocuk ebeyi (şeytanı) vurup kaçmalı, ebe de onu yakalamalıdır. Buna benzer olan “Aparram vermərəm” oyununda (4) ise, oyunun ebesi olan **qurd**, birbirlerini tutarak hareket eden sürü halindeki kuzuları teker teker almalıdır. “Baş qoruma (Baş tutdu)” oyunu (13) gibi bazı oyunlarda hem ebe, hem oyuncu belirli hareketleri yapmalıdır. Bu oyunda oyuncular, ortada oturan çocuğun sırtına vurmaya çalışır, onu koruyan ebe de ayağı ile vurmaya isteyen oyuncuları önler. Ebenin vurduğu oyuncu ortadaki oyuncunun yerine geçmelidir. Belli bir rol üstlendikleri “Xoruz-xoruz” oyununda çocuklar, ellerini bellerine koyar, tek ayaklarını kaldırır ve horozun hareketlerini taklit ederler. Ebesi kurt olan “Qurd” oyunu (78), “Yerdə qalan qurd” oyunu (120), “Yerdən uca” oyunlarında (122) **qurd**, çocukları yakalamak zorundadır.

Çocuk oyunları deyince aklımıza elbette tekerlemeler, bazı kalıplaşmış sözler, cümleler, yani oyundaki sözlü formüller gelir. Güney Azerbaycan çocuk oyunlarından bazılarında hareket ve sözlü formülle ilgili olan kurallar vardır. “Atımın başı qızıl” oyununda (8) bir oyuncu diğerinin sırtına çıkarak şu tekerlemeyi söyler:

Atımın başı qızıl,

G... qızıl,

Almışam səksən tümənə,

Vermərəm doxsan tümənə.

“Cızdana-cızdana” oyununda (22) birbirlerinin ellerinin üst kısmını çimdikleyen oyuncular, ellerini bırakmadan aşağı yukarı hareket ettirerek ritimle birlikte şu sözleri derler: “cızdana-cızdana əlim yandı, cızdana-cızdana əlim yandı.”

“Dəgirman-dəgirman” oyununda (33) bir oyuncu yüzüstü yatar, diğerleri de ellerini yumruk yaparak yatan oyuncunun sırtına üstüste koyar ve şu sözleri söylerler: “Dəgirman, dəgirman, altdaki gəlsin üstə!”

“Əl-ələ” oyununda (39.1) çocuklar, elele tutarak çember oluşturur, bir çocuğu ortaya alır ve şu tekerlemeyi söylerler:

Əl-ələ

Kətan kələ,

Biz gedirik.⁴⁰

Babam mənə papiş alıb,

İçi dolu kişmiş alıb.

Bir tayı sənin,

Bir tayı mənim,

Donbalan pis.

“Hamam-hamam” oyununda (53) oyunun ustası, sırayla oyuncuların kumdan yaptıkları ve “hamam” ismi verdikleri kubbenin üzerine bir elini koyar, diğer eliyle o elinin üzerine birkaç kez vurur ve şu sözleri söyler: “Hamam, yat!” Diğer oyuncu da buna şöyle cevap verir: “Yatmaram, ay yatmaram!”

“Silim, süpürüm?” oyununda (99) bir çocuk elleriyle diğer çocuğun gözlerini kapatarak şu sözleri der: “Silim, süpürüm?”

Bazı oyunlarda çocuklar, sadece belli olan sözlü formülleri söylemelidirler. Dikkat gerektiren “Quşum per” oyununda (81) oyunun ustası çeşitli kuşların adını söyleyerek sonrasına “per” (kanat, kuş tüyü) ekler, eğer usta gerçekten kuş ismi söylediye, oyuncular da aynısını söylemelidirler.

Çocuklar için oyundaki araçların öneminden ya da önemsizliğinden bahsetmiştik. Onlar için oyun araçlarının birbirinin yerine geçmesi olağandır. Yazı tura için para olmasa düğme ile (102), düğme olmasa taş ile (34), aşık kemiği olmasa kibrit kutusu ile (109) oynayabilirler. Yine de oyun aracı ile ilgili bazı kurallar mevcuttur. “Beşdaş” oyununu

⁴⁰ Bu kısımdan sonrası ortada oturan oyuncunun ismine göre “Biz gedirik, ...gilə” şeklinde değişebilir.

(14) oynamak için beş tane aynı boyutlarda, “Həftəşəng (Yeddi daş)” oyununda (54) yedi adet, “Qaçmadaş” oyununda (68) ise on tane küçük taş seçilir.

Oyun aracıyla yapılan hareket ile ilgili kurallar da vardır. “Arada qaldı” oyunu (5), “Arada vurdu” oyunu (6) ve “Atdı tutdu” oyununda (7) top elinde olan çocuk, diğerlerini topla vurmaya çalışır. “Cəviz” oyununda (20) çocuklar “təkəlla/tağala” ismini verdikleri kendi cevizlerine fiske vurarak ortadaki cevizleri vurmaya çalışmalıdırlar. “Ətəyə daş qoydu” oyununda (42) usta elindeki taşı çocuklardan birine gizlice vermelidir.

1.3.2.a.da belirtilen 0-5 yaş arası çocukların oynadığı oyunlarda ikinci taraf, çocuğun (ya da bebeğin) ellerini, parmaklarını, kollarını hareket ettirerek çeşitli tekerlemeler söyler. Buradaki kurallarda hem oyun aracı, hem hareket, hem de sözlü formül (tekerleme) gibi öğeler yer alır.

“Dədəm mənə kor deyib” oyununda (32) oyuncu elindeki çubukla başkalarını vurarak şu sözleri söyler:

Dədəm mənə kor deyib,

Hər gələnə vur deyib.

Oyunların bazılarında belli bir oyun alanı seçilir, belirlenir ya da çocuklar tarafından yapılır. Bu alanlarla ilgili de özel kurallar vardır. “Baş qoruma (Baş tutdu)” oyunu (13) çimende ya da yumuşak bir zeminde oynanır. “Ayaq cızığı” oyunu (10), “Cızıq oyunu” (23), “Tolama” oyunu (111) gibi oyunlarda çocuklar yerde özel alan belirler, sınırlarını çizerler. Oyun bu alan içerisinde oynanır. “Bucaq tutdu” oyununa (19) başlarken her oyuncu evin bir köşesine geçmelidir. Bu kural alan ve hareketle ilgilidir.

Oyuncunun cinsiyetine veya yaşına bağlı kurallar, belli oyunların sadece kızlar yahut erkekler tarafından oynanması, sadece uygun yaşta olan çocukların katılım sağlaması gerektiği anlamını verir. Örneğin, “Küs” oyunu (66) için “Bu oyun 12 yaşın üzerindeki erkek çocukların oyunlarından” diye belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili bu bölümde, 1.3.1. ve 1.3.2.de detaylı bilgi verilmiştir.

Az olsa da, oyun zamanı ile ilgili kurallara da rastlanmaktadır. “Baş qoruma (Baş tutdu)” oyunu (13) ilk baharda oynanır. “Südlü sümük” oyunu (100) gün batımından sonra, gece, ay ışığında, “Üçəm” oyunu (117) son bahar, kış gecelerinde oynanır. “Züyüldax” oyununda (126) buz üzerinde kayıldığı için bu oyun kış mevsiminde oynanır.

1.6. Oyunlarda ödül ve ceza.

Roller belirlendikten, kurallar anlatıldıktan ve oyun oynandıktan, kazanan ve kaybeden belli olduktan sonra bile oyuna ait her şey bitmemiştir. Oyunların bir diğer

yapısal özelliği de ödül ve ceza sistemidir. Bu iki karşıt kavramın bu bağlamda kullanılması, kazanan ve kaybeden kavramlarının kullanımı kadar olağandır. Birinin kazanması diğeri için kaybetmek demekse, kazanan için ödül olan bir şey de, kaybeden için ceza anlamına gelmektedir veya tam tersi. Aslında çocuk için oyundan elenmek de bir nevi cezadır.

“Çocuk olumlu davranışların kendisine ödül kazandıracağını, olumsuz davranışların karşılığının ise ceza olacağını öğrendiğinde gerçek hayattaki mücadeleye de hazırlanmış olur. Ancak bu cezaların çocuğun kişilik oluşumuna, karakterinin şekillenmesi ve yerleşmesine zarar vermemesi; çocuğu olumlu yönden etkilemesi gereklidir.”⁴¹

Biray ve Eynel’in de söylediği gibi çocuk oyunlarındaki cezalar çocukları kötü yönde etkilememeli, onların birey olarak gelişimine zarar vermemelidir. Taranarak ve derleme yöntemiyle elde edilen Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında çeşitli ceza ve ödül türleri karşımıza çıkmaktadır. Bazı oyunların cezası oyunun kuralı kapsamında yer alır ve oyuna başlarken herkes tarafından bilinir. Bazen de oyuna başlamadan önce oyuncular kendi aralarında anlaşarak ceza veya ödül türünü belirlerler.

Tezimizde bazı çocuk oyunlarının işleyişinin ceza sistemi üzerine kurulu olduğu tespit edilmiştir. “Şah-vəzir” oyunu (101), “Tırna vurdu” oyununda (109) belirlenen rollere göre *şah* olan oyuncu *hırsız* olan çocuğu cezalandırır. Bu oyunlarda ceza işlemi oyunun sıralı eylemleri içerisinde yer alır. Her seferinde değişen *şah* rolüne ceza türleri belirlemekle düşünme olanağı sunulur. Oyunda *hırsız* rolündeki oyuncunun cezalandırılması da çocukların bilinçaltına hırsızlığın kötü bir şey olduğunu ve karşılıksız, cezasız kalmayacağını yerleştirmiş olur. Bununla da çocuklar toplumca kabul gören kötü amelleri, ahlaka uygun olmayan normları tanımış, bu işlerin bilinmesi halinde cezalandırma ile sonuçlanan işler olduğunu öğrenmiş olur. “Qəyiş qapdı” oyununda (74) oyunun cezası oyun aracıyla uygulanır. Aslında bu oyunda da ceza, oyunun sıralı eylemi kapsamında yer almaktadır. Temel kural içerideki grubun kemerleri koruması dışarıdaki grubun da bu kemerleri almaya çalışmasıdır. İçeridekilerle eşit sayıda olan dışarıdaki oyunculardan herhangi biri veya hepsi kemeri ya da kemerleri alırsa bu kemerle içeridekileri vurur.

⁴¹ Nergis Biray, Sema Eynel, “Kazak Çocuk Oyunların Çocuk Gelişimine Katkıları - Ceza ve Ceza Sisteminden Hareketle”, *Dr. Himmet BİRAY Armağanı Ahde Vefa 25. Yıl*, 2021, s. 525.

Oyunların bazılarında oyun cezası kaybeden tarafın kazanan taraf için bir şeyler yapmasıdır. Bu kimi zaman kaybeden takımın kazanan takımın oyuncularını sırtına alarak belli bir yere kadar götürmesidir: *Börk qapdı qaçdı oyunu (18)*, *Doqquz öküz oyunu (35)*, *Döymə ağac oyunu (36)*, *Hoyma ağac oyunu (55)*.

İlk düşündüğümüz zaman bu durum çocuklar için kötü bir ceza örneği olarak gözüксе de aslında burada birçok farklı konuya değinirsek bu durumun o kadar da kötü olmadığı anlaşılabilir. İlk olarak oyun bitiminde zaten kaybetmiş olan takımın morali düşük, diğer takımın oyuncuları ise sevinçlidir. Bu cezanın uygulanmasıyla eğlenceli bir gösterim ortamı yaratılmış olur. Bu da kaybeden takımın bunun sadece bir oyun olduğunu, eğlenceli vakit geçirildiğini anlamasına yardımcı olur. İkincisi, oyun oynayan çocukların yaşlarının ve ağırlıklarının birbirine yakın olduğunu düşünürsek onların birbirini taşıması o kadar da zor değildir. Aynı zamanda bu işi yaparken çocuklar kaslarını çalıştırmış, dayanıklılıklarını güçlendirmiş olur ki bu da onların bedensel gelişimi için önemlidir. Eğer kıyaslayacak olursak bilgisayar oyunu oynayan çocukların bedenleri tembellendiği halde, bu ceza türünü uygulayan çocukların vücutları dinç kalır. Son olarak, kaybeden çocuk kazananın eğlencesini ve konumunu görüp deneyimlediği için bu durum onda rekabet hissini güçlendirir, sonraki tur kazanmak için daha çok çaba sarfeder. Gördüğümüz gibi bu ceza türünün uygulanması bile çocuğa çeşitli yönlerden katkı sağlamaktadır.

Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu (28), Hoyma ağac oyunu (55), Turp belə bitər oyunu (115) gibi oyunların kazananı kaybeden çocuktan ödül olarak yemek, tatlı gibi şeyler alır. Ödül olarak alınacak şey oyun öncesi anlaşmayla tayin edilir. Bu ceza yahut ödül türü kaybeden çocuğa paylaşımcı olmayı, yediklerini arkadaşlarıyla paylaşmayı öğretir.

Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında tespit edilen ceza türleri folklorun eğitimci işlevini uygulayarak çocuklara farklı alanlarda bir şeyler öğretir, onları geleceğe hazırlar. Bu ceza türleri onları küçük düşürmez, en fazla hırsını ve rekabet hissini artırır.

2. Çocuk oyunlarının bağlamı.

Çocuk oyunlarının yapısı ne kadar önemliyse, bağlamı da o kadar önemlidir. Bağlam derken çocuk oyunlarının oynandığı, oyunların gelişmesini ve değişmesini sağlayan ortam kastedilmektedir. Bu açıdan değerlendirilen çocuk oyunlarının önemi, içinde bulunduğu ortama göre daha iyi anlaşılmaktadır. Oynadığı oyunlarla çevresini daha iyi tanıyan çocuk, etrafında olup bitenleri anlıyor, bazı oyunlar sayesinde hayvan ve bitki türlerini tanıyor, bayramlara özel oyunlar sayesinde milli kültürü ile kaynaşıyor, tam anlamıyla eğlenerek öğreniyor.

Oyunların çoğunda çocukların yetişkinlerin işlerini ve yaşamlarını taklit ettiğini göz önünde bulundurursak, o zaman o toplumun günlük yaşamından, inancından, adetlerinden, kültüründen etkilendiğini söyleyebiliriz.

Bağlam açısından değerlendirme yapılırken, burada temel olarak fiziki ve sosyokültürel ortam kavramları adı altında inceleme yapılarak çocuk oyunlarının bunlarla ilişkisine değinilecektir.

2.1. Sosyokültürel ortam.

Belli bir tarihî süreçten geçerek sosyal yaşam ve kültürün etkisi ile şekillenen sözlü edebiyat örneklerinden biri de çocuk oyunlarıdır. Buradaki kavramlara çocuk oyunlarının değişimini etkileyen soyut ögeler de diyebiliriz. Çocukların da toplumun bir parçası olduğu düşünüldüğü zaman, onların oyunlarında veya oyunları aracılığıyla toplumun sosyal hayatını, dini inancını, tarihini, geleneğini, bayramlarını yaşatması olağandır. Çocuk oyunlarını toplumun bunun gibi kavramlarından ayrı düşünmek mümkün değildir.

2.1.1. Din ve inanç.

İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan inanç ve din hemen hemen yaşamın her boyutunda kendini göstermektedir. Yaklaşık bin yılı aşkındır müslümanlığı kabul etmiş Türkler, İslam dininin özelliklerini sözlü edebiyatlarına da eklemişlerdir. Nitekim, Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında da İslam dinine özgü özelliklerle karşılaşmaktayız. İlk dikkatimizi çeken özellik, oyunların bazılarında grup liderinin veya ebenin **molla** (bak. 1.4.1) olarak adlandırılmasıdır. Bu coğrafyada bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine kıyasla, dinin etkisinin çok olması ve bu etkinin yitmemesi durumun böyle olmasını etkilemiştir. Burada dikkat çekmek istediğimiz konu, Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarının 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rus

Çarlığı aracılığıyla Avrupa kültüründen, akabinde Sovyet kültüründen etkilenmiş olmasıdır. Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında **molla** unvanının bu şekilde kullanılması mollanın bir rehber olarak toplumdaki yerini göstermektedir. Bu tür oyunlarda ebe genelde oyun yöneticisi, lideri ve bilgili kişi konumundadır.

“Ad qoyma” oyununda (2) ebe, *şeytan* olarak adlandırılır. Bu oyunda ebenin görevi çocukların adlarını doğru bulmak, adını doğru bulduğu çocuğu *anasının* yanına varmadan onu yakalayarak oyun dışı bırakmaktır. Yani ebe rolü, kötüyü temsil etmektedir. Şeytanın işi de insanları kandırmak, yoldan çıkarmak olduğu için bu oyunda bu motif işlenmiştir.

Dinle ilgili söylemlere başka oyunlarda da rastlamaktayız. “Quş uçdu” oyunundaki (80) tekerleme türlerinden biri şöyledir:

Bu dedi: gedək oğurluğa (cürri barmaq).

Bu dedi: hardadır nərdivan?

Bu dedi: məndən uca nərdivan,

Bu dedi: Allah var, peyğəmbər var.

Bu dedi: yalandır sözünə baxmayın.

Küçük yaştaki çocukla el parmaklarının gelişimi için oynanan bu oyunda Allah, peygamber gibi sözcükler kullanılır. Bu sözler işaret parmağına denk gelir. “Barmaq” oyununda (12) bu sözler şu şekildedir: “Yaxşı iş deyil, insaf var, mürvət var.”

“Silim, süpürüm?” oyununda (99) oyunculardan biri “Allaha bağışla” cevabını verirse, diğer oyuncu ellerini onun gözünden çeker.

Ramazan ve kurbanla ilgili özelliklerin olduğu bazı oyunlar da karşımıza çıkmaktadır. Kaynak kişi tarafından “Gül-gül” oyununun (50) Ramazan ayında iftar sonrasında oynandığı belirtilmiştir. “Əl-ələ düymə dələ” oyunundaki (39) tekerlemelerden birinde düğün adeti ve kurban kesmek hakkında şunları görebiliriz:

Dərvaza mənim olsun,

Qırmızı donum olsun,

Giyim gedim Tehrana

Tehranda toyum olsun

Qızlar gəlsin toyuma
Qurban kəssin boyuma.

2.1.2. Bayram.

Azərbaycan coğrafiyasında kutlanan çeşitli milli və dini bayramlar olmasına karşın, bunların içerisinde Nevruz bayramı özel bir yere sahiptir. Bu bayramın coşkuyla kutlanması, herkes tarafından sevilmesi çocuk oyunlarına da yansımıştır. Öyle ki, bazı oyunlar bayrama özel oyunlar olarak tanınmakta, bayram zamanı oynanmaktadır:

Badam (Culla-culla və ya Cullaya atdı) oyunu (11), Cəviz oyunu (20), Qəyiş qapdı oyunu (74).

İlk iki oyun bayram günlerinde masalara konulan ceviz, badem gibi çerezlerin oyun aracı olarak kullanılmasıyla, sonuncu oyun insanların çoğunun piknik yaptığı, şehir dışına gittiği Nevruz bayramının on üçüncü gününde oynanmaktadır.

2.1.3. Düğün geleneği.

Farklı adetler, gelenek-göreneklerle ilgili bilgilere rastlayabileceğimiz çocuk oyunlarında düğün geleneğini de görebiliriz. Farklı iki tekerlemede “toy” sözcüğü kullanılmıştır:

Dərvaza mənim olsun,
Qırmızı donum olsun,
Giyim gedim Tehrana
Tehrandə **toyum** olsun
Qızlar gəlsin **toyuma**
Qurban kəssin boyuma. (39)

Razı ha balam razı,
Tikib donunu dərzı,
Abbasi verim xərcə,
Toyun təzədən başla. (61)

İki grupla oynanan “Çoban-çoban” oyununda (29) bir grup lideri diğer grup liderine “Hangi kızın düğünü?” diye sorar, diğeri bir isim söyler. Sonra diğer lider “Neyle gelelim?” diye sorar, düğünü yapılan çocuğun olduğu grubun lideri “Zurna, kavalla.” diye cevap verir. Diğer grup bu müzik aletlerinin sesini taklit ederek gelir. Oyun böyle devam eder. Burada düğün adetleri, düğünde kullanılan müzik geleneği ve müzik aletleri yansıtılmıştır.

2.1.4. Yemek ve kıyafet kültürü.

Oyun aracılığıyla aynı zamanda yemek ve giyim kuşam kültürü de çocuğa aktarılabilir. Genel olarak, oyunlarda geçen sözcükler, kullanılan aletlerde de bunun örneğini görebiliriz. “Ha pişdə, pişdə, pişdə...” oyununda (51) çocuğun her parmağına pılav, ayran, kavurma, kaymak, helva gibi bir yemek ismi söyleyen anne, bu yolla çocuğuna yiyecekleri tanıtmış olur. Bunun yanı sıra, annesi yemek adlarını çocuğuna da sorabilir.

“Əl-ələ düymə dələ” oyunu (39) ve “Şəkər pənir” oyunundaki (103) tekerlemelerde özel tatlı adı geçmektedir:

“Əkrəmin maması **şəkərpənir** pişirib” (39)

“Bu qızın anacani **şəkərpənir** pişirər!” (103)

Millî baş giysisi olan **börk**, “Börk qapdı qaçdı” oyununda (18) araç olarak kullanılır, bu bağlamda kıyafet kültürünün unutulmaması açısından önemlidir. Yukarıda, düğünle ilgili oyunlardaki tekerlemelerde kıyafetler de belirtilmiştir:

Qırmızı **donum** olsun,

Giyim gedim Tehrana. (39)

Razı ha balam razı,

Tikib **donunu** dərzi. (61)

Elbise anlamına gelen **don** sözcüğünün kullanıldığı bu oyunları kıyafet geleneği hakkında bilgi verilmesi açısından değerlendirebiliriz.

2.1.5. Tarım ve hayvancılık.

Uzun yıllardır devam eden tarım ve hayvancılık geleneği çocuk oyunlarında çeşitli biçimlerde yaşamaktadır. Bu tür oyunlar ya kırsal alanlarda oynanmakta ya da

oyunlarda bu alanla ilgili terimler geçmektedir. “Dəgirman-dəgirman” oyununda (33) dəgirmen, “Quş uçdu” oyununda (80) darı harmanı sözcükleri geçmektedir.

Kırsal alanlarda çobanlık yapan yeni yetme çocukların ağaç, sopa, aşık kemiği ile oynadığı şu oyunlar da bu bağlamda ele alınabilir:

Coz mərəsi oyunu (25), Döymə ağac oyunu (36), Hoyma ağac oyunu (55), Sancma ağacı oyunu (96).

Bunun yanı sıra, “Çoban-çoban” oyununun (29) adında, oyunda kullanılan sözlü formül içerisinde çoban sözcüğüne ve hayvancılıkla ilgili konulara da rastlayabiliriz.

Bu alt başlıkta “Köşki balaban” oyununa (65) özel değinmek istiyoruz. Bu oyunda müzik ve millî dans motiflerinin olması sebebiyle dans kültürü için önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Köşki balaban Araza baxar,
Arazın suyu gözlərdən axar,
Ay Araz, quru, axma bir zaman,
Ay bizi oda yandırıb-yaxan.

Aynı zamanda burada yer alan müziğin şu sözlerini dikkatlice okuduğumuz zaman *Aras nehri* ve dolayısıyla “Kuzey ve Güney Azerbaycan” meselesine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci mısırada Aras nehrinin suyu gözyaşına benzetilerek bu ayrılık durumuna gönderme yapılmıştır. Sonrasında ise, sanki bu durumun *suçlusu* olarak Aras nehri görülür ve ona beddua edilir.

2.2. Fiziki ortam.

Sosyokültürel ortam kadar fiziki ortam da çocuk oyunlarını etkilemektedir. Çevresindeki durum ve onlara sunulan olanaklar çerçevesinde oyun kuruculuğu yaparak oynayan çocuklar, bu olanakları oyun sahası, oyun aracı olarak kullanır, aynı zamanda yaşadığı ortamı tanıma fırsatı elde eder. Bu bağlamda çocuğun çevresinde olup biten olaylar, etrafındaki somut, nesnel varlıklar kastedilmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bu oyunların fizikî ortamını Güney Azerbaycan coğrafyası oluşturmaktadır. Bu coğrafyaya özel olan nesne ve olayların etkisi çocuk oyunlarında görülmektedir. Bu etki, bitki, meyve, hayvan adları, coğrafi şekiller,

doğa olayları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak söz konusu coğrafyanın iklimini, canlılar alemi çeşitliliğini, toplumun doğayı tanıma düzeyini anlamak mümkündür.

2.2.1. Hayvanlar.

Gerek şehir hayatında gerekse de kırsal alanlardaki yaşamda hayvanların insanlar için önemi göz ardı edilemez. İnsanlarla hayvanlar arasındaki bu yakın ilişki, hayvanlar üzerinde yapılan gözlem, sözlü edebiyatta bazı karakteristik özelliklerin daha etkili anlatımı için hayvan benzetmelerinin kullanılmasına yardımcı olmuştur. Küçük yaşlarından doğayı, çevresindeki canlıları tanımaya çalışan çocuklar da oyunlarında hayvan rollerini üstlenerek canlandırma yaparlar. Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında rol olarak kurt kuzu (4), kedi fare (92) ikilileri ve at (8), horoz (56) karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bazı oyunlarda (bak. 1.4.1, **Qurd** sözcüğünün ebe rolü yerine kullanıldığı oyunlar) ebenin kurt olarak adlandırılması durumu da dikkatimizi çekmiştir. Bu tür oyunlarda ebenin, kovalayan, yakalayan taraf olduğu için sürüye saldıran, kuzuları parçalayan kurda benzetme yapılarak bu şekilde adlandırıldığı düşünülmektedir. Bunun haricinde oyunların adlarında, oynanışlarında, sözlü formüllerinde ve rol belirlemede kullanılan yöntemlerde tavuk (18), civciv (26), öküz (18; 35), inek (1; 29), it/köpek (29; 60), kedi (51), keçi (61; 87) gibi hayvan adları karşımıza çıkmaktadır.

Yine oyunlarda sıkça geçen kuş adları bölgedeki kuş türlerinin çeşitliliğini ve çocukların bu kuşlara olan hâkimiyetini göstermektedir. Örneğin “Quşum per” oyununda (81) oyunun ustası yani ebesi, çocuklara kuş adlarını söyleyerek onların da tekrar etmesini sağlar. Bu oyunda oyunculardan herhangi biri tanımadığı kuş türü yüzünden oyunu kaybetse bile o kuşun adını öğrenmiş olur. “Bir quşum var” oyunu (16) ve “Qələndar” oyununda (72) oyunun ustası aklında tuttuğu kuş türünün özellikleriyle ilgili sorular sorar, diğer çocuklar da o kuş türünü bulmaya çalışır. Çocukların çeşitli türleri özelliklerine göre ayırt etmesini sağlayan bu oyunlar, onların çevresindeki kuşlara karşı daha dikkatli olmasını sağlar. Söz konusu oyunlarda karga, serçe, saksağan, kuzgun (16), keklik (63) gibi kuş türlerinin adları geçmektedir.

2.2.2. Bitkiler.

Hayvanlar gibi bitkiler de çocuklar için önemlidir. Genelde bitkiler oyun aracı ve sahası olarak kullanılır. Araç olarak çocuklar birçok oyunda çeşitli ağaçların

dallarını kullanırlar. Ağaç veya çubukla oynanan oyunlar 1.2.2.de verilmiştir. Bu oyunlarda çocuklar ağaç parçalarını hem bir şeye vurmak için hem de vurdukları alet olarak kullanırlar. “Sarı gülün sapı” oyununda (97) adından da anlaşıldığı üzere gül sapı, oyun aracı olarak kullanılır. Benzer tekerlemeleri olan “İynə-iynə” oyunu (61), “Motal-motal” oyununda (87) bazı ağaç adları kullanılır:

Şam ağacı,

Şatır keci.

Qoz ağacı,

Qotur keci. (87)

“Turp belə bitər” oyununda (115) oyunun mollası, yani ebesi çeşitli bitkilerin, meyve ve sebzelerin isimlerini söyler ve toprakta bittiği şekli eli ile gösterir. Bu oyun çocukların meyve ve sebze türlerini ne kadar tanıdığını, onların yetişmesi hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

1.2.6.da belirtilen oyunlarda oyun aracı olarak meyve, sebze, baklagiller, ceviz, badem türünde bitkiler kullanılır. Bu, çocuk oyunlarında kullanılan araç gereçlerin çok çeşitli olmasının yanı sıra, çocukların bitkilerle içli dışlı olması durumunu da gözler önüne serer. Oyunlarda hurma (29), içde, fındık, kuru üzüm (107), üzüm (119), karpuz (86; 94; 110) gibi adlar da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu oyunların temelinde bitkilerin özellikleri durmaktadır. Örneğin, üzümün sulu olması, karpuzun çekirdekli, renkli olması gibi özelliklerini bilen çocuklar bunları kullanarak birbirleriyle yarışarak oynarlar.

“Baş qoruma (Baş tutdu)” oyununda (13) oyun sahası olarak çimenlik, otluk arazi kullanılır.

2.2.3. Coğrafi şekiller.

Yaşadıkları coğrafyada bulunan dağ, göl, nehir gibi yeryüzü şekilleri çocuk oyunlarında yer yer oyun sahası olarak karşımıza çıkarken bazen de tekerlemeler içerisinde kullanılmaktadır. Oyunlarda yeryüzü şekillerinin geçmesi bölgenin coğrafi özelliklerini öğrenmek için bilgi verme niteliğindedir.

Kırsal alanlarda oynanan çocuk oyunlarındaki tekerlemelerde hayvan adları ve hayvancılık terimlerinin yanında, dağ, dere gibi yeryüzü şekillerine de rastlamak

mümkündür. “Çoban-çoban” oyunundaki (29) sözlü formülün konumuzla alakadar kısmı şu şekildedir:

- Çoban, çoban!
- Bəli, çoban
- İnək harada?
- **Aladağda.**

“İt qusli” oyununun (60) sonunda iki oyuncu oyunun tekerlemesini söyledikten sonra ellerinin üzerine düşmüş olan oyuncuya şöyle sorarlar: “**Dağa** gedirsən ya **dərəyə?**” Eğer oyuncu *dağa* cevabını verirse onu ayakları, *dereye* cevabını verirse başı yere gelecek şekilde atarlar.

Çocukların vazgeçilmez oyun aracı olan kumun çok olduğu kumluk bölgeler oyun sahası olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Hamam-hamam” oyununun (53) aracı kum, alanı ise kumluk arazidir. Üstte bahsettiğimiz “İt qusli” oyununu (60) da oyuncular kumlukta yada başka yumuşak bir alanda oynarlar.

“Sari gülün sapı” oyununda (97) çocukların bozkırlarda yetişen sarı çiçekle oynadıkları belirtilmiştir.

Diğer yeryüzü şekilleri kadar göl ve nehirler de çocukların oyun hayatında önemli konumdadır. Üstelik bu coğrafyada, hele kırsal alanlarda tarım için tatlı su kaynağı olan nehirler ve kanallar vardır. Bu bölgede hem tarım hem tarih açısından mühim bir nehir de vardır. Şanına şiirler yazılmış, şarkılar, türküler söylenmiş, koca bir tarihe şahitlik yapmış *Aras nehrinden* sosyokültürel ortam alt başlığının son kısmında “Köşki balaban” oyunu (65) hakkında bilgi verirken bahsetmiştik. Bu oyundaki tekerleme Aras nehrinin bu coğrafya ve buradaki toplum için önemini anlamaya yetecek düzeydedir. Bunun haricinde, “Züyüldax” oyununda (126) çocuklar kışın buz tutmuş göllerin, nehirlerin üzerinde kayarak oynarlar.

2.2.4. Doğa olayları.

Güneşin doğumu, ayın görünmesi, yağmur, kar yağması gibi durumların doğa olayları olduğu bilinmektedir. Bu alt başlıkta doğa olayları derken derlenen ve taranarak elde edilen Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında geçen bunun gibi olayların oyunların oynandığı ortama etkileri kastedilmektedir. Yapılan incelemeler sonrasında oyunlarda doğa olaylarının mevsimsel olduğu, oyunları mekan ve zaman yönünden

etkilediği, genellikle oyunun oynanışının içeriğinden bağımsız geliştiği, yani oyun içinde bu olayların pek geçmediği tespit edilmiştir. Sadece “Köşki balaban” oyunundaki (65) tekerlemede şu mısralar geçmektedir:

Gün batan zaman qəlbim daralır,

Bağrım olur qan, rəngim saralır.

Doğa olayının oyun zamanını etkilediği “Südlü sümük” oyunu (100) gün batımından sonra, gece ay ışığında oynanır. “Gül-gül” oyununun (50) Ramazan ayında, iftardan sonra, “Üçəm” oyununun (117) sonbahar ve kış gecelerinde oynandığı da bilinmektedir.

Yağmur, kar yağışı gibi olaylar oyunların kapalı alanda oynanması ya da kapalı alanlarda oynanan oyunların seçilmesi durumunu da beraberinde getirir. “Təkdi, cütdü?” oyunu (107) ve “Uşdu, uşdu” oyunu (116) karlı yahut yağmurlu havada kapalı alanda oynanan oyunlardandır. Daha önce bahsettiğimiz “Züyüldax” oyunu (126) da karın yağdığı dönemler ve kış mevsimiyle ilgili bir oyundur.

Sosyo-kültürel ve fiziki ortamların yanı sıra, çocuk oyunlarını etkileyen teknolojik ortam da mevcuttur. Taranan ve derlenen Güney Azerbaycan çocuk oyunları içerisinde modern teknolojinin etkisinde kalan oyunlar tespit edilmese de bazı farklı araçların kullanıldığı dikkatimizi çekmiştir. Bu bağlamda örnek olarak “Gəlincikləri hazırlamaq” oyununda (43) gazete kağıdı, “Gül-gül” oyununda (50), “Qurd-davar” oyununda (79) kağıt, “Şah-vəzir” oyununda (101), “Tırna vurdu” oyununda atış sırasını belirlemek için kibrit kutusunun kullanılmasını, “Təkər sürmək” oyununun (108) demir tel, petrol fiçilerinin demirleri ile oynanmasını gösterebiliriz.

3. Çocuk oyunlarının işlevleri.

Geniş bir tarihi, sosyokültürel, edebî zenginliğe sahip olan çocuk oyunlarının birden fazla alanda işlevsel olması bizi şaşırtmamalıdır. İşin ilginç tarafı oyun oynayan çocukların bu eylemi yaparken oyunun işlevlerinden habersiz olmasıdır. Gerçek şu ki çocuklar, gerek oyunun işlevi gerekse de şekli ve yapısı, bağlamı ile ilgilenmezler. Bunları araştırmak bizlerin işidir.

Çocuklar farkında olmadan oyun sayesinde çeşitli yönlerden gelişim sağlarlar. Bu gelişimler fiziksel, zihinsel, duygusal, kültürel etkiler halinde görülmektedir. Sadece oyundaki rolleri, hareketleri, sözlü formülleri ezberlemesi değil, bir bütün olarak oyun uygulaması zamanı kazanıp kaybetmesi gibi durumlarla çevresine karşı yaklaşımı, arkadaş ortamındaki tavrı etkilenen çocuk değişir, gelişir, büyür. Çocukların oyunlardan kazanımlarıyla ilgili Vedat Ak'ın görüşü şu şekildedir: “Oyun ile her yaş çocuğu, sıkıntılarını, korkularını, öfkelerini, sevgilerini dile getirerek rahatlar. Hayal gücünü kullanma olanağını bulur, yaratıcılığını geliştirir. Oyunlarda daha serbest olan çocuklar, kişilik özelliklerini ortaya koymaları açısından da büyükler tarafından daha rahat tanınmaya fırsat verirler. Nitekim, evde huysuz, saldırgan, ya da içe dönük olan bir çocuğun oyun sırasında uyumlu, kendine güvenen bir durumda olması, rahatlaması çok görülen durumlardır. Bu nedenle eğitimciler, psikologlar, oyunu çocuğun yaşamının bir kesiti olarak görürler.”⁴²

Oyun aracılığıyla hiperaktif çocukların enerjisi verimli bir şekilde alınmış olur. Her koşulda koşmayı, hareket etmeyi seven çocuklar küçük yaşlardan itibaren oyunlar sayesinde kaslarını geliştirme olanağı bulur. İşbu sebepten bu çalışmada yer alan Güney Azerbaycan çocuk oyunları içerisindeki küçük çocukların ellerini ve parmaklarını hareket ettirmekle oynanan oyunlar çocukların fiziksel gelişimi için oldukça önemlidir. Bunun yanında “Dala mindi” oyunu (30), “Zaqqı-zaqqı” oyunu (123) gibi oyunlar çocukların kas ve kemik yapılarının gelişimi, vücutlarının esneklik kazanması hususlarını olumlu yönden etkiler. Bu oyunları eşitlik olması açısından yaş ve ağırlık olarak yakın düzeyde olan çocukların oynadığı bilinmektedir.

Çocuk oyunları halk bilimi, psikoloji, sosyoloji alanları için işlevsel özellikler taşımaktadır.

⁴² Vedat Ak, *age.*, İzmir, 1986, s. 23.

3.1. Halk bilimi açısından çocuk oyunlarının işlevleri.

“Halk bilimi bir ülkede yaşayan halkın kültür ürünlerini, sözlü edebiyatını, geleneklerini, törelerini, inançlarını, mutfağını, müziğini, oyunlarını, halk hekimliğini inceleyerek bunların birbirleriyle ilişkilerini belirten, kaynak, evrim, yayılım, değişim, etkileşim vb. sorunlarını çözmeye, sonuç, kural, kuram ve yasaları bulmaya çalışan bilim dalıdır.”⁴³ Bir halkın tüm folklor örnekleri arasında yaratım ve gösterim açısından ortaklık en azından yakınlık mevcuttur. Bu anlamda yaratılan çocuk oyunları diğer folklor örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Bu noktada en önemli husus onların kültür taşıyıcılığı misyonunun olmasıdır.

William R. Bascom’un “Folklorun Dört İşlevi” adlı makalesinde folklorun işlevlerini şöyle açıklamaktadır:⁴⁴

1. Eğlenmek, eğlendirmek, hoş vakit geçirmek.
2. Kültürü doğrulamak, onun ritüellerini ve kurumlarını uygulayama ve gözlem yapanlar için onaylamak.
3. Eğitim, özellikle okuma-yazma bilmeyen toplumlarda pedagojik araç rolünü üstlenmesi. Burada genç nesillere kültür aktarımı da yer almaktadır.
4. Kabul edilen kalıplaşmış davranışlara uygun hareket etmeyi sürdürmek.

Güney Azerbaycan çocuk oyunları incelenirken folklorun eğlenceli vakit geçirmek, kültür aktarmak, eğitim aracı rolünü üstlenmek gibi işlevlerine uygun olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, bilgi ve akıl kullanımı gerektiren zihinsel oyunların (*Bir quşum var oyunu* (16), *Qələndar oyunu* (72), *Quşum per oyunu* (81), *Turp belə bitər oyunu* (115), *Uşdu, uşdu oyunu* (116) gibi) pedagojik açıdan çocuklara katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Bu bölümün sosyokültürel bağlam kısmında yer alan oyunların çoğu ise çeşitli kültürlerin doğrulanması, aynı zamanda gelecek nesillere aktarılması işlevini yerine getirirler.

Bilindiği gibi çocuk oyunları sözlü formüllerle de yakın ilişki içerisindedir. Oyunlarda geçen tekerlemeleri ezberleyen çocukların dil gelişimi etkilenir, kelime dağarcığı genişler.

⁴³ TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁴⁴ William R. Bascom, “Four Functions of Folklore”, *The Journal of American Folklore*, Vol. 67, No. 266 (Oct. - Dec., 1954), s. 343-346.

3.2. Sosyoloji açısından çocuk oyunlarının işlevleri.

Sonuncu yüzyılda gelişmeye başlamış çocukluk veya çocuk sosyolojisinin temelinde çocuğun toplumdaki yeri, çocuklarla yetişkinlerin ilişkisi, çocuklar arasındaki ilişki düzeyi gibi sorunlar yer almaktadır. Çocuklara da bir birey olarak yaklaşılması gereken dünyamızda onları anlamak için çeşitli iletişim metotları kullanılmalıdır. Daha konuşamayan bir bebeğin kendini ifade etme şekli ağlamaktır. Ona soru sorarak ya da ondan cevap bekleyerek bebekle iletişime geçilemez. Onun iletişim yöntemi ağlamak ve çeşitli fiziksel hareketler yapmaktır. Ancak bu zaman bebeğin annesi yahut herhangi bir yetişkin birey alıcı konumundadır. Oyun yöntemini kullanarak bebekle iletişime geçilirse bu zaman karşı taraf verici konumunda olur.

Anaokulu dönemindeki çocukların ebeveynleriyle oyun oynayarak zaman geçirme isteği olağan olduğu kadar önemlidir de. Bu durum çocuğun toplumsallaşma sürecinin başlamasının temelini oluşturur, ikili ilişkilerde deneyim kazanmasını sağlar, tek başına oyun evresini aştığı için asosyallik riskini azaltmak için faydalı olur.

“Sosyalleşmenin temel göstergeleri, başkalarıyla birlikte olma, onlarla iyi geçinme, paylaşma, yardımlaşma ve işbirliğidir. Buna “biz bilinci ve takım ruhu” diyoruz. Çocuk için biz bilincine ulaşmanın en sağlıklı yolu oyun ve arkadaşlıktır.”⁴⁵

Grup oyunları oynayan çocuklar birbirleriyle her türlü iletişim halinde olurlar. Oyun esnasında sevinç, üzüntüyü, şaşkınlığı, hayranlığı, kızgınlığı, rekabeti ve birçok başka duyguyu ortak yaşarlar. Bu onların gelecek hayatta insan ilişkilerinde benzer hal ve durumları daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Bu bağlamda derlenen ve taranan Güney Azerbaycan çocuk oyunları içerisinde yer alan grup oyunları değerlendirilebilir.

Bu özellikler göz önünde bulundurularak çocuğun sağlıklı bir birey olarak yetişmesinde oyunların yeri doldurulamayacak düzeyde rolü olduğu söylenebilir.

3.3. Psikoloji açısından çocuk oyunlarının işlevleri.

Ruhsal ya da başka bir deyimle psikolojik gelişim yabana atılamaz bir kavramdır. Oyun oynayarak çocuk birçok psikolojik gelişim türlerinin sağlanmasına izin verir. Oyunlarda farklı zamanlarda çeşitli duygu durum içerisinde olan çocuklar her hissi yaşayarak, deneyimleyerek öğrenirler. Bir masal ya da hikaye anlatımını duyan çocuk oradaki karakterin duygularını empati yapma yoluyla idrak edebildiği halde, oyunlarda

⁴⁵ Ali Çankırılı, *Annem ve Babamla Oynuyorum Öğreniyorum*, 8. Baskı, Zafer Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15.

bu duyguların merkezinde çocuğun kendisi yer alır, o duygularla birebir tanışır. Kazanan çocuk heyecanlanır, sevinir, kaybeden çocuk ise üzüldür, keyfi kaçır. Böylece çocuğun duygusal gelişimi sağlanmış olur.

“Bazı çocuklar en kolay hareket ve oyunlardan, yapamayacağım, korkuyorum diyerek ürker, çekinir. İradesini gereği gibi kullanamaz. Oysa çocuğun kaslarında, sinirlerinde bir bozukluk yoktur. Yürümesi, koşması normaldir. Ne var ki, o hiç görmediği, denemediği bir çalışmaya zorlanmaktadır. İşte, hareketleri kumanda eden iradenin zayıflamasından ötürü hareket bozukluğuna uğramış bu tip çocukları normale kavuşturmak, belli oyunlarla mümkündür.”⁴⁶ Güney Azerbaycan çocuk oyunlarında çocukların nefes egzersizi yapma alışkanlıkları, tek ayak üzerinde zıplamak, koşmak, hızlı manevralar yapmak gibi eylemleri yine deneyimleyerek öğrendikleri tespit edilmiştir.

Oyunlar içerisinde bilgi ve akılla dayalı oyunlar da vardır ki bunlar çocuğun tahmin etme, bulma yeteneğini geliştirir, zihinsel gelişimi için faydalı olur.

⁴⁶ Bilal Çoban, Sebahattin Devecioğlu, *Beden Eğitimi Öğretmenleri, Stajyer Öğrenciler ve Öğretim Elemanları İçin Top ile Oynanan Eğitsel Oyunlar*, 2. Basım, Nobel yay., Ankara, 2011, s. 21.

4. Çocuk oyunlarının oynanması.

Bu bölümün birinci alt başlığında çocuk oyunlarını oluşturan çeşitli yapısal öğeler ele alınıp incelenmiştir. İkinci alt başlıkta ise oynanan oyunların bağlamına değinilmiş, yani bu oyunları etkileyen faktörlerle ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü alt başlıkta oyunların farklı alanlar açısından işlevleri konusu işlenmiştir. Bu alt başlıkta ise çocuk oyunlarının oynanmasıyla ilgili bilgiler verilecektir. Çocuk folklorunun türlerinden biri olan oyunlar, masal, ninni gibi diğer folklor türlerinden farklı olarak salt sözlü veya yazılı örnek olarak kalmaz. Diğerleri söylendiği sürece var olduğu gibi çocuk oyunları da oynandığı sürece varlığını korur ve devam ettirir.

“Pedagoglar, eğitimciler ve psikologlar çocuk oyunlarını, çocukların iletişim yeteneklerini geliştiren ve bu sayede de onların sosyalleşmesini sağlayan en önemli araçlardan biri olarak kabul ederler. Oyun ortamı, doğal olarak çocukların ilk iletişim ortamıdır.”⁴⁷

Oyun aracılığıyla birbirleriyle iletişim kuran çocuklar, bu oyunlar sayesinde toplumsallaşma sürecinin içine dahil olur, kendi gruplarının üyeleri haline gelirler. Bu açıdan baktığımız zaman oyun çocuk için ne kadar önemliyse, oyun için de çocuk o kadar önemlidir. Oyunun oynanması için temel olarak iki kavram gerekliyse, bunlardan biri oyunun kendisi, diğeri oyuncudur. Tabii ki burada oyuncu kavramını genellikle çocuk temsil etmektedir. Oyuncu, oyunun öznesi, katılımcısıdır. Çocuklar oyuncu sıfatıyla oyunlara katılım sağlayarak bir şeyler öğrenmekle birlikte, diğeri oyuncularla iletişim halinde olur. Bu zaman arkadaşlık bağı kurmak için uygun zemin oluşur. Oyuna başlamadan önce, çocuklar 1.4.1.de belirttiğimiz gibi çeşitli yöntemlerle rol dağıtımını yaparlar. Lider veya ebe seçimi için bazen karakteristik özellikler bazen de çocukların yaşının büyük olması belirleyici neden olur.

Oyun oynamak için oyuncunun yanı sıra, oyun da gereklidir. Aslında her bölgede oyunlar oyuncu ile özdeşleşmiştir. Güney Azerbaycan çocuk oyunlarının oyuncuları o bölgeden oldukları için bu oyunlarda dil, kültür, gelenek, arazi gibi zorluklar yaşamadan oyun rollerini üstlenerek oynayabilirler. Oyun kapsamında oyuncular, çeşitli hareketler uygularlar. Bu hareketler oyunun kurallarıyla ya da cezasıyla ilgili olabilir. Bu hareketlerin yapılması çocukların fiziksel gelişimi için önemlidir. Dil gelişimi için önemli

⁴⁷ Nebi Özdemir, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi*, Ankara, 1997, s. 437.

olan sözlü formüller de çocuklar tarafından oyunlarda sık sık kullanılır. Bunların kullanımını aynı zamanda zihinsel gelişim için de faydalıdır, çünkü çocuklar kalıplaşmış sözlü formülleri ezberler. Oyunların oynanmasında sırasıyla “başlangıç formülleri, sıralı eylemler, bitiş formülleri” yer almaktadır.

4.1. Başlangıç formülleri.

Çocuk oyunları başlangıç formülleriyle başlar. Bu çoğu zaman çocukların oyuna daveti şeklinde olur. “Quşum per” oyununun (81) oynanması ile ilgili bilgi verilen kaynakta çocuklar “Gəlin perper oyunu oynayaq” (“Hadi perper oyunu oynayalım”) dedikten sonra oyuna başladıkları belirtilmiştir.

Bazı oyunlarda çocukların oyuna davet şekli belirtilmemiş, bunun yerine oyuna başlarken ebe seçiminin yapıldığına, rollerin ve atış sırasının belirlendiğine vurgu yapılmıştır. Bu işlem yapıldıktan sonra oyun başlamış olur. Aşağıda birkaç oyun örneğiyle bu durumu gözden geçirebiliriz:

Oynayanlar çevrə vurub aralarından birisini seçib ortalarında oturdarlar. Bir nəfər də seçirlər ki, onu qorusun (baş qoruyan). – Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu (13).

Bu oyunda oyunçular bucaqlara görə seçilir, bir nəfər də artıq olur. – Bucaq tutdu oyunu (19).

Çobanlar örüşdən bir yerə toplaşırlar. Püşk atırlar, oyunçuların sırası bəlli olur. – Döymə ağac oyunu (36).

Oyunu oynayanlar iki nəfərlik qruplara bölünərlər. Sonra püşk atıb bir qrupu seçərlər. – Əl məndə oyunu (38).

Oyunda ikidən çox oyunçu ola bilər. Oyunçunun birini qurd seçəllər. – Gözü bağlıcı oyunu (49).

Çobanlar örüşdən bir yerə yığışıb püşk atırlar. Püşkü udan ağacını göyə atır. – Hoyma ağac oyunu (55).

Bu oyunlarda ebe veya atış sırası belirlendikten sonra oyun başlar. Birtakım oyunlarda oyuna başlamak için oyun aracını hareket ettirmek ya da oyun alanını hazırlamak gerekli olduğu için yalnızca bu işlemler yapıldıktan sonra oyun başlayabilir. Aşağıda bu başlangıç formüllerinin yer aldığı oyunlardan bazıları verilmiştir:

Alçı tava oyunu iki oyuncu arasında olar. Birincisi aşığı sovurar, sonra ikincisi iki aşığdan tava duran bök düşəni və alçı duran çik düşəni udar. – Alçı tava oyunu (3).

Bu oyun qrupla oynanan yerli oyunlardan biridir. Bir nəfər topu əlinə alır və hamı onun dövrəsinə toplanır. O topu göyə atır və uşaqlardan birinin adını çəkir. – Atdı tutdu oyunu (7).

Ondan sonra məsələn, iki cəviz bir nəfər, iki cəviz digəri qoyurdu. O dörd cəvizi sırayla düzürdük. – Cəviz oyunu (20).

Çəmbər (dairə) bir cız çəkilir. Bu cızın böyüklüyü oyunçuların marağı ilə iki arşından üç arşına qədər bəlkə də artıq olur. Cızın ortasında çəmbər şəklində, bir-iki qarış boyunda ayrı bir cız çəkilir. – Cız oyunu (21).

Coz adlanan bir balaca (bir qarışıq boyunda barmaqdan bir az yoğun) ağac hazırlanır. Hər oyunçunun bir arşın boyunda bir əl ağacı olur. Mərə adlanan bir balaca çala qazılır. – Coz mərəsi oyunu (25).

Üç-dörd dənə bir-birindən uzaq dairə çəkilir. – Əppək verdi oyunu (41).

Bu oyunda da iki takım olur. Yeddi dənə daşı üst-üstə qoyurlar. – Həftəng (Yeddi daş) oyunu (54).

Yazdığımız örneklerden de görüldüğü üzere, oyunların başlangıç formülləri dəyişiklik gösterebilir. Bu dəyişikliğin oyunlarda kullanılan araclar ve onların kullanım şekilləri, oyun sahasının oyun için hazır olma durumu ile yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan başka, oyunların bazıları kurallar gereği yapılan hareketlerin uygulanması ile başlar:

Uşaqlar əlləri bir-birinin üstündə hər oyuncu iki barmağıyla cimdiklər – yoldaşının əlinin dalısının dərisindən tutarlar. – Cızdana-cızdana oyunu (22).

İki oyunçu kürək-kürəyə dayanallar. Sonra qollarını daldan bir-birinə keçirdəllər. – Dala mindi oyunu (30).

Oyunçuların biri üzüqoylu düşər, qollarını, qışlarını yığar altına, o biri oyunçular əllərini yumruq edib yatan oyunçunun kürəgində bir-birinin üstünə qoyub deyəllər: “Dəgirman, dəgirman, altdaki gəlsin üstə!” – Dəgirman-dəgirman oyunu (33).

Bu oyunda iki və artıq oyunçu ola bilər. Bu oyunda bütün oyunçular bir qışlarını yığıb, o biri ilə naqışlı gedəllər. – Xoruz-xoruz oyunu (56).

Oyun iki oyunçu ilə olar. Oyun başlananda bu iki oyunçu üz-üzə əyləşib, ya ayaq üstə dayanıb sağ əllərini bir-birinə çatışdırıb bir, iki, üç deyib başlalları bir-birinin əllərini yatırtmağa. – Qol tuma oyunu (75).

Usta divarın dibində və oyuncular da onun yan-yörəsində otururlar. Oyuncuların biri ustanın qabağında oturur və başını ustanın qucağına qoyub gözlərin yumar. – Tas Məlik oyunu (106).

Belirttiğimiz farklı kategoride olan bu sözlü ya da hareketli formülərin biri ya da bir neçəsi oyunun başlanğıc aşamasını oluşturur. Çox çeşitli başlanğıc formüləri oyunların temel kurallarını və saha, oyun aracının hazırlanması, hareketlərin yapılması kimi özəl durumları göstərməkdir. Oyun başladıqdan sonra sıralı əməllərin gerçəkləşməsiylə davam edir.

4.2. Sıralı əməllər.

Eğer çocuk oyununu piyeslə kıyaslırsak, burada benzer aşamaların olduğunu söyleyebiliriz. Nə ki bir tiyatro oyununda ya da edebî eserde giriş, gelişme ve sonuç aşamaları varsa, çocuk oyunlarında da bu evreler başlanğıc formüləri, sıralı əməllər və bitiş formüləri olaraq karşımıza çıkmaktadır. Oyunun başlamasından itibaren gidişatı belirleyen əməllər sıralı əməllər olaraq adlandırılır.

Taranan və derlenen Güney Azərbaycan çocuk oyunlarının bazılarında ardışık əməllərin sayısı azken, bazılarında fazla olduğu gözlemlenmiştir. Tabii ki bu durum oyunların süresini de etkilemektedir. Bazı tekrarlanan əməllərin bulunduğu oyunlarda oyuncu sayısı ne kadar çok olursa, yapılacak əməl də o kadar tekrar edilir. Bu nedenle oyun süresi de uzar. Birkaç oyun örneğinde tekrarlanan hareketlər şu şekildedir:

Əgər müəyyən olunmuş yerə çatana qədər uşağı tuta bilsə, o uşaq oyundan çıxar. Şeytan yenidən gələr, ta ki başqa bir uşağı tutsun. – Ad qoyma oyunu (2).

O vaxt Babək (ismi söylenən oyuncu) bir neçə qədəm geri çəkilib özünü ikinci dəstəyə vurur. Ta əllərini açsın. Əgər bacarsa, bir nəfəri özü ilə öz dəstələrinə gətirər. Əgər bacara bilməsə, özü də orada qalmalıdır. Bu yol ilə oyun davam edər və nəticədə bir dəstə təşkil tapar. – Bənövşə oyunu (15).

İki oyunçu əllərini bir-birinə verib üzbəüz dayanırlar, üçüncü oyunçu uzaxdan sürətlə gəlib özünü onların əlləri üstə atar. Əllərini açdırsa, oyunu aparır, yenə gedib

uzaxdan gəlir, yox aç a bilməsə, qarnı üstə onların əllərinin üstə düşər. – İt qusli oyunu (60).

Qurd onları qovalayar. Dikə çıxmamış, ayaqları yerdə ikən onları vura bilərsə, vurulan oyunçu qurd olacaq. – Yerdə qalan qurd oyunu (120).

Bazı oyunlarda çocuklar, oyuna başladıktan sonra sırayla belli sözlü formülləri söylərlər. Bu sözlü formüllər ebe və oyuncu, grup liderləri, oyuncular arasında karşılıklı olaraq söylenilir:

1. G. L.: - *Bənövşə.*

2. G. L.: - *Bəndə düşə.*

1. G. L. (ve tüm grup): - *Bizdən sizə kim düşə?*

2. G. L. (ve tüm grup): - *Babək, ya özgə bir ad. – Bənövşə oyunu (15).*

1. O.: - *Yerdə nə var?*

2. O.: - *Yer mıncığı!*

1. O.: - *Göydə nə var?*

2. O.: - *Göy mıncığı!*

1. O.: - *Adın nədi?*

2. O.: - *Karxana!*

1. O.: - *Götür məni millət dama! – Dala mindi oyunu (30).*

E.: - *Hamam, yat!*

O.: - *Yatmaram, ay yatmaram! – Hamam-hamam oyunu (53).*

Birçok oyunda bitiş öncesi hareketler var ki bunlar oyunun gelişme kısmının zirvesinde yer alır. Kısacası, oyun başlar, oyuncular çeşitli sözlü formüller ve hareketlerle oyuna devam eder, belirleyici eylemle oyuncu ya kazanır ya da oyundan elenir, kaybeder:

Oyunun axırında “cəhənnəm atlama” var, daşı “cəhənnəm”nən kənara atıb naxışlı “ev”lərdən gedir, cəhənnəmi atlayıb, daşı geriye atır, “ev”lərdən birini ala bilsə, oyunu aparır. – Ayaq cızığı oyunu (10).

O gedən oni aparının kim olduğunu deməli idi. Əyər düz desə, oyunu aparıb. Yenə də səfə gələr. Yox, düz deyə bilməsə, oyundan çıxıb qıraxda dayanar. – Cücə gözü oyunu (26).

O vaxt tapan turna ilə o biri uşaqları döyər. Hər vaxt molla desə idi “yalan” uşaqlar çalışarlar turnanı tapandan alsınlar və onu tutsunlar. O da çalışır ki, mollanın yanına özünü çatdırsın. – Qələndar oyunu (72).

“Bucaq tutdu” oyunu (19), “Dala mindi” oyunu (30), “Ətəyə daş qoydu” oyunu (42), “Qovala qaçdı” oyunu (77), “Top ərəbi” oyunu (112), “Zaqqı-zaqqı” oyunu (123) gibi oyunlarda bu tür eylemlər belirleyici olmaz, çünki bu oyunlar oyuncuların yerlərini dəyişməsiylə təkrarlanır və onlar yorulana qədər davam edir. Bu oyunların qazananı yeni turun başlayanı olur.

Çocukların sıralı eylemləri gerçəkləşməsinin ardından oyunların sonunda bitiş formülləri qarşıma çıxar.

4.3. Bitiş formülləri.

Oyunun bu aşaması perde kapanmadan önceki son evredir. Bu aşamada artıq oyun oynanma kısmının bittiği anlaşılır. Çocuklar çoğu zaman oyuncuların yerlərini dəyiştirərək oyunları təkrar edərler. Bu tür təkrarlanan oyunlarda bitiş formülləri bulunmaz, oyuncular yorulunca keyfi qərarlarıylə oyunu bitirirlər. Bəzən də “Cəviz oyunu”ndakı (20) gibi oyunun kaç tur təkrar edəcəkləri ilə ilgili öncədən anlaşma yaparlar. Bu zaman oyunun bitışı sonuncu turun bitışıylə eştəmanlı gerçəkləşir.

Bitiş formülləri bulunan oyunlardaysa, bu formüller çeşitli sözlü formüller və oyuncu, oyun aracı ilə ilgili hərəkətlər şəklində görülməkdədir. Oyunların sonunda kullanılan sözlü formüller şu şəkildədir:

Balam yat, yat, yat, damda qulaq kəsən var! – Dəğirman-dəğirman oyunu (33).

Deyərsə “ılıq suyla”, qulağın buraxar. Bəziləri yenə qulağın burar və deyər: - Ürəyi bulandı, ürəyi bulandı. – Eştəyi suvardın? oyunu (37).

Kəhliyim qquu, kəhliyim qquu,

Kəhliyim qquu, kəhliyim qquu. – Kəhliyimin başı sarı oyunu (63).

Cəvab verərsə, Allaha bağışla, əllərini gərək çəkəsən. – Silim, süpürüm? oyunu (99).

Sona kalan oyuncunun elenmesi, oyunda kullanılan araçların bitmesiyle sona eren oyunlar da vardır:

O vaxt ki, qurd quzuların hamısını alıb bitirir, onda oyun tamamlanır. – Aparram vermərəm oyunu (4).

Sağ əlilə bir daşı göyə atardı, daş yerə gələnə kimi daşları bir-bir körpünün içinə itələməsi gərəkirdi. Burda oyun bitərdi. – Beşdaş oyunu (14).

Oyunçuların hənələri bitdikdən sonra, ya oyunçuların razılığı ilə oyun sona çatır. – Cız oyunu (21).

Qaçan uşaqların hamısı dairəyə keçmədən topla vurulsa, o qrup uduzmuş sayılır. – Əppək verdi oyunu (41).

Aşıqlar qurtarana kimi oyun bu qayda ilə davam edir. – Göydən gəldi oyunu (47).

Beləliklə, oyun oyunçuların hənələri qurtarınca davam edir. – Kor oyunu (64).

Ən son adam içəridə qalsa, onlar qazanır, ən son adam eşikdə qalsa, onlar qazanır. – Zu-zu oyunu (125).

Oyunlardakı bitiş formülləri oyunun bittiğini göstərməklə birlikdə, bu zaman söylenən sözlü formüllər ehlenceli olma özelliğini taşır. Oyuncuların elenmesiyle biten oyunlarda grup mücadelesi, oyun aracının tükenmesiyle sona eren oyunlardaysa bireysel rekabetin izlerini görmekteyiz.

4.4. Örnek oyunlar.

Çocuk oyunlarının oynanmasındaki bu evrelerin daha iyi anlaşılması için aşamaların türlerindeki çeşitlilik açısından seçilmiş iki oyun örneği üzerinden bu aşamaları baştan sona kadar gözden geçirelim. Örnek olarak seçilen bu oyunlarda farklı tür formüllerin kullanılma durumuna dikkat edilse de, bu örneklerde tüm özelliklerin olmadığı bilinmelidir:

Açıl-açıl oyunu (1)

Oyun çocukların ellerini yumruk yaparak üstüste koymasını ile başlar. (*Başlangıç formülü – Harekete bağlı kural*)

Oyunun ustası işaret parmağını en üstteki yumruğun üzerine koyarak der: “Kilid, açıl, açıl.” (*Sıralı eylem – Hareket ve sözlü formül*)

O yumruk açılır ve kenara çekilir. Bu sonuncu yumruğa kadar devam eder. (*Sıralı eylem – Tekrarlanan hareket*)

Sonuncu yumruğun sahibi der: “Açılmıyorum.” Usta der:

- Kilit nerede?

- Suya düştü.

- Su nerede?

- İnek içti.

- İnek nerede?

- Başını kestik, yedik.

- Peki benim payım nerede?

- Kara kazanın altına koymuştuk, kedi gelip yedi. (*Sıralı eylem – Ebe ve oyuncu arasında geçen sözlü formül*)

Usta ve diğer çocuklar ellerini sakallarına sürerek der: “Vay sakalım, vay bıyığım, vay sakalım, vay bığlarım.” (*Bitiş formülü – Hareket ve sözlü formül*)

Zu-zu oyunu (125)

İki grupla oynanır. Büyük bir çember çizilir, bir grup bu dairenin içine girer, diğer grup dışarıda bekler. (Başlangıç formülü – Oyun sahasının hazırlanması)

Dışarıdakilerden birisi “geliyorum” der, içeridekiler de “gel” derler. Bu zaman o nefesini toplayıp “Zuuu...” diyerek içeriye girer. (*Sıralı eylem – Oyuncular arasında geçen sözlü formül; Hareket ve sözlü formül*)

O, nefesi kesilene kadar içeridekileri vurmaya, onlar da o çocuğu yakalayarak içeride tutmaya çalışırlar. (*Sıralı eylem – Hareket*)

Eğer nefesi kesilmeden önce içeridekilerden birini vurarak dışarıya çıkabilirse, vurduğu çocuk elenir. Ama onu vurmak için yaklaşıncı bunu tutarlarsa ve nefesi kesilirse, o kendisi elenir. (*Sıralı eylem – Belirleyici hareket ve sözlü formül*)

Ya içeridekilerin hepsi teker teker vurularak elenir ya dışarıdakilerin teker teker nefesi kesilir. Sonuncu oyuncu içeride kalırsa onlar, dışarıda kalırsa dışarıdakiler kazanır. (*Bitiş formülü – Son oyuncunun elenmesi*)

İKİNCİ BÖLÜM

DERLENEN VE TESPİT EDİLEN GÜNEY AZERBAYCAN ÇOCUK OYUNLARI

1. Açıl açıl oyunu.

Oynanışı: Bu oyun qrupla oynanır. Uşaqlar yumruqlarını bir-birilərinin yumruqlarının üstünə qoyarlar. Oyunun ustası şəhadət barmağını ən yuxarıdakı yumruğun üstünə qoyar və deyər: "Kilid açıl, açıl". O yumruq açılar və qırağa keçər. Bu axırıncı yumruğa çatana qədər davam edər. Axırıncı yumruğun sahibi deyər: "Açılmıram." Usta deyər:

- Kilid hanı?
- Düşüb suya.
- Su hanı?
- İnək içdi.
- İnək hanı?
- Başını kəsdik yedik.
- Hanı bəs mənim payım?
- Qoymuşduq qarə qazanın altına, pişik⁴⁸ gəldi, yedi.

Usta və digər uşaqlar əllərini saqqallarına sürtər və deyər: "Vay saqqalım, vay bığlarım, vay saqqalım, vay bığlarım."⁴⁹

Şəkil 2. Açıl-açıl oyunundakı yumruqların dizilişi

⁴⁸ pişik: Kedi.

⁴⁹ Bu oyun "(2007) ۱۳۸۶ تیریز, آذربایجان, بازیهای مهلی آذربایجان, پرویز زارع شاهمرسی, بازیهای مهلی آذربایجان, تیریز, ۱۳۸۶ (2007)" adlı eserden alınmışdır.

2. Ad qoyma oyunu.

Oynanışı: Yekan Kəhrizdə oynanan oyunlardan biridir. Bu oyun beş nəfərdən çox uşaqdan ibarət qrupla oynanır. Oyundakı rollar bunlardan ibarətdir: Uşaqların anası, şeytan və uşaqlar. Uşaqların anası rolunu oynayan kəs onları sıraya düzər və hərəsinə bir ad qoyar. Ad qoyduqdan sonra, şeytan olan şəxs gəlir, danışmaq üçün uşaqları çağırır və sıra ilə adlar çəkir. Əgər onlardan birinin adını düz taparsa, o uşaq şeytanı vurur və qaçar. Şeytan da onu tutmağa çalışır. Əgər müəyyən olunmuş yerə çatana qədər uşağı tuta bilsə, o uşaq oyundan çıxar. Şeytan yenidən gələr, ta ki başqa bir uşağı tutsun. Əgər uşaq qaça bilsə, yenidən anası tərəfə qayıdar və oyun belə davam edər.⁵⁰

3. Alçı tava oyunu.

Oynanışı: Bəri başdan deyim ki, aşıq sovranda ya “çik” düşər, ya “bökm” düşər. Ya “alçı” durar, ya “tava” durar, ya da “omba” durar. Aşığın çuxur tərəfi üz olarsa “çik” düşüb. Saf olan dal tərəfi üz olarsa “bökm” düşüb. Aşığın çuxur, yan üzü “alçı”, onun müqabilində yan üzü tava – mil durarsa “omba” deyilir.

Şəkil 3. Kendi aşığıyla aşıqlara vuran çocuk

Alçı tava oyunu iki oyuncu arasında olar. Birincisi aşığı sovrar, sonra ikincisi iki aşığdan tava duran bökm düşəni və alçı duran çik düşəni udar. Əgər, məsələn, biri tava, o birisi çik düşərsə, aşığı duran oyuncu çik düşən aşığı öz aşığı ilə vuracaq. Çik üzünü döndərə bilərsə, onu udacaq. Döndərə bilməzsə, əgər aşığı durarsa bir də vurur. Yoxsa tərəfin haqqı var, bunun aşığını vurub döndərsin. Döndərə bilməzsə, yenə birinci, üçüncü

⁵⁰ Bu oyun “(2007) ۱۳۸۶ تیریز, بازیهای مهلی آذربایجان, پرویز زارع شاهمرسی, s. 21” adlı eserden alınmışdır.

vuracaq. Beləliklə, nəhayət biri-birini udacaq. Dediyim bəs, ikisi də dura ki, götrər və yenidən sovurlarlar. Aşıqları sovurandan biri bök, o birisi çik düşərsə, bök çiki vura bilər. Hər aşıq omba durarsa, bir başqa aşıqlar onu üstündən vururlar. Ta dörd halətdən biri düşsün.⁵¹

4. **Aparram⁵² vermərəm oyunu⁵³.**

Oynanışı: Bu oyun yerli oyunların bir növüdür. Oyunun quruluşu belədir ki, oyun iştirakçıları⁵⁴ öz aralarından bir qurd və bir qoyun seçirlər. Digərləri quzu olur və qoyun olanın arxasında sıra yaradırlar. Başqaları da qoyun nənənin⁵⁵ arxasındakının onu tutduğu qaydada bir-birilərini tuturlar. Qurd qoyunları tutmaq istər, amma nənə qoyun tutmağına mane olar. Oyun əsnasında qoyunlar belə deyirlər: "Nənə, mənə qurda vermə"⁵⁶. Nənə də deyər: "Aparram, vermərəm". Qurd çalışır ki, quzunu alsın, bəzən müvəffəq olar. O vaxt ki, qurd quzuların hamısını alıb bitirir, onda oyun tamamlanır. Bu oyun təxminən "Gorgem o gəllə mibərəm"⁵⁷ oyunu kimidir.⁵⁸

5. **Arada qaldı oyunu.**

Oynanışı: Bu oyun iki qrupla topla oynanır. Bir qrup ortada digər qrup kənarlarda dayanır. Məsələn, səkkiz uşaq olsa, dördü ortada, ikisi bir kənar, ikisi digər kənar olur. Kənardakılar ortadakıları topla vurmağa çalışır. Ortadakıların hamısı vurulandan sonra ortadakılar kənarlara gedir, kənarlardakılar ortaya gəlirlər.

Atılan top yerə dəyib uşağa dəyməlidir. Əgər kimsə topu yerə dəymədən havada tutarsa, tutan şəxs can qazanır. Hər dəfə vurulanda bir canı gedir. Məsələn, kiminsə üç canı olsa, üç dəfə vurmalıdırlar ki, hər dəfəsində bir canı getsin. Amma top yerə dəysə,

⁵¹ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 38" adlı eserdən alınmışdır.

⁵² aparram: Götürürəm. Aslı "apararam" şəklindədir.

⁵³ Bu oyunun adı "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 53" (I) adlı eserdə "Ana, mənə qurda vermə", "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 59" (II) adlı eserdə "Nənə, mənə qurda vermə" olaraq keçməkdədir. olaraq keçməkdədir.

⁵⁴ iştirakçı: Üye.

⁵⁵ Güney Azərbaycanda anneye "nənə" diyorlar.

⁵⁶ Yine I. eserdə bu kısım "Ana, mənə qurda vermə, Saqqızımı kürdə vermə.", II. eserdə "Nənə, mənə qurda vermə! Arxamı suya vermə!" şəklindədir.

⁵⁷ Farsça "Kurdum ve sürüyü götürüyorum"

⁵⁸ Bu oyun "(2007) ۱۳۸۶ تیریز, آذربایجان, بازیهای مهلی آذربایجان, s. 17" adlı eserdən alınmışdır.

sonra tutsa, o sayılmaz. Onda həmin⁵⁹ şəxsin bir canı gedir. Zirəng⁶⁰ uşaqlar olardı ki, beş dəfə topu havada tutardı, beş canı olardı. İndi ha top at ki, bunu vuracaqsan, bu çıxacaq.⁶¹

6. Arada vurdu oyunu.

Oynanışı: Topla oynanan oyunlardan biridir. İki qrupla oynanır. Bir qrup dairə yaradır və digər qrup dairənin ortasında dayanır. Kənarda olan qrup paslaşaraq ortada olan qrupu topla vurmağa çalışır. Top dəyən şəxs oyundan çıxır. Oyun top hamıya dəyəncə qədər davam edir. Gah bir neçə nəfər oyunda qalır və alqışlanır. İki qrup yerini dəyişdirir.

Azərşəhr şəhərinin Qazı Cahan kəndində bu oyun qrup şəklində oynanır. İki nəfər aralarında 20 metr məsafə qoyurlar. Digərləri də iki nəfərin arasındakı məsafənin ortasında dayanırlar. O iki nəfər topu bir-birlərinə pas atırlar. Eyni zamanda çalışırlar ki, ortadakı uşaqlardan birini top ilə vursunlar və beləcə oyundan çıxartsınlar. Onlardan biri topu yerə dəymədən tuta bilərsə, bir xal və ya bir can alır. Aldığı hər can və hər xal xallarına əlavə edilir və hər dəfə top dəyəndə bir can itirirlər.⁶²

Təbrizdə oynanan bu oyunda hansı oyunçu rəqibin topunu alarsa, o iki oyunçu hesablanır. Bu zaman onun oyundan çıxması üçün top ona iki dəfə dəyməlidir. Bəzən topu tutan oyunçu “can” yerinə oyundan çıxan qrup yoldaşını təkrar oyuna daxil edir. Ortadakı bütün uşaqlara top dəydikdən sonra yerlərini tərk edirlər, onların yerinə digər qrup gəlir.

O vaxt ki ancaq bir oyunçu ortada qalarsa, kənardakı uşaqlar topu bir-birlərinə havadan pas atırlar. Bunu beş dəfə təkrar edirlər. Əgər top rəqibə dəyməzsə, digər qrupun hamısı yenidən yerlərinə qayıdır.⁶³

7. Atdı tutdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyun qrupla oynanan yerli oyunlardan biridir. Bir nəfər topu əlinə alır və hamı onun dövrəsinə toplanır. O topu göyə atır və uşaqlardan birinin adını çəkir. Həmin uşaq topu tutur. Top göyə atılanda digər uşaqlar qaçırırlar. Topu tutan şəxs "dayanın" deyər qışqırır. Bu zaman hamı olduğu yerdə dayanmalıdır. Sonra o, top ilə

⁵⁹ həmin: O.

⁶⁰ zirəng: Becerikli, hızlı, çevik.

⁶¹ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

⁶² itirmək: Kaybetmek.

⁶³ Bu oyun “(2007) ۱۳۸۶ تیریز, بازیهای مهلی آذربایجان, پرویز زارع شاهمرسی, s. 21” adlı eserden alınmışdır.

digərlərindən birini vurur. Əgər müvəffəq olsa, top ilə vurulan şəxs növbəti dəfə topu göyə atmalıdır. Bu tərtib ilə oyun davam edir.⁶⁴

8. Atımın başı qızıl⁶⁵ oyunu.

Oynanışı: Bu oyun belə oynanır. Bir nəfər at olur, digəri də onun üstünə minir və bu şeiri oxuyur:

Atımın başı qızıl,
G... qızıl,
Almışam səksən tümənə⁶⁶,
Vermərəm doxsan tümənə.⁶⁷

9. Atlanmaq oyunu.

Oynanışı: Daldan qaça-qaça gəlib cüt qıclı uzununa atlanmaq.

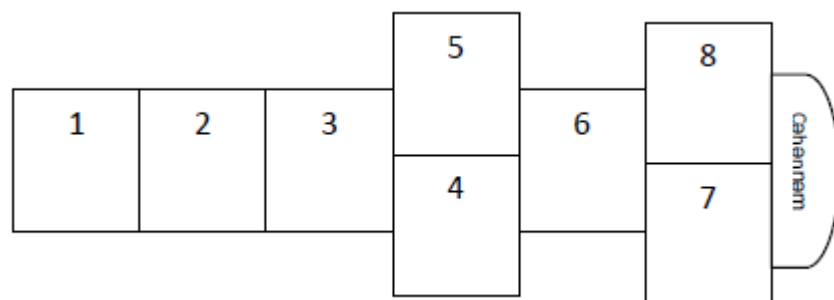
Bir yerdə durub cüt qıclı uzununa atlanmaq.

Göyə atlanıb necə dəfə ayaqları bir-birinə vurmaq.

Sağ əl ilə sol qıcın baş barmağından tutub bir qıclı maneədən atlanmaq.⁶⁸

10. Ayaq cızığı oyunu.

Oynanışı: Bu oyun cızıq kimidir. Oyunçular neçə nəfər olur olsun, hər biri öz hesabına⁶⁹ oynayır. Təkcə cızığın formasında o biri cızıqdan cüzi⁷⁰ fərq var. Bu oyunun formasında 8 “ev” (evcik) olar və xaç şəklində olduğuna görə “erməni cızığı” da deyəllər.

⁶⁴ Bu oyun “(2007) ۱۳۸۶ تیریز, بازیهای مهلی آذربایجان, پرویز زارع شاهمرسی, s. 18” adlı eserden alınmışdır.

⁶⁵ qızıl: Altın.

⁶⁶ tümən: Para birimi.

⁶⁷ Bu oyun “(2007) ۱۳۸۶ تیریز, بازیهای مهلی آذربایجان, پرویز زارع شاهمرسی, s. 20” adlı eserden alınmışdır.

⁶⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 36” adlı eserden alınmışdır.

⁶⁹ öz hesabına: Kendisi için.

⁷⁰ cüzi: Azıcık.

Cızığın başında “cəhənnəm” adlı balaca bir yarım dairə olar. Bu oyunda daşı atıllar, ayaq ilə vurmazlar, daş atılan “ev”in gərək üstünnən atılalar. Oyun birinci “ev”dən başlar, səkkizincidə bitər. Oyunun axırında “cəhənnəm atlama” var, daşı “cəhənnəm”nən kənara atıb naxışlı⁷¹ “ev”lərdən gedir, cəhənnəmi atlayıb, daşı geriye atır, “ev”lərdən birini ala bilsə, oyunu aparır.

Bu oyun uşaqların bədənini çalışdırmaqla bərabər, həm də onların zehnin inkişaf etdirilməsində⁷² əhəmiyyət daşıyır, oyunçuları birliyə yönəldir.⁷³

11. Badam (Culla-culla⁷⁴ və ya Cullaya atdı) oyunu.

Oynanışı: Badam oyununu Urmiyada çox oynuyardığı. Badam və cəviz oyunları cürbəcürdü⁷⁵. Badam oyununda neçə cürə oyun var idi, ən çox oynadığımızın adı Culla-culla idi. Urmiyədə “Culla-culla” deyillər, bizim kənddə, Mərənd tərəfində “Cullaya atdı” deyillər. Duvarın qırağında bi çuxur qazardıq, uzaxdan durub atardıq. Bir dənə malla cullanın başında durardı, iki-üç dənə uşaq uzaxda durardı, mallanın özünün bir xeylax⁷⁶ badamı olurdu. Eşikdəki uşaqlar sırayla oynuyardılar. Ordakı deyirdi: “Tək atım, cüt atım ya besay atım?” Besay yəni sayısız, elə-belə⁷⁷ qarışıq. Malla deyirdi: “Tək at, cüt at və ya besay at.” “Cüt at” dediyi zaman atırdı, cullanın içində cüt badam qalsa, onda atan qazanırdı. Amma onun dediyi olmasa, o biri olsa, məsələn, malla deyib “cüt at”, atdı üç badam oldu, onda üç badam mallanınkı olur. Cullada dörd badam qalsa, o badamlar özününküdü, malladan da dörd badam alır. Mallanın badamı bitəndə badamı çox olan gəlib malla olurdu. Culla-cullada genəl qayda budur.⁷⁸

12. Barmaq oyunu.

Oynanışı: Əl barmaqlarını düz tutub kiçik barmaqdan başlayaraq deyirlər:

Gəlin⁷⁹ gedək oğurluğa⁸⁰

İkinci barmaq deyir:

⁷¹ naxışlı: Tekayaklı.

⁷² inkişaf etdirmək: Geliştirmek.

⁷³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnekləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 38” adlı eserden alınmışdır.

⁷⁴ culla: Çukur.

⁷⁵ cürbəcür: Çeşitli.

⁷⁶ bir xeylax: Bir çok, çok fazla.

⁷⁷ elə-belə: Öyle böyle, öylesine.

⁷⁸ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

⁷⁹ gəlin: Hadi.

⁸⁰ oğurluq: Hırsızlık.

Hanı nərdivan⁸¹,

Üçüncü barmaq deyir:

Məndən uca⁸² nərdivan.

Dördüncü barmaq deyir:

Yaxşı iş deyil, insaf var, mürvət var.

Beşinci barmaq dördüncü barmağın ağzını əyərək⁸³ deyir:

Yi-yi-yi.⁸⁴

13. Baş qoruma (Baş tutdu) oyunu.

Oynanışı: Oyun birbaşa yarışma oyunudu, oyunçuların sayı hər neçə nəfər ola bilər. Yaz günləri çiməndə, ya da bir yumşaq yerdə oynanır.

Oynayanlar çevrə vurub aralarından birisini seçib ortalarında oturdarlar. Bir nəfər də seçirlər ki, onu qorusun (baş qoruyan). Qoruyucu əlin oturanın başına, ya da çiyinə qoyar. Oturan heç nə etməz, sakit oturur. Çevrədəkilər oturanın kürəyindən vurmağa çalışırlar. Hər kəs istəsə oturanı vura qoruyucu ayağı ilə yerdə oturanı qoruyub, qoymaz ki vursunlar. Burada qoruyucu hər kimi vursa yerdəki də (aradakı ki, oturmuşdu) durub baş tutar (baş qoruyar) gahdan da baş tutanı yıxılsın deyər itələyirlər. Beləliklə, oyun davam edir.⁸⁵

14. Beşdaş oyunu.

Oynanışı: Beşdaşı yadıma gələn qızlar daha çox oynardılar. Ancaq oğlanlar oynayanda, bu oyunu çox daha məharətli oynardılar. Nədənini heçvaxt bilənmədim, bəlkə əlləri daha böyük olurdu da ondan... nə bilim.

Bu oyunu tək başına da oynardıq (məharətimiz artsın deyər), dörd-beş nəfərə də oynamaq olardı. Beş dana təqribən bir boyda yığrulmuş, saf daş tapardıq, comalaşır⁸⁶ dövrədən bağdaş qurub sıra ilə oynamağa başlardıq.

⁸¹ nərdivan: Tahta merdiven.

⁸² uca: Uzun, yüksek.

⁸³ ağzını əymək: Alaycı bir tavrıla taklit etmək.

⁸⁴ Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 547" adlı eserdən alınmışdır.

⁸⁵ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 33" adlı eserdən alınmışdır.

⁸⁶ comalaşmaq: Bir yere toplanmaq.

Birinci oyuncu beş dana daşı yerə atardı. Birini götürüb göyə atardı. O birdana aşağıya enincə bir dana yerdən daş götürüb və göydəki daşı ovçu ilə tutardı. Sonra yenə bir dana daş göyə atıb ikinci daşı götürərdi. Sonra üçüncü və dördüncü daşı da bu sayaq⁸⁷ yerdən yığışdırardı.

Göyə atılan daş yerə düşsəydi uduzardı. Bu dövrəni utsaydı, ikinci dövrəni oynardı yoxsa daşları ikinci oyunçuya verməli olardı.

İkinci dövrdə ginə daşları yerə atardı ama bu kəz yerdəki daşları iki-iki götürməli idi.

Üçüncü dövrdə üç daşı bir dəfədə, birini də tikinə götürməli idi.

Dördüncü dövrdə dörd daşı da birdən götürərdi.

Beşinci dövrdə daşları yerə atmazdı, beşini də bir ovçunda tutub daşların birini göyə atardı.

Daş yerə enincə əlindəki dörd dananı yerə qoyardı. Sonra bir dəfə də daşı göyə atıb daşları yerdən yığışdırardı.

Sonra sol əlin ara və baş barmağını yerə dayayıb körpü düzəldər, daşları körpünün önünə səpərdi. Sağ əlilə bir daşı göyə atardı, daş yerə gələndə kimi daşları bir-bir körpünün içinə itələməsi gərəkirdi. Burda oyun bitərdi.

Bu oyunu çox oynuyanlar gözəl bir məharət və zərafətlə oynardılar.⁸⁸

15. Bənövşə⁸⁹ oyunu.

Oynanışı: İki dəstə halay gedəndən sonra hər bir dəstə öz yoldaşlarının əllərindən möhkəm yapışarlar. Birinci dəstə başçısı onların qarşısında duran ikinci dəstə başçısına deyər: – Bənövşə. İkinci dəstə başçısı deyər: – Bəndə düşə. Birinci dəstə soruşar: – Bizdən sizə kim düşə? İkinci dəstə cavab verər: – Babək, ya özge bir ad.

O vaxt Babək bir neçə qədəm geri çəkilib özünü ikinci dəstəyə vurur. Ta əllərini açsın. Əgər bacarsa, bir nəfəri özü ilə öz dəstələrinə gətirər. Əgər bacara bilməsə, özü də orada qalmalıdır. Bu yol ilə oyun davam edər və nəticədə bir dəstə təşkil tapar.⁹⁰

⁸⁷ bu sayaq: Bu şəkildə, bunun gibi.

⁸⁸ Bu oyun (Erişim tarixi: 27.12.2021) "<https://www.asakhabar.az/qedim-usaq-oynamaqlari-besdas/?lang=irt>" adlı kaynaktan alınmışdır.

⁸⁹ bənövşə: Menekşe.

⁹⁰ Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 549" adlı eserdən alınmışdır.

16. Bir quşum var oyunu.

Oynanışı: Urmiyanın özündə bu oyunu çox oynuyardıq. Bu oyunun da qaydası beləydi. Uşaqlardan biri molla olurdu. O başda dururdu. Onun əlinə biz qəyiş⁹¹ deyərik, kəmər, əlinə bir kəmər verilirdi. O bir dənə quşu beynində tuturdu. Sonra əli ilə göstərərək deyirdi:

Bir quşum var,
Dən⁹² yeyər, bir belə⁹³,
Su içər, bir belə,
Uzunluğu, bir belə.

Çevrədəkilər də təxmin eləyərdilər. Biri deyərdi, qarğa, biri deyərdi serçə, biri deyərdi qəcələ⁹⁴, biri deyərdi qəcir⁹⁵. Kim doğru bilsə, qəyişi atardı onun üstünə, deyərdi "Vur çartdasın, vur partdasın". Qəyişi tutan başlayardı o biri uşaqları qəyişlə vurmağa. Hansı uşaq ki, mollanın dalısına keçsə, tuta bilsə, o uşaq qurtulmuş olurdu. Mollanı tuta bilməyən uşaq mollanı tutmayıncaya qədər quşu bilən uşaq onu qəyişnən qovalayıb döyürdü. Hər kəs çalışır ki, keçsin mollanın arxasına ki canını qurtarsın. Mollanın arxasına keçə bilməyəni qəyişnən⁹⁶ döyürdülər.⁹⁷

17. Bişibdi oyunu.

Oynanışı: Bu oyunu yekə-yekə gənclər də oynayırlar. İki nəfər əl-ələ yapışırlar. Qalan oyunçular deyərlər: "bişibdir". Çalışarlar fürsət tapıb əllərini şap basalar o iki nəfəri vursunlar. O iki nəfər də qavalayar, ta oyuncuların birini tutsunlar və səy edərlər⁹⁸ ki, bir-birindən ayrılmasınlar. Yoxsa əlləri bir-birindən üzülərsə təklikdə hər kimi tutar salar, göv deyil və hərəsin bir yerdə basıb döyəcəklər, ta güc billahla⁹⁹ gəlib yenidən əl-ələ

⁹¹ qəyiş: Kemer.

⁹² dən: Tahıl.

⁹³ bir belə: Böyle, bu kadar.

⁹⁴ qəcələ: Saksəğan.

⁹⁵ qəcir: Kuzgun.

⁹⁶ qəyişnən - qəyiş ilə: Kemer ilə.

⁹⁷ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

⁹⁸ səy etmək: Denemek, bir şey yapmaya çalışmaq.

⁹⁹ güc billahla: Zorla.

versinlər. Bu iki nəfər hər kimi tutarsalar, o gərək özünə bir yoldaş tapıb bu iki nəfərin yerini tutsunlar.¹⁰⁰

18. Börk qapdı qaçdı oyunu.

Oynanışı: Hazır olan uşaqlar 20-25 nəfərdən artıq olmamaq şərtlə iki dəstəyə bölünürlər. Onların yaşlılarından iki nəfərini bəy təyin edirlər¹⁰¹.

O biri uşaqlar cüt-cüt¹⁰² olub gizlin surətdə özlərinə ad qoyarlar. Məsələn, toyuq, xoruz, inək, öküz, alma, armud və bu kimi.

Sonra bəylərə özlərini tanıtdırırlar. Özgə sözlə hamısı gedərlər və deyərlər: Toyuq istəyirsən xoruz? İnək istəyirsən, öküz və habelə¹⁰³. Bəylər növbə ilə biri xoruz, o biri öküz istər. Adı çağırılan adam o bəyin yanına gedər. O birisi də ikinci bəyin dəstəsinə qoşular. Bu yol ilə uşaqlar iki dəstəyə bölünürlər.

Uşaqların sayı tək olanda yerdə qalan bir uşaq hey qışqırar bəs mən kimdənəm? Bir müddət məəttəlikdən¹⁰⁴ sonra onu da bir dəstəyə reyhanmərzə¹⁰⁵ adı ilə qəbul edirlər.

Sonra məmul¹⁰⁶ olan mahnılardan birini oxuyarlar. Ta birinci dəstə müəyyən olsun. Bəzi yerlərdə aşiq atıb alçı-tooxandan¹⁰⁷ istifadə edərlər. Bəzi yerlərdə şir-xətt¹⁰⁸ atarlar və bəzində isə “ya bunda”* ilə təklifləri müəyyən olunar.

Börk qapdı qaçdı oyununda bir girdə¹⁰⁹ cızıq¹¹⁰ çəkirlər. İkinci dəstə cızığın içinə girir. Hər kəs başına börk qoymalıdır.

¹⁰⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 37” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁰¹ təyin etmək: Seçmək.

¹⁰² cüt-cüt: Çift çift.

¹⁰³ habelə: Bunun gibi, bu şəkildə.

¹⁰⁴ məəttəlik: Bir şey üçün gecikmə durumu.

¹⁰⁵ reyhanmərzə: Tatlı, lezzətli reyhan. Takım oyunlarında takım dəyişdirərək hər iki takımda oynayan çocuklar üçün kullanılır.

¹⁰⁶ məmul: Hazırlanmış, hazır.

¹⁰⁷ alçı-tooxan: Aşık oyununda aşık kemiğinin taraflarının adları.

¹⁰⁸ şir-xətt: Yazı tura. Eski madeni paraların bir yüzündə yazı, digər yüzündə şir, yani aslan resmi bulunmaktaydı.

* Dəstə başçılarından biri hamıdan gizlin bir kiçik şeyi əlində gizlədib iki əli yumulu olduğu halda, o biri dəstə başçısına deyər, hansı əlimdədir? O biri dəstə başçısı bu aşağıdakı sözləri deyərək əlində olan şeyi müəyyən etməyə çalışır. Əgər tapsa, birinci dəstə hesab olunar, tapmasa, ikinci dəstə. Sözlər:

Ya bundadır, ya onda,
Halva çörək dükanda
Allah dedi, aç bunu.

Axır kəlmə düşən ələ işarə edir.

¹⁰⁹ girdə: Çember.

¹¹⁰ cızıq: Çizgi.

Birinci dəstə cızığın dövrəsində¹¹¹ dolanır. Onlar çalışmalıdırlar ki, içəridə olanların birinin börkünü qaçırsınlar və təyin olunmuş yerə yetirsinlər. Cızıqda olan uşaqlar börk götürənin dalınca qaçırlar, ta börkü alsınlar. Cızıqdan qıraq olan uşaqlar qaçarlar qoymasınlar ki, ikinci dəstə börkü alsın. Məqsədə çatən qədər mümkündür börk birinci dəstə uşaqların 2-3 nəfərinin əlinə düşsün, ta məqsədə çatdırsınlar.

Əgər birinci dəstə uşaqları börkü məqsədə yetirsələr, o vaxt onlar ikinci dəstə uşaqlarının dalına minib cızığa qədər apararlar. Əgər müvəffəq olmasalar, o vaxt birinci dəstə cızıq içərisinə girməlidir. İkinci dəstə qıraqla qalıb cızıq içindəkilərin börkünü götürməyə çalışır və bu tərtib ilə oyun təkrar olar.¹¹²

19. Bucaq tutdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda oyunçular bucaqlara görə seçilir, bir nəfər də artıq olur. Oyun başlayanda üçdək sayılır, hər oyunçu bir bucağı tutur. Bucaq evin dörd küncüdür. Hər oyunçu bir bucaq tutandıqdan sonra bir oyunçu arada bucaqsız qalır. Sonra oyunçular bucaqları dəyişməyə başlalları. Arada qalan oyunçu onlardan birinin yerini tutmaq üçün diqqət etməlidir. Yerlər tutulandıqdan sonra arada qalan oyunçu qurd sayılır. Oyunçular yenə bucaqları dəyişib oyunu yorulanadək davam etdirillər.¹¹³

20. Cəviz oyunu.

Oynanışı: Cəviz oyununu Novruz bayramında oynuyurdug. Cəviz oyununda belə olurdu, hər kəsin bir baş cəvizi olurdu, ona təkəllə¹¹⁴ deyirdik. Yekanda baş cəvizə “tağala”, Urmiyədə “təkəllə” deyirlər. Ondan sonra məsələn, iki cəviz bir nəfər, iki cəviz digəri qoyurdu. O dörd cəvizi sırayla düzürdük, uzaqdan sıra ilə hər kəs öz təkəlləsini yerə qoyub çırtma¹¹⁵ ilə vururdu, o dıgırlanıb¹¹⁶ gedib cəvizin birinə dəyirdi, kim hanki cəvizi vursa, o cəviz onun olurdu. Birincini vuranın ikinci atış haqqı olurdu, yəni dördünü peşpeşə vursa, dördünü də alır, amma birincini vurub ikinci atışı eləyəndə vura bilməsə, onda sıra o biri oyunçuya keçir. Beş nəfərdisə, bu sıra ilə təkrar olur. Təkəllə də ən son harda durursa, orda qalır, sonrakı dəfə həmin şəxsə sıra gələndə ordan başlayıb atış edir.

¹¹¹ dövrə: Etraf, kenar.

¹¹² Bu oyun “Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 548” adlı eserdən alınmışdır.

¹¹³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 43” adlı eserdən alınmışdır.

¹¹⁴ təkəllə: Takla attırılan cəviz.

¹¹⁵ çırtma: Fiske.

¹¹⁶ dıgırlanmaq: Yuvarlanmaq.

Ortaya qoyulan cəviz sayını da hər oyundan əvvəl anlaşımayla müəyyənləşdirirlər¹¹⁷. Məsələn, beş adam, hərə üç cəviz qoyurdu, elədi on beş cəviz. On beş cəvizi düzürlər, sonra ilk cəvizdən beş-on addım geridən bir cızıq çəkirlər və ya bir daş qoyurlar, hamı ordan başlayıb sıra ilə atır. Hərə yerdə təkəllanı istədiyi kimi vurub dığırlandır. Hər kim neçə cəviz vursa, o qədər cəviz onun olurdu. Bəzən deyərdilər ki, beş əl oynayacayıx, yəni beş dəfə düzəcəyix. Bu oyunu böyükklər də oynayırdılar. Bayram oyunu idi, badam da oynayırdılar, amma əsas cəviz çox oynanardı.¹¹⁸

21. Cız oyunu.

Oynanışı: Çəmbər (dairə) bir cız çəkilir. Bu cızın böyüklüyü oyunçuların marağı ilə iki arşından üç arşına qədər bəlkə də artıq olur. Cızın ortasında çəmbər şəklində, bir-iki qarış boyunda ayrı bir cız çəkilir. Bu cızın adı çırtıqdır. Hər bir oyunçu çırtıq deyilən cıza bir aşıq qurur. Düz bir cızın üstünə qurulan bu aşıqlara oyunçular hənə deyirlər. Hənə quran oyunçular, ola bilər, tək-tək olarlar, ya iki, ya üç, ya dəstələrə bölünürlər. Sonra birinci kim, ya hansı dəstə baş olub, başdan aşıqlara saqqə atmalı olacağını bəlləmək üçün, saqqaları (saqqə: cızın içində olan aşıqları vurmağa bir sağlam və böyük aşıq) bir-birinə qoşulub göyə atırlar. Kimin saqqası şık dursa o və onun dəstəsi birinci olur. Ardı və qalanları bəlli olunca bu iş davam etdirilir. Oyunu başlamaq vaxtı çatır. Birinci baş olan boş deyilən yerdən (baş: cızdan bir az aralı bəllənmiş yerdən) cızın içində qurulan aşıqlara saqqasını özəl şəkildə tuşlayıbdır. Saqqə aşıqlara dəyərsə, aşıqlardan böyük cızdan çıxanı saqqə atan oyunçunun olur. Bir dənədən artıq cızdan çıxanda mehişt deyilir. Mehiştin olub-olmaması oyundan öncə olan danışığa bağlıdır. Saqqası dayanan yerdən bir daha atmaq haqqı var, amma çırtıqdan çıxıb və qalan oyunçular vasitəsilə çırtıq seçilən aşıqlara ata bilməz (Öncə danışıılır). Qalan aşıqlara saqqasını atır. Saqqası çırtdığı içində qalsa, orada olan hənələri çırtmaqla, saqqası oradan çıxınca cızdan çıxara bilər. Saqqə başa keçərsə, ya dəydiyi aşıq cızdan çıxmasa sıra o biri oyunçuya keçir.

Sırada olan oyunçu çırtıq seçibdirsə, cızın qırağında dayanaraq uzanıb onu çırtmalı, yoxsa dayanaraq vurmalıdır. Vurduğu aşıq çıxmasa, ya saqqası dəyməsə, sıra o biri oyunçuya keçir. Oyunçu o yerdən ki, gəzər saqqasını ata, onu bir az tapdasa, deyərlər haranı basdın, saqqası dəymiş olsa gəzən ayırdan saqqə ata. Beləliklə, aşıq (hənə) azdan qurtarınca sıra ardıcıl dolanır. Yeni oyun başlananda sıra belə olur: sonuncu hənəni udan

¹¹⁷ müəyyənləşdirmək: Belirlemek.

¹¹⁸ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

oyunçu baş olur, ilk oyunda ziran (hamıdan son) olan oyunçu ard olur, baş olan oyunçu ziran olur və qalan oyunçular bir nöbət yuxarı qalxırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, cızda olan aşıqların yerinə bəzən cıncır da qurulur. Hər halda cıza qurulan nə olursa olsun, hənə adlanır. Oyunçuların hənələri bitdikdən sonra, ya oyunçuların razılığı ilə oyun sona çatır. Oyunun qaydalarını bilərkən gözləməyən oyuncuya dağal deyilir.¹¹⁹

22. Cızdana-cızdana¹²⁰ oyunu.

Oynanışı: Uşaqlar əlləri bir-birinin üstündə hər oyuncu iki barmağıyla cimdiklər – yoldaşının əlinin dalısının dərisindən tutarlar. Məsələn, oyuncu üç nəfər olarsa altı əl üstə bir-birindən tutacaq. Sonra əllərini birgə aşağı yuxarı aparıb ritmlə hamısı deyirlər: “cızdana-cızdana əlim yandı, cızdana-cızdana əlim yandı.” Lap altdakı əl çıxar, ən üstdəki əlin dalısından yapışar və beləcə oyun davam edir.¹²¹

23. Cızıq oyunu.

Oynanışı: Bu oyun iki-altı oyunçu arasında olar. Oyunçu nə qədər az olsa, bir elə yaxşıdır. Bu oyuna düzən yer lazımdır, orda cızıqı çəksinlər. Cızıq altı, səkkiz, ya da on ev olar. Başında da bir yarım dayrə cəhənnəm adına çəkilər. Evlərə sayı qoyallar. Birinci oyunçu kiçik saf daşla, ilk evə atıb bir qıçın yığıb o birisi qıçı ilə naqqıçlı¹²² gedə-gedə daşı evbəev itərlər. Əyər daş cızıq üstünə keçsə, oyunçu yanıb. Bu oyunun qanunlarından biri su içmədi. Demək ki, daş cızıq ilə lap qırax-qırağa dayansa, deyəllər: “Daş su içir”, oyunçu onu çəkə bilər. Bir qanuni ayaq ilə qoymaqdır: ayağını hər evdə bir ya iki yol qoya bilər. Bir qanuni üstən vurmadi: ayağını evə qoymamış daşı üsdən vurub o biri evə itələməli idi. Daş cəhənnəmə düşsə, oyunçu gərək oyunu peşdən başlaya. Əgər birinci evdən daşı xətasız sonuncu evədək aparsa, daşı ikinci evə atıb yenə başlar bütün evləri bu sayaq keçib qurtarsın. Bütün evlər qurtarıxdan sonra ev almaq zamanıdır. Aparan oyunçu daşı atar, hansı evə düşsə, ora onun evidi, başqa oyunçu ora ayaq basa bilməz, ayaq qoysa və ya daşı düşsə, yanıb.

Oyuni tazadan başlar. Kim bu oyunda çox ev alsın, o oyunu aparar. Cızıqın qıçı-qıçısı də var: oyunçu daşı bucaq-bucaq evlərə vurur və aparar. Leslesi də var: oyunçu

¹¹⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 46” adlı eserdən alınmışdır.

¹²⁰ cızdana-cızdana: Cızlaya cızlaya, cızlayarak.

¹²¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 35” adlı eserdən alınmışdır.

¹²² naqqıçlı: Tekayaklı.

başını göyə tutub, ayağını evlərə qoyar, ayağı cızıq üstə düşsə, yanar. Ayaq üstü də var: oyunçu daşı bir ayağı üstə qoyur, bunsuz daşı yerə salsa, ayağını cızıq üstə qoysa, gərək baş üstə qoysun, onda evləri rədd olur (sıradan çıxır).¹²³

24. Cola¹²⁴ tutma oyunu.

Oynanışı: Oyuna bir balaca top və ya girdəkan lazımdır. Topun və ya girdəkanın boyundan bir az böyük boyda bir neçə cola qazallar. Culalar bir düz cızıq üstə qazılar. Sonra hər colaya on dana daş qoyallar. Balaca daş olsa, yaxşı olar, colanı çox tutmaz. Sonra oyunçular o colalarla müəyyən məsafəsi olan bir ayrı cızıq üstə dayanallar, topi yer ilə dığırldıb colaya salallar. Kimin atdığı top hansı colaya düşsə, o coladan bir daş götürər, colalardan daşlar qurtulana kimi. Sonra oyunçular daşlarını yerə töküblər sayallar. Kimin daşı çox olsa, o oyunu aparıb. Colaya badam, fındıq da tökəllər, oyunçu neçə dana apara bilsə, sonra sındırıb yesin.¹²⁵

25. Coz mərəsi oyunu.

Oynanışı: Coz adlanan bir balaca (bir qarışıq boyunda barmaqdan bir az yoğun) ağac hazırlanır. Hər oyunçunun bir arşın boyunda bir əl ağacı olur. Mərə adlanan bir balaca çala¹²⁶ qazılır. Mərədən beş-altı addım uzaqdan baş bəllənir. Oyunçular iki bölümə bölünür, pərşək (yaşda – quruda: bir yastı daşın bir üzünü yaş edib qarşı tərəfdən soruşurlar: yaşdasan, quruda?) atılır, püşkü¹²⁷ udan mərədə qalır və ağacların ucunu mərənin üstündə tutub, hazır durumda dayanıb cozu ora düşməsin deyə güdürlər. Püşkü uduzan cozu mərəyə salmaq üçün onu başdan mərəyə atırlar. Coz mərənin üstünə gələrsə, mərə qoruyanlar onu var gücləriylə vurub atırlar. Coz mərənin içinə düşsə, yerlər dəyişilir. Uzaqlaşan cozun yanındakılar mərəyə doğru atırlar. Mərəyə başdan yaxın düşsə, onu mərədəkilər yerdə vuraraq, atırlar. Oyun belə davam edir. Bu oyunun cəzası isə yandakıların qaçıb loqquyub yorulmasıdır. Bu oyunu da çoxlu çobanlar mal-qoyun otaranda örüşdə oynayırlar.¹²⁸

¹²³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 49” adlı eserdən alınmışdır.

¹²⁴ cola: Çukur.

¹²⁵ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 49” adlı eserdən alınmışdır.

¹²⁶ çala: Çukur.

¹²⁷ püşk: Yazı tura.

¹²⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 52” adlı eserdən alınmışdır.

26. Cücə¹²⁹ gözü oyunu.

Oynanışı: Bu oyuna altı və onnan çox oyunçi lazımdır. Bu oyunçılar yariya bölünüb iki dəstə olar. Oyunu başlayan dəstə bir səmtə sari düzlənəllər. O biri dəstə onların dalında dayanar. Qabaxda duran dəstə əllərini durbin kimi gözlərinə qoyallar. Dalda olan dəstədən bir oyunçi qabax dəstənin oyunçılarının birinnən yapışıb qabağa sarı aparar.

Dayanan dəstə soruşar: “Yoldaş, səni kim apardı?”

O gedən oni aparanın kim olduğunu deməlidi. Əyər düz desə, oyunu aparıb. Yenə də səfə gələr. Yox, düz deyə bilməsə, oyundan çıxıb qırxda dayanar ki, onun səfi hamısı oyundan çıxsın, o birisi səf oyuna başdasın.¹³⁰

27. Çəkişmək oyunu.

Oynanışı: Çəkişmək bir cür mərc bağlama (məşt bağlamaq)¹³¹dir.

Toyuğun döşündə bir cınaq sümüyü¹³² olar, maşaya bənzər. Toyuq-pilov yeyən gün, o sümüyü ələ keçirən, süfrə başındakılardan soruşardı:

- Kim gəlir çəkişək?

- Mən!

- Nədən bağlaşaq?

- Bir cüt corabdan. (Ya məsələn sinəmadən, ya bir nahardan¹³³, şamdan¹³⁴...)

"Olsun!" Deyib, cınağı sındırandan sonra, iki bağlaşan adam bir-birinin əlindən heç nə almamalıdır. Ya da almamışdan gərək desin: "yadımda" çəkişənlərin hankısı o birini yahaldıb əlinə bir şey verə bilsəydi, ucadan deyərdi: "yaaaaadəs!" Və oynu qazanardı. Bu oyun bəzən həftələr, hətta aylar uzanardı! Və hamı da onların çəkişməsinə maraqla təqib edərdi.

Bir də mərc bağlamaq (ya da məşt bağlamaq) var idi.

İki nəfər bir mövzuya görə hərəsi bir söz deyir.

¹²⁹ cücə: Cıvcıv.

¹³⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 48” adlı eserdən alınmışdır.

¹³¹ mərc bağlama (məşt bağlamaq): İddiaya, bahse girmək.

¹³² sümük: Kemik.

¹³³ nahar: Öğle yemeği.

¹³⁴ şam: Akşam yemeği.

Bu deyir "elə olacaq", o biri deyir "xeyir elə olmiyacaq, belə olacaq". Sonra ikisi də deyir:

- "İndi ki belə oldu gəl məş bağlayaq".

- "Nədən məş bağlıyaq?"

Məsələn bir pepsidən, ya bir dövrə tərəfi çiynində dolandırmaqdan, ya ağıllarına gələn yüngülvari¹³⁵ hərnədən. Sonra hansı tərəfin sözü düz çıxsaydı, o biri tərəf mərc bağladığını alardı ya da yerinə gətirərdi.¹³⁶

İki ev adamı, ya iki yoldaş yeməlidən, ya bir şeydən çəkişərlər. Toyuğun ətin yeyəndən sonra cınağını iki nəfər hərəsi bir tərəfindən tutub çəkərlər. Sümük qırırlar. O dəqiqən, əgər biri o birisinə əlində bir şey verərsə şey alan gərək deyə: yadımda. Yadından çıxıb deməzsə, şeyi verən yadımda deyib şərti udacaq. Necə günə kimi də olarsa, çəkişənlərin biri udana kimi bu qərar yerindədir.¹³⁷

28. Çiling ağac (Pillə dəstə) oyunu.

Oynanışı: Bu oyunun adı Yekanda “Çiling ağac” idi, Urmiyədə “Pillə dəstə” idi. Bu oyunda da bi dənə uzun ağac olurdu, buna deyirdik dəstə, bi dənə də qıssa ağac olurdu, pillə. Bu qıssa ağacın iki ucunu bizləşdirirdik. Üç-dörd dənə də ayrı xırda¹³⁸ ağac olurdu, bu xırda ağacları sırasıynan düzürdük. Pilləni də qoyurduk onlardan uzağa, ondan sonra bir uşaq uzun ağacı götürür, xırda ağacın ucunna vurur, o fırlıyır göyə. Göydə o ağacı vurub onunla o biri xırda ağacları vurmaya çalışır. Çox çətin oyundu əslində. Birini vurduxdan sonra, ikincini vurmaya çalışır, bunu vurammasa, sıra o biri uşağa keçir, o da vurammasa, o biri uşağa keçir. Məsələn, dörd dənə xırda ağac qoymuşux, beş oyunçuyux, biri buların üçünü götürdü, biri də birini götürdü, üçünə də heş zad¹³⁹ yetişmədi. Onda bu üç dənə götürən qazanır. Utan¹⁴⁰ uşağa gedirdilər şirnidən, yeməkdən, belə şeylər alırdılar, o qalmışdı danışığa. Bunu oynamaq çətindi, genəldə yekə uşaxlar oynuyardılar.¹⁴¹

¹³⁵ yüngülvari: Hafif, ucuz.

¹³⁶ Buraya kadar olan kısım ismini vermek istemeyen birinden derlenmiştir.

¹³⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 40” adlı eserden alınmıştır.

¹³⁸ xırda: küçük, kısa.

¹³⁹ heş zad: Hiçbir şey.

¹⁴⁰ utan: Kazanan, yenen.

¹⁴¹ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şehri. Mühendis. Türkiye'nin Ankara şehrinde yaşıyor.

Şekil 4. Çiling ağac oyunu

29. Çoban-çoban oyunu.

Oynanışı: On nəfər hüdudunda (az, ya çox) oyunçu əl-ələ yapışar, bir nəfər usta səfin bir başından və bir ayrı usta səfin o biri başından yapışarlar. İki usta belə sual-cavab edərlər:

Birinci usta:

– Çoban, çoban!

İkinci usta:

– Bəli, çoban

- İnək harada?

- Aladağda.

- Nə yeyir?

- Xurma.

- Nə çıxar?
- Burma.
- Ağılı nədən?
- Ağ daşdan.
- Kürəyi nədən?
- Gümüşdən.
- Hansı qızın toyudur?

İkinci usta öz yanındakının əlindən yapışıb, oyunçunun adını deyəcək. Məsələ, Bəhrüz qızımın.

Birinci usta:

– Nə ilə gələk?

Məsələ, deyər: zırna, qavalla.

Birinci usta başda olaraq oyunçular “dambadimbılı-zırhazır” deyə-deyə gəlib birisi ustanın, toyu olanın altından əyilib səfi ilə keçər və yerlərinə qayıdılar. Beləliklə, toyu olan oyunçunun özü dalına dönüb, qolları bir-birinin üstündə əli qoltuq qalacaq. Yenə həman sual-cavab təkrar olar və hər oyunçunun toyunda çeşidli səslərdə gəlib köçərlər. Məsələ, birində qurbağa səsi, bir ayrısında pişik, ya qarğa, ya it ... səsləriylə.

İndi iki ustanın arasındakı oyunçuların hamısının üzü dal tərəfə dönüb və əl qoltuqda qalıblar. Birinci usta deyir:

– Dədəm deyir, bir az findıq sındırsınlar.

Oyunçular hamısı ayaqların yerə döyər, ağızlarıyla findıq sındırmaq səsləri (çığ– çığ– çığ) çıxardılar. Usta dədəsinin hər nə əmr edərsə, oyunçular icra edərlər. Məsələ, deyəndə meydanı silib süpürsünlər, oyunçular ayaqlarının altını yerə çəkər və yalandan süpürərlər. Axırda usta deyər:

– Dədəm deyir ipi bir az qısaltınlar.

İki tərəfdən oyunçular araya basqı yaparlar. Yenə usta deyər:

“Dədəm gedir oduna, deyir ipi bir az uzadın”. Hər iki usta çəkib səfi uzatmağa çalışırlar. İndi iş burasındadır ki, oyunçuların çox müqavimətindən sonra, səf bir yerdən qırılacaq. Şadlıq səsləri içində o iki oyunçunun it quslu¹⁴² yapışar və g.– g.. vururlar.¹⁴³

30. Dala mindi oyunu.

Oynanışı: Bu oyuna “Göydə nə var” da deyəllər. Oyunda iki oyunçu olur. Onlar gərək boyda, ağırlıxdə bir olalar. İki oyunçu kürək-kürəyə¹⁴⁴ dayanallar. Sonra qollarını daldan bir-birinə keçirdəllər. Əvvəlcə onlardan biri o birisinin qollarından, bir halda ki, ağırlığı kürəginə düşür, qalxızar, ayağı yerdən üzülün.

Aşağıdakı oyunçu deyər: “Yerdə nə var?”

Üstəki deyər: “Yer mınıcığı!”

Aşağıdakı: “Göydə nə var?”

Üstəki: “Göy mınıcığı!”

Aşağıdakı: “Adın nədi?”

Üstəki: “Karxana¹⁴⁵!”

Aşağıdakı: “Götür mənə millət¹⁴⁶ dama!”

Bu sözü deyəndə üstəki oyunçu yerə əyilər, o biri oyunçunu göyə, yəni kürəyi üstünə qalxızar, yenə həman sözləri deyəllər, yorulana qədər. Oyun təmam olanda qolları gərək bir-birinnən açılmasın.¹⁴⁷

31. Danqala piştov oyunu.

Oynanışı: Bir dirək, ya bir qalın uzun taxtanı bir iri, yoğun dirəyin, ya da dik yerin üstünə qoyarlar. Birtəhər ki, dirəyin yarısı o yanda, yarısı bu yanda qalsın. Dirəyin hər başına bir, ya neçə nəfər elə minər ki, taraz¹⁴⁸ olunsun. Dirəyin bir ucunda oturan qıçların

¹⁴² it quslu: Yüzü yere doğru eğilme şekli.

¹⁴³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 51” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁴⁴ kürək-kürəyə: Sırt sırta.

¹⁴⁵ karxana: Taş ocağı.

¹⁴⁶ millətmək: atmaq, fırlatmaq. “(2007) ۱۳۸۶ تبریز, آذربایجان، بازیهای مهلی آذربایجان، s. 72” adlı eserdə “Götür mənə at dama” şəklindədir.

¹⁴⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 51” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁴⁸ taraz: Eşit.

yerə vurar, belə ki, dirəyin bu başı göyə qovzansın. Beləliklə, dirəyin bir ucu qovzanar, bir ucu yenər¹⁴⁹ və bu əməl təkrar olar. Oyunçular gedə-gedə deyərlər:

Danqala piştov Məhmədi,

Getdi qalaya, gələnədi.¹⁵⁰

32. Dədəm mənə kor deyib oyunu.

Oynanışı: Bir uşaq əlinə bir ağac alar. Gözlərin yumar. Ağacı hər tərəfə tovlayar¹⁵¹ və deyər:

Dədəm mənə kor deyib,

Hər gələnə vur deyib.¹⁵²

33. Dəgirman-dəgirman oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda oyunçu gərək üç nəfərdən çox olsun. Oyunçuların biri üzüqoylu¹⁵³ düşər, qollarını, qışlarını yığar altına, o biri oyunçular əllərini yumruq edib yatan oyunçunun kürəgində bir-birinin üstünə qoyub deyəllər: “Dəgirman, dəgirman, altdaki gəlsin üstə!”

Altdaki yumruq gələr üstə.

Beş-altı dəfə bu sözü deyənnən sonra yatannan soruşallar: “Əl əl üstə, kimin əli üstə?”

Yatan oyunçu əlləri görmür, gərək deyə kimin əli üstədi, düz desə, durub oturur, bir ayrısı yatar, amma düz deməsə, oyunçular dəstə ilə onun kürəginə çalib deyəllər: “Balam yat, yat, yat, damda qulaq kəsən var!”¹⁵⁴

34. Divara vurdı oyunu.

Oynanışı: Oyunda istənilən qədər oyunçu ola bilər. Hər oyunçuda bir ovuc dügmə, sikkə və ya daş olmalıdır. Bunnar oyunçuların hamısında gərək bir sayda ola. Sonra divarda bir yer izi qoyallar. Oyunçular bir bəlli məsafədən dayanıb əllərində olan

¹⁴⁹ yenmək: İnmək.

¹⁵⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 54” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁵¹ tovlamaq: Hərikət ettirmək

¹⁵² Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 37” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁵³ üzüqoylu: Yüzüstü.

¹⁵⁴ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 52” adlı eserdən alınmışdır.

daşı, ya sikkəni divara çalallər. Demək, divarın kənarında da bir bəlli hədd çəkəllər ki, atdıqları şey gərək o həddə düşə, yoxsa o həddən eşigə çıxsə, o atdıqları daha özlərinə yetişməz. Hər oyunçu bir nobət¹⁵⁵ atannan sonra əllərində qalan daşları, ya sikkələri sayallar. Kiminki çox olsa, oyunu o aparıb.¹⁵⁶

35. Doqquz öküz oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda hərə bir balaca çala qazır. Hər oyunçunun altmış santı boyunda bir ağacı olur, on-beş santı boyundan çilinək adlanan bir ağacın da olması lazımdır. Oyunçular bir-bir, ya oyunçuların sayından asılı olaraq bir neçə bölmədə bölünə bilirlər. Püşk atılır, oyunu ilk başlayan oyunçu bəlli olur. Çilinglə çalanı bir təhər oyurlar, onun bir ucu çalanın içinə və ortası çalanın qırağına söykənərək yarısı çaladan çölə qalxır. O biri ağacla çilingin çöldə qalmış ucuna vururlar. Çiling göyə qalxan kimi ağacla onu vurub uzaqlaşdırırlar. Əgər bir uşağ çiling vura bilməsə, sıra o biri oyunçuya keçir. Çilingdən həvəyə¹⁵⁷ qədər ağac oyunda sayırlar. Hər doqquz ağac bir öküz sayılır.

Bəzən çiling həddindən artıq göyə qalxır, belə hallarda oyunçu onu kirtəklə (sellə, ağacı özəl şəklində tullamaq, atmaq şəkli) vursa, ağac yerinə çilingin özü ilə ölçür. Çilingi vura bilməyən oyunçunun sırası gələndə, oyunun sayını qaldığı yerdən davam etdirir. Əlli bir öküzə çatan oyunçu oyunu udur, qalan oyunçular oyunu davam etdirirlər. Oyunu birinci udan oyunçu danışığa bağlı ən sona alıb və uduzan oyunçunu minib bəlli bir yerə qədər gəzdirir.¹⁵⁸

36. Döymə ağac oyunu.

Oynanışı: Çobanlar örüşdən bir yerə toplaşırlar. Püşk atırlar, oyunçuların sırası bəlli olur, birinci (baş olan) həbənin¹⁵⁹ arxasından ağacını öz istdəyi qədər başa çıxır. Hər oyunçu öz sırasından həbənin arxasından başda olan ağacı vurmaq üçün ağacını atır. Kim vurarsa, onu udur və dərhal bəlli olan cəzanı yerinə yetirir. (Məsələn, onu həbədən ağaca kimi minir). Sonra ona yaxın olan ağaca atır, vursa onu da udur. Vurmasa sıra o ağacı ya keçir, ya o biri ağacı keçib ona atır. Oyun belə davam edir və ağaclar vurulub qurtardıqdan

¹⁵⁵ nobət: Sıra.

¹⁵⁶ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 52" adlı eserdən alınmışdır.

¹⁵⁷ həvə: Çocukların oyun için kazdıkları küçük çukur, oyuk.

¹⁵⁸ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 51" adlı eserdən alınmışdır.

¹⁵⁹ həbə: Bak. həvə.

sonra kim vurubsa, baş olur. Öncə baş olan ziran olur və o biri sıralar hər oyun bir pillə başa yaxınlaşırlar.¹⁶⁰

37. Eşşəyi suvardın? oyunu.

Oynanışı: Biri yoldaşının qulağından yapışib deyər:

– Eşşəyi suvardın?

Cəvab verər:

– Suvardım.

Soruşar:

– Nə suyuyla?

Cəvab verərsə “soyuq suyula”, qulağını burub deyəcək:

– Ağzı dondu, ağzı dondu.

Cəvab verərsə, “isti¹⁶¹ suyla”, yenə qulağını burub deyəcək:

– Ağzı yandı, ağzı yandı.

Deyərsə “ılıq suyla”, qulağın buraxar.

Bəziləri yenə qulağın burar və deyər:

– Ürəyi bulandı, ürəyi bulandı.¹⁶²

38. Əl məndə oyunu.

Oynanışı: Bu oyunu oğlan, həm də qızlar oynayırlar.

Oyunu oynayanlar iki nəfərlik qruplara bölünərlər. Sonra püşk atıb bir qrupu seçərlər. Seçilən qrup (iki nəfər) bir yerdə dururlar. O birilər gəlib onları vururlar, gərək vurulan iki nəfər vuranlardan birisini tuturlar. Elə ki, tutdular, o biri yoldaşı da gəlib onların yerində dururlar. Oyun dəyişilib davam edər.¹⁶³

¹⁶⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 50” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁶¹ isti: Sıcak.

¹⁶² Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 45” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁶³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 34” adlı eserdən alınmışdır.

39. Əl-ələ düymə dələ oyunu.

Oynanışı: Bu oyun lap¹⁶⁴ kiçik uşaqlar üçün idi. Altı-yeddi yaşa kimi. Oğlanlı-qızlı əl-ələ verib dövrə¹⁶⁵ fırlanıb¹⁶⁶ deyərdilər:

Əl-ələ

Düymə dələ

Babam gedib başmaq ala

Bir tay sənə

Bir tay mənə

Pısssss

Pısssss deyəndə hamı yerə oturardı. Yerə oturmayan cərgədən çıxardı. Yenə də qalxıb başdan başlardılar.

Bəzən də uşaqlar buları oxuyardılar dövrə fırlananda:

Haciyə girdi baciyyə

Yumutdadı qoydı taxçıyyə¹⁶⁷

Riza Riza mindi xoruza

Bir təpih vırdım düşdü hovuza

Nənəsi dedi hanı bu Riza

Dədəsi dedi düşdü hovuza...

Ruqiyyə

Qərqərə¹⁶⁸

Get qapını həlqələ

¹⁶⁴ lap: Çok.

¹⁶⁵ dövrə: Çember, daire.

¹⁶⁶ fırlanmaq: Dönmək.

¹⁶⁷ taxça: Bir şey koymak için duvarın içinde oyulan oyuk.

¹⁶⁸ qərqərə: Makara.

Maman gedib dərdərə¹⁶⁹

Uşaq düşüb təndirə

Gö... yapışb mənqələ

Getdim hamama lifləndim¹⁷⁰

Çıxdım eşiyə küfləndim¹⁷¹

Hamamçı mənə çay gəti

Mən bu çayı işmərəm,

Dərvazadan¹⁷² keşmərəm,

Dərvaza mənim olsun,

Qırmızı donum¹⁷³ olsun,

Giyim gedim Tehrana

Tehranda toyum olsun

Qızlar gəlsin toyuma

Qurban kəssin boyuma.

Ya da uşaqların birisini çömbəldib oturdardılar arada və dövrəsinə fırlanaraq onun adına belə oxuyardılar:

"Əkrəm" in maması şəkərpənir¹⁷⁴ pişirib

Fındıqçası bu boyda

Gənəşliyi¹⁷⁵ bu boyda

Qalx ayağa qaaaalx

Mətləbivə baaaax.

¹⁶⁹ dərdər: Çocuk dilinde uzak, gezmek anlamında kullanılmaktadır.

¹⁷⁰ liflənmək: Yumuşak kese (lif) ile keselenmek.

¹⁷¹ küflənmək: Kirlenmek.

¹⁷² darvaza: Büyük bahçe kapısı.

¹⁷³ don: Elbise.

¹⁷⁴ şəkərpənir: Mevlana şeker.

¹⁷⁵ gənəşliq: Genişlik.

Bunu oxuyarkən də bambaçayla¹⁷⁶ yavaşca çalardılar¹⁷⁷ oturan uşağın başından ya çiyinindən.¹⁷⁸

39.1. Əl-ələ oyunu.

Oynanışı: Balaca uşaqlar əl-ələ yapışar və yeriyyə-yeriyyə oxuyarlar:

Əl-ələ

Kətan kələ,

Biz gedirik.

Babam mənə papış¹⁷⁹ alıb,

İçi dolu kişmiş alıb.

Bir tayı sənin,

Bir tayı mənim,

Donbalan pis.

Bunu deyib çömbəlib yerə oturarlar. Ayağa qalxar, yenidən bu qoşmanı oxuyarlar.¹⁸⁰

40. Ənzəli¹⁸¹ (Pişdək¹⁸² keçdi) oyunu.

Oynanışı: İki dəstə cavan uşaqlar bir yerə yığışıb bu oyunu belə başlayırlar:

Bölünəndən sonra bir ədəd pulu göyə atıb “orel ya reşka” (şərsən xətt) edib hər kəs ki düz desə, o birisi tərəf əyilib onlar onların üstündən atılırlar. Bəzi yerlərdə oyunu başlamaqdan ötrü bir corabın içində üzük qoyurlar. Hər kəs tapsa, o birisi dəstənin üstündən atılırlar. O biri tərəfindən adamları da əllərini dizinə qoyub, başlarını gizlədirlər. Oyunun mollası oyunu başlayır. Və o deyən sözləri də onun dəstəsində olan adamlar da təkrar edir:

¹⁷⁶ bambaça: Urmiyə'de gambaça diyorlar. Kafaya atılan tokat.

¹⁷⁷ çalmaq: Vurmak.

¹⁷⁸ Bu oyun (Erişim tarixi: 27.12.2021)

“<https://www.pishkhan.com/Archive/1399/09/13990924/MahdTamadon779784100104505752154462.pdf>” adlı kaynaktan alınmışdır.

¹⁷⁹ papış: Terlik, ayakkabı.

¹⁸⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 34” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁸¹ Bu oyunun adı “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 46” adlı eserde “Aldırma” olaraq keçməkdir.

¹⁸² pişdək: Takla, salto.

Bu bir oyundur, xan dəyməz,

İkidə heç dəyməz.

Üçdə bir yan vuranlar,

Dörddə bambızın¹⁸³ əzərlər,

Beşdə aya baxarlar,

Altıda qıçı¹⁸⁴ vururlar.

Ovhələ¹⁸⁵, ay ovhələ,

Keçi girdi bostana,

Vurdular qıçı sındı

Apardılar həkimə.

Şəkil 5. Ənzəli (Pişdək keçdi) oyunu

Atılan elə atılmalıdır ki, əlindən savay¹⁸⁶ heç bir yeri o pişdək duran adamın bədəninə dəyməyə. Məgər o dəfələr ki, oyunun özündə bu dəyməyə icazə verilə. Məsələn, üçüncü və dördüncü qismətə baxmaqla görürük ki, burada hər kəs yanı ilə pişdəkeşi vurmasa və ya onun bambızın əzməsə, o dəstə uduzur. Və sonra o birisi¹⁸⁷ dəstə oyunu başlayır.¹⁸⁸

¹⁸³ bambız: Kalça kemiği. Bağımsız Azərbaycan'ın bazı bölgelerinde “yanbız” diyorlar.

¹⁸⁴ qıç: Bacak.

¹⁸⁵ ovhələ: Yuhala, “oha”la.

¹⁸⁶ savay: Başka.

¹⁸⁷ o birisi: Öbürü.

¹⁸⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, II cilt, Bakı, 2014, s. 140” adlı eserden alınmışdır.

41. Əppək¹⁸⁹ verdi oyunu.

Oynanışı: Bu oyun beysbolun eynisidir, sadəcə top ağacla yox, əllə vurulur. Üç-dörd dənə bir-birindən uzaq dairə çəkilir. İki qrup olur, bir qrup eşikdə, bir qrup içəridə durur. Bir dairənin içində dörd uşaq səpə düzülür¹⁹⁰. Dördü də eşikdə səpə düzülür. Eşikdəkilərin birinin əlində top olur. O həmin qrupun mollası olur. İçəridəkilərdən biri də o qrupun mollası olur. O molla sabit durur, yəni qaçmır. Eşikdəki molla topu atır içəridəkinə, o da topu yumruqla vurub uzaqlaşdırır. O sırada dairənin içindəki uşaqlardan biri digər dairəyə qaçır. Eşikdəki uşaqlar topu tutub qaçan uşağı vurmağa çalışırlar. Digər dairənin içinə girmədən vura bilsələr, o uşaq yanır, vura bilməsələr, o qurtulmuş olur. Oyun eyni qaydada davam edir. Eşikdəki molla yenə topu içəridəkinə atır, o yumruqla vurur. Molladan başqa içəridəki digər uşaqlar sıra ilə bütün dairələrə qaçıb geri qayıdırlar. Bir tur gedib əvvəldəki dairəyə qayıdanda oyun tamamlanmış olur. Qaçan uşaqların hamısı dairəyə keçmədən topla vurulsa, o qrup uduzmuş sayılır.¹⁹¹

42. Ətəyə daş qoydu oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda beş nəfərdən çox oyunçu iştirak edir. Oyunçular bir-birinin yanında oturlar. Onlardan biri əlində balaca bir daş tutub ayaqüstə dayanır. Ona usta deyirlər. Bir şagird¹⁹² də ustanın yanında dayanır. Yerdə oturan uşaqların hər biri gizli bir yer hazırlayır ki, usta daşı oraya qoysun. Usta gözə-gözə əlini ətəklərə uzadır, guya daşı onlardan birinə verir. Amma kimə verdiyini bəlli etməz. Sonra o, kənarda dayanan şagirddən soruşur: “Daş hansı ətəkdədir?” Əgər şagird düzgün cavab versə, ustanın yerində dayanır, usta keçib oturur, ayrı bir oyunçu da şagirdin yerinə gəlir, yox, əgər bilməsə gedib oturur, başqa bir oyunçu şagirdin yerinə keçir. Oyunçular yorulanadək oyun beləcə davam edir.¹⁹³

43. Gəlincikləri¹⁹⁴ hazırlamaq oyunu.

Oynanışı: Qaçarapba gedib dib mibxaxdan şam meymeyisini¹⁹⁵, bir az ruznamə¹⁹⁶ kağızı, bir də iynə-sap qovluğundan qeyçini gətirib düzərdim ənnəmin qabağına. Ənnəm

¹⁸⁹ əppək: Ekmək.

¹⁹⁰ səpə düzülmək: Belirlənən yerlərə keçmək.

¹⁹¹ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

¹⁹² şagird: Çıraq, öğrenci.

¹⁹³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 37” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁹⁴ gəlincik: Oyuncak bebek.

¹⁹⁵ meymeyi: Metal tepsisi.

¹⁹⁶ ruznamə: 1. Gazete; 2. Günlük.

ruznamədən bir parça uzunsovuna kəsərdi. Onu bir dəfə o yana bükərdi, bir dəfə bu yana bükərdi. Dörd-beş dəfə kağızı bu yan, o yana bükdükdən sonra onu yarım adam şəklində qeyçi ilə kəsərdi. Bükükləri açanda elə bil altı-yeddi dana oğlan əl-ələ veriblər... elə gözəl olardı ki!

Mejmeyini tərsəsinə qoyardı fərş üstünə, bir dəstə oğlanı da ayaq üstündə qoyardı mejmeyinin üzərinə.

Sonra ayrı bir kağız götürüb, ginə büküb kəsərdi. Bu dönə açanda əl-ələ vermiş bir dəstə qız görərdin! Ağlım gedərdi, inanın!

Qızları da ayaq üstündə qoyardı mejmeyidə oğlanların qarşı tərəfinə və barmaq ucları ilə narın-narın ritm tutardı mejmeyi üstündə. Dil-dodaq arası da oxuyardı:

– Nıh na nanaaay, nanay,

Nıh na nanaaay, nanay.

Ənnəmin tutduğu ritm ilə qızlarla-oğlanlar nəmnə qəşənglikdə yallı¹⁹⁷ gedərdilər...¹⁹⁸

44. Girdəkan dığırılmaq oyunu.

Oynanışı: Divarın dibindən bir dik yerdən birinci oyuncu bir dənə ceviz qoyar. Ceviz öz-özünə dığırılanar və gedib bir yerdə dayanar. İkinci oyuncu divarın dibində münasib bir yerdən bir ceviz qoyar. Gedib əvvəlki cevizə dəyərsə, ikisini də götürər və özü bir ceviz dığırılar. Dəyməzsə, üçüncü oyuncu cevizini dığırılar. Birinə dəyərsə hamısını yığışdırar. Üçüncü oyuncunun da cevizini dəyməzsə dördüncü cevizini dığırılar. Heç birininki dəyməzsə, qayıdar başa. Birinci oyuncu ikinci cevizini dığırılar. Axır bir oyuncunun cevizini yerdəkilərin birinə dəyəcək. Onda hamısını yığışdırar.¹⁹⁹

45. Gizlin şallaq oyunu.

Oynanışı: Oyunçular dairə şəklində yan-yana kip oturur və ayaqların dairənin mərkəzində bir-birinə çatarlar. Belə ki, qıçlarının büküklərinin altı bir dairə dalan kimi boş qalsın. Bir nəfər seçilərək dairənin mərkəzində ayaqları üstündə oturur və tez-tez o yan-bu yana göz-qulaq olar.

¹⁹⁷ yallı: Halay.

¹⁹⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 60” adlı eserdən alınmışdır.

¹⁹⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 38” adlı eserdən alınmışdır.

Şallağı qıçların altındakı boş dalandan²⁰⁰ əldən-ələ verərlər. Münasib fürsətdə oyuncuların biri şallaq əlinə keçdikdə, çıxardıb arada oturanın kürəyinə göpsəyir²⁰¹ və tez qıçların altına soxub əldən-ələ verər. Arada oturan şallağı eşikdə birinin əlində tutarsa, onunla yerin dəyişəcək və oyun davam edəcək.²⁰²

46. Gizlinpanc oyunu.

Oynanışı: Qədim zamanlar küçə-bacada²⁰³ oğul-uşaq çox olardı. Qohum-qonşunun uşaqları bir-birinə qarışb de ha-gül ha oyunlar oynardılar. Bu oyunların ən çox sevilən birisi də "Gizlinpanc" idi. Bu oyunu da oğlanlı-qızlı oynardılar. Bir az böyüyüncə qız oğlan ayrı-ayrı oynardılar.

Bu oyunda da öncə "Qumpaniyə"²⁰⁴ gələrdilər, tək əl gətirən gözünü yumardı. Yəni üzünü duvara ya da bir ağaca dayayıb, gözlərini bərk yumub sayardı:

- Dəh bist si çehel pəncəh şəst həftad həştad nəvəd səd²⁰⁵

O sayınca, uşaqlar dağılışıb hərəsi bir yanda gizlənərdilər. Ağac başında, döngəburuqda²⁰⁶, duvar qırağında, təxtəbəndin²⁰⁷ kənarında, anbar pilləsində²⁰⁸, mippaxda²⁰⁹, qapı dalısında... həтта bəzən adamların arxasında... gizlənməkdən öncə də biri- birinin qulağına pıçıldaşaraq quruşub qərar-mədarlarını²¹⁰ qoyardılar:

- Alma desəm gəl, heyva desəm gəlmə!

Bu o deməkdir ki, əmin-amanlıq olanda çağırırıq şobələrsən²¹¹!

Gözünü yuman ucadan deyərdi:

- Gəliiiim? Gəldim... dalda duran, yanda duran şooooobə!

²⁰⁰ dalan: İki şey (genelde iki ev) arasında kalan yer. Burada "boş dalan" boşluk anlamında kullanılmaktadır.

²⁰¹ göpsəmək: Vurmak.

²⁰² Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 41" adlı eserden alınmıştır.

²⁰³ küçə-baca: Dışarıda, bahçede, sokakta.

²⁰⁴ qumpaniyə: Ebeyi seçmek için yapılan yöntemlerden biri. Elin üst ya da alt kısmını açmakla yapılır. Tek kalan kişi çıkar. Son kişi kalana kadar devam eder.

²⁰⁵ Farsça "On, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz" anlamına gelen sayılardır.

²⁰⁶ döngəburuq: Sokağın köşesi.

²⁰⁷ təxtəbənd: Büyük sehpa ya da bank.

²⁰⁸ pillə: Basamak, merdiven.

²⁰⁹ mippax: Mutfak.

²¹⁰ qərar-mədar: Kural.

²¹¹ şobələmək: sobelemek.

Sonra gözünü açıb dostlarını axtarardı. Gözünü yumduğu yerdən çox uzaqlaşmazdı, və tapdığı adamın yerini deyib əlini ağaca (ya gözünü yumduğu duvara) çalib onu şobələrdi, yəni ki, səni tapmışam.

- Mahmıd! Əmrut²¹² ağacının dalından çıx... şooooobə! Mahmıd çıxardı aşkara.

- Həkimə! Ətəyivin²¹³ gülləri boşqanın²¹⁴ dalından görüşür... şooooobə!

Birdən görərdin bir ağacın başından ley²¹⁵ kimi birisi düşüb əlin çaldı duvara və bağırırdı:

- Şooooooooobə!

Xülasə nə başızı ağrıdım, uşaqlar bir bə bir tapılandılar ya da özləri çıxıb şobələrdilər. Sonra da sıra ilə başqaları göz qoyardı və analar deyinə-deyinə²¹⁶ uşaqlarını səsləməyincə oyun davam edərdi.²¹⁷

Şəkil 6. Gizlinpanc oyunu

47. Göydən gəldi oyunu.

Oynanışı: Oyunçular hər biri aşıq (hənə) bir-birinə qoşurlar. Oyunçunun biri onu göyə atır. Aşıqlar göydən gəlib yerə səpələnir. Aşıqlarda birindən artıq şəx duranı olsa və

²¹² əmrut: Armut.

²¹³ ətək: Etek.

²¹⁴ boşqa: Fıçı.

²¹⁵ ley: Tuygun kuşu (Atmacagiller familyasından).

²¹⁶ deyinə-deyinə: Söylenerek.

²¹⁷ Bu oyun (Erişim tarihi: 27.12.2021)

“<https://www.pishkhan.com/Archive/1399/09/13990917/MahdTamadon779784100104495755152458.pdf>” adlı kaynaktan alınmışdır.

onların heç biri o biri aşıqlardan götürməsə, ya şək duran olmasa və yıxılmış aşıqların cık, ya bük düşən neçə aşıq olsa, aşıqları yığıb ayırdan göyə atırlar. Yerə tökülmüş aşıqlara baxırlar, hansı şək durubsa, tuxan duran bük aşıqları avçı duran isə cık aşıqları götürür. Amma oyunu davam etdirməyə mat və şəxsın olur ki, onun şək durmuş aşığı hələ udub. Oyun qarışıq olduqca hey aşıqlar yığılıb yenidən göyə atılır və sonunda biri mat olur. Mat olan oyunçu öz hənəsini götürüb, göyə qaldırır və yaxınlığında olan aşığa vurur. Oyunçu gərək vurduğu aşığı döndərə, ya aşığı şək dura və onu tuta. Ondan sonra başqa istədiyi aşığa atacaq. Əgər belə ola bilməsə, sıra vurulan aşıqçıya keçir, bütün aşıqlar qurtarana kimi oyun bu qayda ilə davam edir. Belə oyunlardan yaxşı şək durmaqdan ötrü tilan aşıqlar çoxlu qoşulur. Arada görürsən hənələri hənə gətirsin deyə, hər bir oyunçu qoşduğu hənəni özəl şəkildə tərifləyir:

– Timini para,

Qoyma apara.

Hə pivan, hə...²¹⁸

48. Gözdə qulaq oyunu.

Oynanışı: Oyunda altı nəfərdən çox oyunçu olur. Oyunçular dörə şəkildə əyləşəllər. Bir nəfər qurd olar. Qurdun əlində bir çarqat²¹⁹, ya bir parça olar. Qurd oyunçuların dalında özü bir səmtə sari dolanar, dolanar, dolanar, birdən çarqatı bir oyunçunun dalında salar, tez qaçar girdəni bir yol dolanmaqla gəlsin, yenə o oyunçunun yanına yetişsin. Əlini onun kürəyinə çalır girdədən çıxartsın, özü onun yerində əgləşsin. Amma o oyunçu bilsə ki, çarqat onun dalındadı, gərək çarqatı götürüb ayağa durub qurdu qaça-qaça tuta. Qurd onun yerinə yetmədən qabaq gərək onu tutsun. Tuta bilsə, qurd yenə qurd olacaq, yox vura bilməsə, qurd gəlib onun yerində əgləşsə, gərək qurd olub girdənin dalında o sayaq dolanmağa başlasın, çarqatı oyunçuların dalına salsın.²²⁰

49. Gözü bağlıcı oyunu.

Oynanışı: Oyunda ikidən çox oyunçu ola bilər. Oyunçunun birini qurd seçəllər. Sonra qurdun gözünü bir parça, ya dəstmal ilə bağlallar. Sonra qurdu yetdi (yeddi) yol

²¹⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 49” adlı eserdən alınmışdır.

²¹⁹ çarqat: Büyük başörtüsü.

²²⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 55” adlı eserdən alınmışdır.

durduğu yerdə fırladallar²²¹. Onnan sonra qurd başlar oyunçuları tutmağa. Bu oyuna bir bəlli yer lazımdı ki, gözü bağlı qurd bilsin haradı. Habelə şərt qoyallar ki, o biri oyunçular səs versinnər və ya səssiz qaşsınar. Ona görə ki, qurd bu səslərdən oyunçuların yerin seçə bilər. Yenə şərt qoyallar qurd bir oyunçunu tutsun, hami oyunçular əl dəysə, kifayətdir²²² və ya gərək tuta saxlaya.²²³

50. Gül-gül oyunu.

Oynanışı: Çox sevilən, hər kəsin oynaya biləcəyi və hələ də oynanan şirin oyunlardandır. Bu oyuna hər neçə nəfər qatıla bilər, ancaq oyunçuların sayı çox olsa, neçə dəstəyə bölünüb oynarlar. Bir dana noxud ya lobiyə²²⁴, ya da neçə qat bükülmüş bir kağızı "Gül" elərdik. Əllərimizi aparardıq dalımıza, gülü ovuclarımızın birinə qoyub, ovucumuzu yumub, gətirib iki yumulu əlimizi uzaldardıq²²⁵ qarşımızdakı oyunçuya. Əgər gülün hansı əldə olduğunu tapsaydı, gülü ona verərdik və oyuna o davam edərdi. Gülü tapmasaydı, yenə də əlimizi dalımıza aparıb gülü gizlədib önə tutub soruşardıq:

- Əyə dedin hansında?

- Ya bundadı ya bunda

Halvaçı tukanında

Babam dedi al... bun... dan!

Əski zamanlarda bu oyun qışda kürsü başında oynanan çox sevincli oyunlardan sayılırdı.

Əlləri aparıb kürsü yorğanının altında gülü gizlədərdilər, sonra əlləri çıxardıb qoyarmışlar kürsünün üstünə.

Bizlər də qışda dövrə oturub bağdaş qurardıq, böyük bir pətu²²⁶ ya yorğanı çəkərdik üstümüzdə onun altında gül-gül oynardıq. Yalandan deyərdik:

- Al gülü sən saxla!

- Yox al sən sağ əlində saxla!

²²¹ fırlatmaq: Çevirmək.

²²² kifayət: Yeter, kafi.

²²³ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 56" adlı eserdən alınmışdır.

²²⁴ lobiyə: Fasulye.

²²⁵ uzaldardıq: Uzattırdıq.

²²⁶ pətu: Battaniye.

- Ala bərk tut əlində tapmasınlar!..

Məsələn rəqibi yahaldırıq²²⁷ yanı!

Gül-gülü dəstəcəm oynamaq çox yapışardı²²⁸, iki qrup biri-birinə loğazlar²²⁹ oxuyub bənd olardı. Bu oyunda bolan-solan²³⁰ cığallıq eləmək²³¹ olardı!²³²

Gül-gülü genəldə Oruşluxlar²³³ gecə iftardan sonra oynuyardılar. Genəl qaydası budu: Bir dənə xırda bir şey gizlədirsən. Noxud olur, ləpə²³⁴ olur, belə xırda bir şey olur. Bunu məsələn mən gizlətdim, üç-beş nəfər də tapır. Üç nəfər bir qrupda, üç nəfər o biri qrupda olur. O üç nəfər öz aralarında bir-birinin əlində də qarışdırırlar. Bu tamamən əl bəcərisi oyunudu. Ən sonda deyillər tapın. İlkində²³⁵ qarşı tərəf tapdı, bir xal qazanırlar, tapamırdı, biz bir xal qazanırdıq.²³⁶

51. Ha pişdə, pişdə, pişdə... oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda ana uşağın əlini öz əlinə alıb, o birisi əli ilə uşağın əlini tumarlayaraq oxuyur:

Pişim-pişim mavasər,

Yazıya getmə,

Yel əsər.

Bu gecə bizə qonaqsan,

Sabah gecə sərbəsər²³⁷.

Kəndi altına aş qoydum,

Üstünə lavaş qoydum.

Pişik gəldi caladı²³⁸,

²²⁷ yahaldırmaq: Kandırmaq.

²²⁸ yapışmaq: Mecaz anlamında zevk vermek.

²²⁹ loğaz: Alay, küçümseme.

²³⁰ bolan-solan: Çok fazla, bol bol.

²³¹ cığallıq eləmək: Oyunbozanlık yapmak.

²³² Buraya kadar olan kısım ismini vermek istemeyen birinden derlenmiştir.

²³³ Oruşlux: Oruçluk ayı, Ramazan.

²³⁴ ləpə: Ceviz, fındık, badem gibi kuru yemişin, aynı zamanda baklagillerin içindeki meyve kısmı.

²³⁵ ilkində: Birinci kez, ilk denemede.

²³⁶ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşayır. Anlatıcının anlattığı ilə kaynaktaki oyun birləşdirilmişdir.

²³⁷ sərbəsər: Başbaşa.

²³⁸ calamaq: Burada dökmək, dağıtmak anlamında kullanılmıştır.

Ha pişdə, pişdə, pişdə.

Ana yavaşca uşağın əlindən vuraraq “ha pişdə, pişdə, pişdə”ni oxuyar və uşaq əlindən vurulmasın deyər əlini çəkər.

Ovcundan qurtulduqdan sonra ana yenidən uşağın əlini alıb bir-bir onun barmaqlarından tutub deyər:

Bir, buna pilo verəcəyəm. (Birinci barmağı tutub).

İki, buna ayran verəcəyəm. (İkinci barmağı tutub).

Üç, buna qovurma verəcəyəm. (Üçüncü barmağı tutub).

Dörd, buna qəymaq verəcəyəm. (Dördüncü barmağı tutub).

Beş, buna halva verəcəyəm. (Beşinci barmağı tutub).

Sonra ana uşaqdan soruşar, neçə oldu?

– Beş oldu.

Ana uşağın əlinin içindən vuraraq “di pişdi qaç, di pişdi qaç” deyər, əllərini birbirinə çalaraq uşağı həyəcana gətirər.

Bu oyunda ana yeməklərin adın uşaqdan soruşa bilər. Örnək olaraq deyər:

– Bir, buna nə verim?

Uşaq da cavabında öz sevdiyi yeməyi deyər.

Bu oyun uşaqlara beşədək saymağı öyrədərək onları yeməklərlə də tanış edib, o yeməkləri yeməyə həvəsləndirər.²³⁹

52. Haça²⁴⁰ minmək oyunu.

Oynanışı: İki uzun ağac ki hərəsinin aşağı başı haça olar. Hər ağacı bir əldə saxlayar. Hər qıçını bir haçaya qoyar və ağacın dabanları üstə oyunçu yeriyyir.²⁴¹

53. Hamam-hamam oyunu.

Oynanışı: Oyun qumluqda keçirilir. Oyunçu istənilən sayda ola bilər. Bir usta da gərək olsun. Usta oyunçuların sayına görə bir kasanı qumla doldurar, tərsinə yerə çevirər.

²³⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 59” adlı eserdən alınmışdır.

²⁴⁰ haça: Çatal şeklinde olan.

²⁴¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 36” adlı eserdən alınmışdır.

Belə olanda günbəz²⁴² şəklində qumdan dam düzələr. Bunlara deyəllər hamam. Sonra hər oyunçu başlar bu damını boşaltmağa. Gərək çox diqqətli ola ki, damın altını boşaldanda dam uçmaya. Usta bir-bir oyunçulara baş vurub damları sayar. Birdən oyunçu deyər ki, hamam sazlanıb²⁴³. Onda usta gələr bir ovucun qoyar hamamın damına, o biri əli ilə ehmal-ehmal²⁴⁴ çalar (vurar), deyər: “Hamam, yat²⁴⁵!”

Oyunçu da deyər: “Yatmaram, ay yatmaram!”

Bir iki yol²⁴⁶ çalannan sonra dam yatsa, bəlli olar ki, oyunçu hamamın damını bir elə davamlı sazlamayıb, o cərgədən çıxar. Yox dam yatmasa, o oyunçu oyunu aparıb. Bu oyunun ustası gərək çox bilici, düzgün olsun, oyunçusu da gərək diqqətli, həssaslı²⁴⁷ bir oyunçu olsun.²⁴⁸

54. Həftəsəng (Yeddi daş) oyunu.

Şəkil 7. Həftəsəng (Yeddi daş) oyunu

Oynanışı: Bu oyunda da iki takım olur. Yeddi dənə daşı üst-üstə qoyurlar. Bir takım yeddi daşı qoruyur, bir takım da yeddi daşı yığmaya çalışır, üst-üstə qoyur o yeddi daşı. Yığmaya çalışan takım əvvəl durur qıraxda, o birilər topnan atır yeddi daşı yıxır. Daşları qoruyan uşaqlar yaxınlaşannarı topnan vurmaya çalışırlar, hanki topnan vurulsa,

²⁴² günbəz: Kubbe.

²⁴³ sazlanmaq: Hazırlanmaq, ayarlanmaq.

²⁴⁴ ehmal-ehmal: Yavaşca.

²⁴⁵ yatmaq: Burada “çökmək” anlamında kullanılmıştır.

²⁴⁶ bir iki yol: Bir iki defa.

²⁴⁷ həssaslı: Sabırlı.

²⁴⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 50” adlı eserdən alınmışdır.

yandı. O biri uşaxlar gəlillər, bu daşları üst-üstə düzməyə çalışıllar. Olar da həməən o topu tutub gəlib bu daşı düzməyə çalışannarı vurmaya çalışıllar. Sadəcə daşları qoruyannar top istifadə eliyillər. Daş düzənnərin topnan işi yoxdu. Əyər biz bu daşların yeddisini üst-üstə qoya bilsəx, vurulmadan, biz qazanmışıx. Amma diyəlim ki, biz bu daşları üst-üstə qoymaya çalışırkən, hamımız vuruldux, biz itirmişik. Olar qazanıblar.²⁴⁹

55. Hoyma ağac oyunu.

Oynanışı: Çobanlar örüşdən bir yerə yığışib püşk atırlar. Püşkü udan ağacını göyə atır. O biri çobanlar atılan ağacı göydə vurmaq üçün ağaclarını onun dalısıycan sıxırlar. Kim atılan ağacı birinci vursa udur və vurulan ağac yiyəsinə öncə bəlli olduğu cəzanı verir. Çobanların cəzası ya şillə, ya belə mindirdi, ya çantada olan yeməklərdən olur. Ağacı vuran şəxs baş olub və yeni dönə ağacını o göyə atmalı olur. Atılan ağacı vuran olmasa, oyun yiyəsi hamını udur, cəzalandırır. Oyun belə davam edir. Belə oyunlarda bəzən çörək, yavanlıq şərtlər arada olurdu.²⁵⁰

56. Xoruz-xoruz oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda iki və artıq oyunçu ola bilər. Bu oyunda bütün oyunçılar bir qıçlarını yığıb, o biri ilə naqışlı gedəllər²⁵¹. Onlar hər iki əllərini qoltuxlarına qoyub dirsəkləri ilə bir-birinə çalalları.

Hansı oyunçu bükülmüş ayağını yerə qoysa, ya qollarını açsa və ya yıxılsa, oyunndan çıxar. Kim sonadək qalsa, bu oyunu aparar. Bu oyun oğlanlar arasında olar. Amma gərək diqqətli olsunlar ki, vurulan zərbələr çox ağır, sədəməli²⁵² olmasın.²⁵³

57. İncələ qız oyunu.

Oynanışı: Dörd-beş nəfər oyunçu üz-üzə dairə durar. Bir oyunçu da arada çömbələr. Bir başqa oyunçu ki ana rolunu ifa edər²⁵⁴ dəstədən kənarda gəzər və deyər:

İncələ qızım itibdir,

Torbada duzum itibdir.

²⁴⁹ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

²⁵⁰ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 52" adlı eserdən alınmışdır.

²⁵¹ naqışlı getmək: Tek ayak üzerinde zıplamak (bak. naqqıçlı).

²⁵² sədəməli: Şiddətli.

²⁵³ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 51" adlı eserdən alınmışdır.

²⁵⁴ ifa etmək: Oynamak, canlandırmak.

Axırda gələr və qızı tapar.²⁵⁵

58. İp ilə həndəsi şəkil oyunu.

Oynanışı: Təqribən yarım metrlik nazik ipin iki ucunu bir-birinə düynləyirlər. Birinci oyuncu iki əl və barmaqlarına keçirməklə ipi həndəsi şəklə salır. İkinci oyuncu məharətlə iki əlinin barmaqları ilə o ipi dərər və başqa bir şəklə salar. Sıra gələr birinci oyuncuya və beləliklə, neçə dəfə oyun idamə tapar.²⁵⁶

59. İp keçdi oyunu.

Oynanışı: Oyun “ip keçdi” yaxud “ip atdı” adlanır. Bu oyunu tək halda da oynamaq olar. Kiçik bir ipi oyunçu bir topuğuna bağlar, sonra onu topuğunda fırladıb o biri ayağı ilə atırlar. Burada ipin ayağın altında qalmamasına, fırlanaraq oyunun davam etdirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. İp bir az uzun olsa, oyunçu onun o baş-bu başından yapışib başının dalından gətirib ayaqları altından keçirdər, yenə də ipin ayaqları altında qalmamasına və beləliklə oyunun davam etdirilməsinə diqqət yetirilməlidir. Oyunçu iki nəfər olsa, bir az uzun ip ilə yanyana dayanıb biri sağ, o biri isə sol əli ilə ipin ucundan yapışar, eyni vaxtda ipi başdan aşırıb ayaqdan keçirdəllər. Gərək hər iki oyunçu ipin ayağına ilişməsinə diqqət etsin. Əgər oyunçu üç nəfər olsa, iki oyunçu ipin hər iki ucundan tutar, üçüncü oyunçu da arada dayanar, ipi fırladanda ayağı ipə dəyənədək ipdən atıla bilər. Oyunçu üçdən çox olsa, iki-iki, o sayaq ipin o baş bu başından tutub ipi atarlar, o biri oyunçular bir-bir ya da üç-üç, hətta beş-beş ipin altına girib, atılıb yenə çıxarlar. Kimin ayağı ipə dəysə, onun fırlanmağına mane olsa, yanacaq. O, gərək gedib ip fırladan oyunçuların birinin yerində dayansın.²⁵⁷

60. İt qusli oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda üç nəfər oyunçu olur. İki oyunçu əllərini bir-birinə verib üzbəüz dayanallar, üçüncü oyunçu uzaxdan sürətlə gəlib özünü onların əlləri üstə atar. Əllərini açarsa, oyunu aparır, yenə gedib uzaxdan gəlir, yox açarsa, qarnı üstə onların əllərinin üstə düşər. Onlar da əllərini nənini²⁵⁸ kimi tərpedib deyəllər:

²⁵⁵ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 35” adlı eserdən alınmışdır.

²⁵⁶ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 37” adlı eserdən alınmışdır.

²⁵⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 39” adlı eserdən alınmışdır.

²⁵⁸ nənini: Beşik.

İt qusli, hay it qusli!

İtim dərədə qusdi!

Qarqa göylərə uşdu!

Dağa gedirsən ya dərəyə?

Əgər o dağa desə, onu ayaqları üstə atallar yerə, yox əgər dərəyə desə, onu başı üstə yerə atallar. Sonra o, bu iki oyunçunun birinin yerində dayanar, oyun başdan başlar. Bu oyun üçün ayrıca yer lazımdır: qumluq və ya yumşaq yer olmalıdır.²⁵⁹

61. İynə-iyənə oyunu.

Oynanışı: Bir neçə nəfər uşaq cəm olub bir nəfəri özlərinə usta²⁶⁰, ya molla²⁶¹ seçirlər.

Uşaqlar əllərini açıq üzüstə yerə qoyurlar. Sonra mollabaşlar²⁶² aşağıdakı sözləri deyir və hər barmağın üstünə bir kəlmə ilə işarə edir:

Bər²⁶³ bər inci,

Bər keşinci²⁶⁴,

Şam ağacı²⁶⁵

Şatır²⁶⁶ keçi.

Qoz ağacı²⁶⁷,

Qotur²⁶⁸ keçi.

Happan²⁶⁹,

Hoppan²⁷⁰,

²⁵⁹ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 40" adlı eserdən alınmışdır.

²⁶⁰ usta: Ebeye verilen isimlerden biri ve ya grup lideri.

²⁶¹ molla: Ebeye verilen isimlerden biri ve ya grup lideri.

²⁶² mollabaş: Ebeye verilen isimlerden biri.

²⁶³ bər: Yan, taraf.

²⁶⁴ bər keşinci: Bu mısra, benzer tekerlemenin bulunduğu 87 numaralı oyunda "Ballı keçi" olarak kullanılmıştır. Bu tekerlemenin sonraki mısralarındaki uygunluk da göz önünde bulundurularak burada yazım hatası ihtimali olduğunu düşünüyoruz.

²⁶⁵ şam ağacı: Çam ağacı.

²⁶⁶ şatır: Çevik, hızlı.

²⁶⁷ qoz ağacı: Ceviz ağacı.

²⁶⁸ qotur: Uyuz, yağır.

²⁶⁹ happan: Hopla fiilinin anlamsız tekrarı.

²⁷⁰ hoppanmaq: Hoplamak.

Yarıl,

Yırtıl,

Su iç.

Qurtul.

Hər barmağa qurtul kəlməsi düşsə, o barmaq cərgədən²⁷¹ çıxır. Bu iş bütün barmaqların aradan çıxmağına²⁷² qədər davam edir.

Molla axıra²⁷³ qalmış uşağın qulağından tutub deyir:

Razı ha balam razı,

Tikib donunu dərzı,

Abbasi²⁷⁴ verim xərcə²⁷⁵,

Toyun təzədən²⁷⁶ başla,

Qarğa gur²⁷⁷,

Qarğa istəyirsən, quş?

Uşaq qarğa, ya quşdan birisini istər.

Uşağın istədiyi göydən uçana qədər molla uşağın qulağını çəkər və bununla toplanmış uşaqlar təqrih²⁷⁸ edirlər.

Bəzi yerlərdə əlləri yerə qoyandan sonra molla aşağıdakı sözləri deyir:

Əl - əl - əl - pənə,

Sən çalginən çəpənə²⁷⁹,

Əldən çıxdı kəpənə²⁸⁰,

²⁷¹ cərgə: Sıra.

²⁷² aradan çıxmaq: Sıradan çıkmak, kaybetmek.

²⁷³ axır: Son.

²⁷⁴ abbasi: 1. Dört şahıya (başka eski bir para birimi) beraber para birimi, yirmi gepik (kuruş); 2. Eski gümüş para.

²⁷⁵ xərcləmək: Harcamak.

²⁷⁶ təzədən: Yeniden, yeni baştan.

²⁷⁷ gur: Karganın çıkardığı ses.

²⁷⁸ təqrih: Tahmin.

²⁷⁹ çəpənə çalginən: Alkışlasana.

²⁸⁰ kəpənə: Kelebek.

Şah şux şaha baci²⁸¹,

Molla dedi çək əlin.²⁸²

62. Kabab-kabab oyunu.

Oynanışı: Kabab-kababı uşaxlar da oynuyallar, böyühlər də çox oynuyallar. Bu oyunu iki nəfər oynuyur. Bir oyunçu əllərini açıq şəkildə qabağa uzadır, digəri əllərini onun əlinin üzərinə tutur. Əlləri altda olan üstdəkinin əlinin üstünə vurmaya çalışır, o vurmada digəri çəlməyə çalışır. Bir əlnən digər uşağın hər iki əlinə də vurmaq olar, ona görə də o uşax cəld²⁸³ olmalıdı. Əli altda olan vura bilməsə, yerləri dəyişir. Buna kabab-kabab diyərdix.²⁸⁴

63. Kəkliyəmin başı sarı oyunu.

Oynanışı: Necə uşaq dövrə ilə əyləşər²⁸⁵, bir xırdaca uşağı da aralarında oturdub, onu özlərinə kəhlik edərlər. Sonra da hamısı başlarına cadra, ya da mələfə cəkərlər. Xırdaca uşağın başını tumarlayaraq, bu şeyirləri oxuyarlar:

Kəhliyəmin başı sarı.

Saçlarını tumarlayaraq²⁸⁶:

Saçı sarı.

Dodaqlarını oxşayaraq:

Dimdiyi sarı.

Qollarını:

Qanadı sarı.

Nəhayət ayaqlarına əl çəkərək:

Ayağı sarı.

Sonra birdən əllərinin arxasıyla mələfəni yendirib, oxuyarlar:

²⁸¹ Anlamsız tekrar.

²⁸² Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 545" adlı eserdən alınmışdır.

²⁸³ cəld: Hızlı.

²⁸⁴ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

²⁸⁵ əyləşmək: Oturmaq.

²⁸⁶ tumarlamaq: Okşamaq.

Kəhliyim qquu, kəhliyim qquu,

Kəhliyim qquu, kəhliyim qquu.²⁸⁷

64. Kor oyunu.

Oynanışı: Bir düz cız çəkilib, oyunçular hər biri bir və ya iki hənəşək halında bir-birinin ardınca cızın üstünə qururlar. Oyunçular qurulan aşıqların ardından saqqalarını bir məsafəyə bir-bir özəl şəkildə maç²⁸⁸ quraraq atırlar. Saqqası hamıdan uzağa çıxan oyunçu baş olur. Bəzən ziran oyunçu dibdə qalır, saqqasını başa sufçunur²⁸⁹. Bu sufçumalarda hər kimin saqqası kor şəkildə durarsa, ondan sonra duran oyunçular kor duran saqqanı vurmaq üçün hənələrin dalından atacaqlar. Saqqa yiyəsi öncəki danışıqla bağlı saqqanınimini hər saqqa atan oyunçuya çevrir. Saqqa atanlar vura bilməsə, ilk başa çıxan olsa, onlar atırlar.

Beləliklə, hansı oyunçu kor duran saqqanı vurarsa, hənələri o oyunçu udur. Amma kor duran saqqanı vura bilən olmasa, hənələri kor yiyəsi udur. Oyun boyu kor duran saqqa olmasa oyunçular sıra ilə saqqaları ilə qurulan hanaları vururlar. Bu vurmada saqqa hansı hənəyə dəyərsə, gərək onu bir qarış ölçünü yerindən dəbərdə. Belə olmasa, sıra o biri oyunçuya keçir, saqqaları olduğu yerdən atmağa başlayırlar. Sonuncu hənəni udan oyunçu baş olur və baş olan oyunçu isə ziran, qalan oyunçular isə keçən oyundakı yerlərdən bir pillə başa doğru qalxırlar. Beləliklə, oyun oyunçuların hənələri qurtarınca davam edir. Oyunun harasında olursa olsun, kiminsə atdığı saqqa kordursa, hənələr qalır və sıra kimdədirsə, koru vurmağa saqqa atır. Koru bu məqamda vursalar, onu vuran olmasa, kor yiyəsi udulan hənələri də o biri oyunçulardan alır.²⁹⁰

65. Köşki²⁹¹ balaban²⁹² oyunu.

Oynanışı: Bir müddət bundan əvvəl Azərbaycanın çox yerlərində, xüsusən Araz çayı qırağlarında²⁹³ yaşlı uşaqlar və cavanlar²⁹⁴ dəstə-dəstə²⁹⁵ toplanıb köşki balaban oyununu oynardılar. Onlardan qüvvətliləri 5-7 nəfər birinci cərgəni düzəldib əllərini bir-

²⁸⁷ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 43" adlı eserdən alınmışdır.

²⁸⁸ maç: Böyük aşık.

²⁸⁹ sufçunmaq: Atmaq.

²⁹⁰ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 48" adlı eserdən alınmışdır.

²⁹¹ köşk: Kule, köşk.

²⁹² balaban: Müzik aleti.

²⁹³ qırağ: Kıyı, sahil.

²⁹⁴ cavan: Genç.

²⁹⁵ dəstə-dəstə: Grup grup.

birlərinin çiynlərinə qoyub durardılar. İkinci cərgə 3-5 nəfər olub birincilərin çiyninə çıxıb durardılar. Üçüncü cərgə isə 2-3 nəfərdən ibarət olub ikinci cərgənin çiyni üstə çıxırdılar. Sonra bir yerdə köşki balaban mahnısını²⁹⁶ oxuyub dolanırdılar.

Köşki balaban Araza baxar,
 Arazın suyu gözlərdən axar,
 Ay Araz, quru, axma bir zaman,
 Ay bizi oda²⁹⁷ yandırır-yaxan.
 Köşki balaban Araza baxar.
 Arazın suyu gözlərindən axar.
 Ay canım Araz, ay gözümlə Araz,
 Sən dayanmasan²⁹⁸ mən odlanaram.
 Gün batan zaman qəlbim daralır²⁹⁹,
 Bağrım olur qan, rəngim saralır³⁰⁰.
 Baxıram sənə hava qaralır,
 Köşki balaban Araza baxar
 Ay canım Araz, ay gözümlə Araz,
 Sən dayanmasan, mən odlanaram.³⁰¹

66. Küs oyunu.

Oynanışı: Bu oyun 12 yaşdan yuxarı oğlan uşaqlarının oyunlarından biridir. Oyunda iştirak edənlərin sayı 13 nəfərdən çox olmalıdır. Bu oyunda əvvəldə bir yekə çala qazırlar, məsələn, dərinliyi 15 və en uzununu 30 santimetr əndazəsində³⁰². Hər adam özünə bir zıvduzməli³⁰³ ağac götürər və əsl həvədən qıraqla özünə bir kiçik həvə də qazar və onu

²⁹⁶ mahnı: Şarkı.

²⁹⁷ od: Ateş.

²⁹⁸ dayanmaq: Durmaq.

²⁹⁹ daralmaq: Sıkışmaq.

³⁰⁰ saralmaq: Sararmak.

³⁰¹ Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 546" adlı eserdən alınmışdır.

³⁰² əndazə: Ölçü, boyut.

³⁰³ zıvmak: Kaymak. "Zıvduzməli ağac" kaydırmak, bir yerden bir yere sürüklemek için olan ağac anlamını taşır.

başqalarına da göstərir. Sonra bir ağacı 15-10 santimetr əndazəsində kəsib və çiling qayırlar.

Oyun başlanır. Əvvəldə hamı ağacların həvədən zuydurərlər. Kimsənin ağacı o birilərdən uzaq zuyursa, o çilingi böyük həvənin qırağında əl ağacının başına dayayıb və zuydurərkən birinin adını səsləyir. Çiling durduğu yerdə növbəti adam ağacını böyük həvədən zuydurar. Əgər çilingə dəyirsə, o da birini səsləyir. Yoxsa küs atmalıdır. Ondan qabaqki adam ki, çilingi zuydurmuşdu, onu dikinə qoyub əl ağacıyla vurub həvədən uzaqlaşdırar. Uduzan adam əgər göydə çilingi vura bilsə, oyun qurtarar, amma vura bilməsə o gərək çilingi həvəyə doğru ata-ata gətirə və bu halda başqa oyunçular çalışarlar ki, çilingi ağacları ilə vurub, uzaqlaşdırsınlar. Əgər uduzan adam əliylə belə çilingi atanda o adamın ki ağacı çilingə toxunur, onun həvəsini ağacı ilə tuta, həvəsin əldən verən adam küs atmağa davam verməlidir. Bu oyun ta çiling böyük həvəyə düşüncə idama tapar.³⁰⁴

67. Qaçan-qaçan oyunu.

Oynanışı: Oyunda iki nəfərdən çox oyunçu ola bilər. Onlardan biri qurd olar. Bu qurd gərək bir nəfəri tuta. Hansı oyunçu tutulsa, o taza qurd olar. Bu oyuna bir bəlli böyük yer seçilir. Bir para³⁰⁵ qaçan-qaçan oyununda peşki şərt³⁰⁶ eləllər ki, qurd hamını tutsun. Belə oyunda qurd kimi tutsa, qıraqda dayanar ki, hamı bir-bir tutulsun.³⁰⁷

68. Qaçmadaş oyunu.

Oynanışı: Bu oyun iki adamın arasında oynanar. Oyunda 10 xırda daş seçilir. Oyunçular növbə ilə daşları yığıb göyə atdıqdan sonra yerə tökülmədən onları əllərinin dalısı ilə tutarlar, yerə tökülənləri də həməən əlləri ilə (əlin dalısında olan daşlar düşməməsi şərti ilə) bir-bir yerdən yığıb, sonunda əllərinin dalısındakı daşları yuxarı atıb əllərinin içi ilə tutarlar. Hər kimsə daşların çoxunu əlinin dalında saxlaya bilsə, oyunu udar və uduzanı cəzalandırar. Bu oyunun ən azı iki növ cəzası var. O cümlədən:

1. Quş göstərmək: daşların birini iki barmağın arasına qoyub fəşar verərlər³⁰⁸, uduzan adam bir quş göydə tapıb göstərməyincə barmağı fəşar altında qalacaq.

³⁰⁴ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 57" adlı eserdən alınmışdır.

³⁰⁵ bir para: Bir kısım, bir tür.

³⁰⁶ peşki şərt: Ön anlaşma.

³⁰⁷ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 54" adlı eserdən alınmışdır.

³⁰⁸ fəşar vermək: Sıkmak, baskı yapmak.

2. Torpaq yalatmaq: daşların üstünü torpaqla basdırar və istərlər uduzan adam o torpaqları yalamaqla daşları bir-bir dişlərilə eşigə çıxartsın.³⁰⁹

69. Qalaşək oyunu.

Oynanışı: Oyunçular hər biri, bir, ya iki aşiq (oyunçuların az çoxluğundan və qərarından asılı olaraq) şəkk halında bir-birinin yanına qalayırlar³¹⁰. Elə buna görə də bu oyun qalaşək adlanır. Həm də komalanmış bu aşıqlar qala şəklinə qalanan aşıqlarına arxasında duraraq hər oyunçu saqqasını bir yana atır (çıxır). Kim lap uzağa çıxsə, o başdır. Bu o deməkdir ki, birinci o atmalıdır. Sonuncu atan qurulan aşıqlara ən yaxın şəxs olur. Kimin saqqası aşıqlara dəysə, saqqanı yerindən aşanın aşıqları tutması gərəkdir. Yəni saqqa tutsan, ya bük düşərsə, bük düşən aşıqları və avçı, ya cik düşərsə, cik düşən hənələri tutur və bunları saqqa atan oyunçu udur. Əgər saqqa heç bir aşığı tutmursa, sıra o biri oyunçuya keçir. Aşıqlar tükəncə oyun sürür. Hənələr bitincəyə qədər, sırası gələn oyunçu son dönə saqqası hardadısa, oradan atmalı olur. Bu oyunda da oyunçular dəstələrə bölünə bilirlər.³¹¹

70. Qarış atmaq oyunu.

Oynanışı: İki nəfər pullarını yerə döşərlər. Özünün, ya tərəfinin məharət və bacarığını zəhnində götür-qoy edər³¹². Fasiləni nəzərə alaraq hərə öz növbəsində pullarının yerini dəyişər. Elə ki, biri münasib gördü pulunu götürər və tərəfin yerdəki pulunu tuşlayıb atar. Əgər bir qarışdan, ya təyin olunan ölçüdən fəsləsi az olsa tərəfin yerdəki pulunu götürür. Yoxsa, öz pulunu da udurar.³¹³

71. Qatar qoymaq oyunu.

Oynanışı: Bu oyunu iki nəfər oynar. Bir yumurtanı rədif³¹⁴ düzərlər. Oyuncuların biri başdakı yumurtanı götürüb düşər və ikinci oyuncu ikinci yumurtanı götürüb vurur. Başını və künəsini³¹⁵ sındıra bilsə, yumurtası sınan ikinci yumurtanı götürüb düşəcək. Əgər yumurta vuran oyuncunun yumurtasının başı sınırsa, çöndərib künəsini düşəcək.

³⁰⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 58” adlı eserdən alınmışdır.

³¹⁰ qalamaq: Yığmaq, toplamak, dizmek.

³¹¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 47” adlı eserdən alınmışdır.

³¹² Götür-qoy etmək: Düşünüb taşınmak.

³¹³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 38” adlı eserdən alınmışdır.

³¹⁴ rədif: Sıra.

³¹⁵ künə: Yumurtanın büyük alt kısmı.

Künəsi də sınırsa, yerdən oyuncu yumurtanı götürüb düşəcək. Beləliklə, oyun idamə tapar³¹⁶. Yumurtalar qurtaranda hansı oyuncunun əlində sağ yumurta qalarsa, yumurtaların hamısını udub pularını o birisi tərəfə dükancıya ödəməlidirlər.³¹⁷

72. Qələndar³¹⁸ oyunu.

Oynanışı: Qələndar oyununda hazır olan uşaqlar bir nəfəri molla (usta-ana) oyun başçısı seçirlər. Oyun başçısı seçildəndən sonra uşaqları sıraya düzür və bir turna³¹⁹ başda durana verirlər.

Özü nisbətən bir uca yerə çıxıb nəzərdə tutmuş bir quşu, ya heyvanı hərəkətləri ilə uşaqlara nişan verib söyləyər. Məsələn:

Bir quşum var bu xartana³²⁰,

Qələndar, ay qələndar.

Dimdiyi³²¹ var bu xartana,

Qələndar, ay qələndar.

Su içər bu xartana.

Qələndar, ay qələndar

Gözləri var bu xartana,

Qələndar, ay qələndar.

Gözləri var bu xartana,

Qələndar, ay qələndar.

Qanadların bu xartana,

Qələndar, ay qələndar.

³¹⁶ idamə tapmaq: Devam etmək.

³¹⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 39” adlı eserdən alınmışdır.

³¹⁸ qələndar: Dəriş.

³¹⁹ turna: Oyuncunun elindəki mendil ya da bez. Bu konuda “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, II cild, Bakı, 2014, s. 141” adlı eserde kelime “tırna” şəklində keçmektedir. Bu eserde “Sıranın başında duran uşağın əlinə bir fitədən ya ayrı bir paradan tırna eşirlər.” şəklində açıqlanmaktadır.

³²⁰ bu xartana: Bu kadar, bu kədərliyinə.

³²¹ dimdik: Gaga.

Başı mənim, ayağı sizin tapın³²² görək. Uşaqlar növbə ilə cavab verməlidirlər. Hər kəs öz ağına gələn bir şeyə oxşadar və deyər. Düz deməyən şəxs turnanı yanındakına verməlidir. Hər kəs düz desə oyun başçısı deyər: “Palan”³²³.

O vaxt tapan turna ilə o biri uşaqları döyər. Hər vaxt molla desə idi “yalan” uşaqlar çalışarlar turnanı tapandan alsınlar və onu tutsunlar. O da çalışır ki, mollanın yanına özünü çatdırsın³²⁴. O, mollanın yanına çatandan sonra oyunun dövrü qurtarır, təzədən oyuna başlarlar.³²⁵

73. Qələ-qələ³²⁶ oyunu.

Oynanışı: Oyunda oyunçular iki dəstə olurlar. Onlar üzbəüz dayanırlar, əl-ələ verib bir, iki, üç deyib bir-birinə sari yüngürlər. Hər dəstə çalışır ki, əllərini öz dəstəsindən aşmasın, tək qalmasın. Onlar çalışırlar ki, qabaxdakı dəstədən birini tutub hesara³²⁷ salıb gətirsinnər. Elə ki birini tutdular, geri gəlib tutduqları oyunçunu bir bucaxda saxlayıb, o sayaq əl-ələ onun qabağını alırlar. O biri dəstə gələr o dostaq³²⁸ olan yoldaşlarını çıxartmağa, çoxli çətinlik ilə gərək bunnarın əllərini açıb, dostaqın əlinə tutub öz dəstələrinə aparalar. Dostax olan oyunçu özü qaça bilməz. Qabax dəstə dostaqə nəcat verə³²⁹ bilməsə, biri, ya ikisi də qələdə qalırlar. Onlar gərək həm dostaqə nəcat verələr, həm bu dəstədən birini də tutub əsir aparalar.³³⁰

74. Qəyiş qapdı oyunu.

Oynanışı: Ən çox oynanan, bütün bölgələrdə olan oyunlardan biridir. Qəyiş qapdı oyununda uşaqlar iki dəstəyə bölünürlər. Yekə³³¹ bir dairə çəkilir. İçəridə neçə nəfər olsalar, o sayda qəyişləri olur. Qəyişin toqqasını dairənin kənarına qoyurlar, içəriyə sarı³³² uzadırlar. Hər qəyişin üstündə bir nəfər durur, iki ayağını qəyişin iki tərəfinə qoyur.

³²² tapmaq: Bulmak.

³²³ palan: 1. Yalan, yanlış; 2. Semer. Aynı zamanda “palanlamaq” hem eşeğe semer takmak, hem de mecaz anlamında birisinin sırtına vurmak anlamındadır. Bu yüzden, muhtemelen burada ikinci anlamında kullanılmıştır.

³²⁴ çatmaq: Varmak, yetişmek.

³²⁵ Bu oyun “Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 550” adlı eserdən alınmışdır.

³²⁶ qələ: Kale.

³²⁷ hesar: Duvar.

³²⁸ dostaq: Tutsak.

³²⁹ nəcat vermək: Kurtarmak.

³³⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 54” adlı eserdən alınmışdır.

³³¹ yekə: Böyük.

³³² sarı: Taraf, yön.

Deyəlim ki, dörd nəfər eşikdədi³³³, dörd nəfər içəridədi. Dörd dənə də qəyiş var, dörd tərəfdən uzadırlar, kəmərlərin toqqası çizginin yanında olur. İçəridəkilər ayaqlarını qəyişin iki tərəfinə qoyurlar, eşikdəkilər bu qəyişi yerdən qapmağa çalışırlar. Oyunun adı ordan gəlir. Kim ki gəlir qəyişi yerdən qapa, içəridəki təpiklə³³⁴ onun əlindən vurur, qoymur o qəyişi qapsın. Bu belə biraz sərt oyundu, təpik əlinə gəlsə, barmağın sına da bilər. Ondan dolayı genəldə bu oyunu yekə uşaqlar, hətta kişilər oynayırlar.

Bu qəyişi kimsə yerdən qapdı mı, o qəyişnən içəridəkiləri vura bilər. Bir qəyişi alandan sonra, ikinci qəyişin yanına gələrlər, qəyişi yerdən vurub çıxartmağa çalışırlar. İçəridəki də ayağıyla qəyişi tutub onun əlindən almağa çalışır. Ayağını qəyişin qabağına tutur ki, qəyiş o birinin ayağına dolansın, onu içəriyə çəksin. İçəriyə düşən yanır. Yanlış xatırlamırsam, içəridəki dışarıdakının təpiklə əlindən vurduğu anda da yanır. Dördünü də təpiklə vursalar, dışarıdakılar içəriyə gəlir, içəridəkilər eşiyə çıxır.

İçəridəkilər həm bu qəyişi qorumağa çalışırlar, həm də dışarıdakıların qəyişini əlindən almağa çalışırlar. İçəridəkilər sadəcə ayaqdan istifadə edirlər, eşikdəkilər də ancaq əldən istifadə edirlər. Qəyişlərin dördünü ki aldılar, nə yemisən, turşulu aş³³⁵, içəridəkiləri döyə bildiyi qədər döyürlər. Çox sərt oyun idi, yəni eşikdəkinin əli qırıla bilər, içəridəki də ki, qəyişi qapdı mı döşüyür də, nə gücü var vurur. Ona görə mən çox oynamazdım “Qəyiş qapdı”nı, amma çox oynanan və sevilən bir oyundu, hələ də oynanır. Genəldə “Sizdəh bedər”də³³⁶ ki gedərlər çölə, bu oyunu kişilər də, çox kiçik olmayan uşaqlar, yəni yeniyetmələr, gənclər də oynayırlar.³³⁷

75. Qol tutma oyunu.

Oynanışı: Oyun iki oyunçu ilə olur. Oyun başlananda bu iki oyunçu üz-üzə əyləşib, ya ayaq üstə dayanıb sağ əllərini bir-birinə çatışdırıb bir, iki, üç deyib başlalar bir-birinin əllərini yatırtmağa. Hansı oyunçu o biri oyunçunun əlin yatırdırsa, yanı əlinin üstü yerə düşsün, o oyunçu oyunu aparır. Əlbəttə, oyun başlamamış bir para qanunları,

³³³ eşik: Dışarı.

³³⁴ təpik: Tekme.

³³⁵ Nə yemisən, turşulu aş: Birini durmaksızın döyərkən, ya da vurarkən kullanılan deyim.

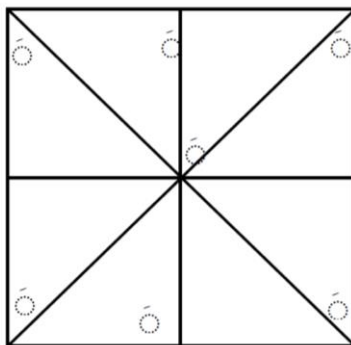
³³⁶ sizdəh bedər: Nevruz bayramının on üçüncü gününə (İran'da Ferverdin ayının 13'ünə) denk geliyor. O gün herkes piknik yapmak için şehirden uzağa gider.

³³⁷ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

hədləri özləri bəlli edəllər. Misal üçün, əli təmam yatırdacaq, yoxsa bir az bəs olar, ya o biri əlini dayaq verə bilər, ya yox.³³⁸

76. Qondum köşdüm oyunu.

Oynanışı: Oyunçular bu şəkili yerdə çəkəllər. Sonra üç daş və ya düğmə götürəllər. Əvvəlinci oyunçi bir daşı A üstə qoyub deyər: “Qondum”, o birisi, məsəl üçün, H üstə qoyub deyər: “Köşdüm”, sonra B üstə, sonra o birisi gərək C üstə gəlsin ki, birinci oyunçunun daşları bir çızıq üstə düzəlməsin.

Hansı oyunçunun daşı bir çızıq üstə düzəlsə, məsəl üçün, Z-V-C ya C-D-H... o, oyunu aparır.³³⁹

77. Qovala qaçdı oyunu.

Oynanışı: Bir oyunçu yoldaşını qovalayır. Onu vura bilərsə vurulan dönüb vurana qovalayır. Beləcə, bu onu o bunu vurub qaçmaqla oyun uşaqlar yorulana kimi ədamə tapar.³⁴⁰

78. Qurd oyunu.

Oynanışı: Qurdu belə seçərdik ki, hamını bir əlini qoyardı qulağına və birgə deyərdilər:

– Qum...pa...ni...yə

Kö...mə...ki...yə

³³⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 55” adlı eserdən alınmışdır.

³³⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 60” adlı eserdən alınmışdır.

³⁴⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 35” adlı eserdən alınmışdır.

Bunu deyib hər kəs əlini gətirərdi aşağıya. Bəziləri əlinin uzun gətirərdi, bəziləri də əlinin içini gətirərdi. Əli tək gələn çıxardı eşiyə. O qədər "qumpaniyə" elərdilər ki, axıra biri qalardı. Axıra qalan qurd olardı. Uşaqlar dağılışıb haraylardılar³⁴¹:

– Quuuuuut... , gə məni tuut!

Qurd yumulardı uşaqların üstünə, hər kimi tutsaydı, o, qurd olardı. Uşaqların hansı pilləyə, ya da uca hər bir yerə çıxıb bilsəydi amanda qalardı və qurd onu tutammazdı. Qurd da çəmində durardı ki, tərəf ucalıqdan düşüb qaçsın, bu da onu yaxalasın. Uşaq qurda deyərdi:

– Nolar, bi damci pişih yoli ver, qaçım!

Qurd bir addım gedərdi dalı. İnsaflı qurd olsaydı, iki addım gedərdi.

Qurd deyərdi:

– Di qaş daaa...

Uşaq yalvarardı:

– Sən Allah, bi zərrə də get dalı, mən qaçım.

Ya da yalannan: "Bax ora, bax ora" deyib qurdu yahaldıb süzülüb qaçardı qurdun əlindən.

O qədər küçədə uşaqlarla oynadıq ki, hamımız xurd-xəmir³⁴², ac və susuz üz qoyardıq evlərimizə.³⁴³

79. Qurd-davar oyunu.

Oynanışı: İki nəfər oynuyur. Hər tərəfində səkkiz kare olan bir kağıza iki sıra noxud düzürdük və ya lobyə düzürdük. Məsələn, mən iki sıra lobyə düzürdüm, iki sıra da sən noxud düzürdün. Sonra bi dənə bi dənə gəlirdix qabağa. Mən lobyəni bi dənə gəldim qabağa, dalı boş qaldı, bir sonrakı hərəkətdə sən onu vurursan atlıyırsan qabağa, o zaman

³⁴¹ haraylamak: Bağırarak çağırmaq.

³⁴² xurd-xəmir: Çok ezilme, kırılma, yaranma durumu için kullanılan deyim. Burada muhtemelen sokakta düşüp ezilmek yahut çok yorulmak anlamında kullanılmıştır. Aynı anlamda “xurd-xəşil” deyimini de kullanılmaktadır.

³⁴³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 50” adlı eserdən alınmışdır.

mənim bu daşımı yemiş olursan. Daşları bitən oyunçu uduzur. Belə damaya bənzər bi oyun idi.³⁴⁴

80. Quş uçdu oyunu.

Oynanışı: Ziyalı³⁴⁵ ata-analarımız körpə³⁴⁶ uşaqlarının əllərini, ovuclarını hərəkətə gətirmək üçün və onların əllərindəki qan damarlarını hərəkətə gətirməkdən ötrü bu uşaq oyunundan istifadə edirmişlər. Hal-hazırdakı tibb də bu üsulu davam etdirir. Uşağın ovçunun arasında bir dairə çəkirlər. Sonra burdan bir quş uçdu deyər barmaqlarını – kiçik barmaqdan başlamış ta böyük barmağa qədər hərəkət edirlər və bu sözləri oxuyurlar:

Burdan-bura darı xərməni³⁴⁷

Burdan bir quş uçdu, uçdu,

Bu vurdu, bu tutdu,

Bu bişirdi, bu yedi

Bu dedi ki, hanı mənim payım?

Buna belə cavab verirlər:

Dıqılı pişik³⁴⁸ apardı

Tumanı düşük apardı.

Bir başqa forması:

Bura bir darı xərməni,

Bura bir quş qondu.

Bu tutdu, (baş barmaqdan başlanır)

Bu ütdü³⁴⁹, bu bişirdi,

Bu yedi, cürü-cürüyə³⁵⁰ qalmadı.

³⁴⁴ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

³⁴⁵ ziyalı: Aydın, bilgili.

³⁴⁶ körpə: Bebek, kiçik çocuk.

³⁴⁷ xərmən: Harman.

³⁴⁸ dıqılı pişik: Küçücük, minik kedi.

³⁴⁹ ütmək: Dağlamak.

³⁵⁰ cürü-cürü: Serçe parmak.

Digər formada:

Bu dedi: gedək oğurluğa (cürri barmaq).

Bu dedi: hardadır nərdivan?

Bu dedi: məndən uca nərdivan,

Bu dedi: Allah var, peyğəmbər var.

Bu dedi: yalandır sözüənə baxmayın.

Sonra bu sözləri oxuyan əli ilə baş barmağa vuraraq belə deyir:

Külə qalasan, böyüməyəsən

Və yaxud:

Külə qalasan, bu boyda.

Beləliklə, bu uşaq oyunu sona çatır.³⁵¹

81. Quşum per³⁵² oyunu.

Oynanışı: Yaşları bir-birlərinə yaxın uşaqlar bir yerə cəm olub deyərlər: Gəlin “Perper” oyunu oynayaq. Aralarından bir nəfər usta seçərlər.

Usta uşaqlara deyər, hamınız³⁵³ mənə baxın. Uşaqlar gözlərini ustanın hərəkətlərinə tikərlər. Usta deyər:

– Qarğa per. Hamı³⁵⁴ uşaqlar deməlidirlər: – Qarğa per.

Sərçə per. Onlar deməlidirlər: – Sərçə per. Birdən usta uşaqları çaşdırmaq³⁵⁵ üçün deyər: – Pişik per, ya divar per və bu kimi. Diqqət etməyən uşaqlar deyərlər: – Pişik per. Diqqət edənlər isə deyərlər: – Pişik per, yox.

Pişik per deyən uşaqlar oyunu uduzarlar. Onlar növbə³⁵⁶ ilə gözlərini yummaladırlar³⁵⁷. Uşaqlar əllərini gözünü yumanın dalına³⁵⁸ bir-birinin üstündən qoyub

³⁵¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, II cilt, Bakı, 2014, s. 142” adlı eserdən alınmışdır.

³⁵² per: Kuş tüyü, kanat.

³⁵³ hamınız: Hepiniz.

³⁵⁴ hamı: Tüm (burada).

³⁵⁵ çaşdırmaq: Şaşırtmaq.

³⁵⁶ növbə: Sıra.

³⁵⁷ yummaq: Kapatmaq, bağlamak.

³⁵⁸ dal: Arka, sırt.

usta deyər: Əl üstədən kimin əli? Uşaq əgər düz desə, o vaxt oyun qurtarar, əgər uşaq düz deməsə, uşaqlar bir yerdə deyərlər: Vurun-vurun yalan deyir, vurun-vurun yalan deyir.

Bu yol ilə zikr olunan³⁵⁹ oyun yazıldığı kimi təkrar olar.³⁶⁰

82. Löpür gaz oyunu.

Oynanışı: Oyunda oyunçular bir kiçik dayrə çəkəllər, o dayrənin arasın bəlli edəllər, yəni dayrənin arasında on dana daşı bir-biri üstə düzəllər.

Daşları da habelə seçəllər ki, bir-biri üstə dayanan olsun. Sonra hər oyunçu əlinə bir daş alar, daş da gərək oyunçularda bir boyda olsun. Oyunçular bir bəlli çızığın dalında dayrədən bir iki addım kənarda çəkilib dayanallar. Birinci oyunçu daşını üst-üstə dayanan daşlara sarı atar. Daşı daşlara dəysə, onların neçəsini o dayrədən qırağa atsa, o çıxan daşların aparani oyunçu olar, onları özünə yığar. Sonda hansı oyunçunun daşı çox ola, o oyunu aparıb.³⁶¹

83. Lu lu lu lu xovzə oyunu.

Oynanışı: Uşağın əlini əllərinə alıb, ovcundə barmaq ilə bir dairə cəkərək, oxuyurlar:

Lu lu lu lu xovzə,

Dört bir yanı səbzə.

Sonra çiri barmağı³⁶² bükərək:

Bir quş gəldi su icmağa.

İkinci barmağı bükərək:

Bu tutdu.

Ara barmağı bükərək:

Bu bişirdi.

Dördüncü barmağı bükərək:

³⁵⁹ zikr olunan: Mezkur, adı keçən.

³⁶⁰ Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 548" adlı eserdən alınmışdır.

³⁶¹ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 58" adlı eserdən alınmışdır.

³⁶² çiri barmaq: Serçe parmağı.

Bu yedi.

Sonra baş barmağın başına calıb deyirlər:

Külə qalasan, böyümüyəsən,

Külə qalasan böyümüyəsən.³⁶³

84. Malla (Molla) mindi oyunu.

Oynanışı: Urmiyanın Nazlı mahalının Novşən (indiki adı Nuşin) kəndində oynanırdı. Bu oyunu bir-iki dəfə oynamışam. Bir uşaq əyilib bir ağacdən ya da bir divardan tuturdu. Daldan gələn üç-dörd uşaq da onun belindən tuturdu. Oyandakılar da gəlirdilər əllərini qoyurdular bunun belinə, hoppanırdılar qabaqdakının belinə. Belə bir forması var idi. Türkiyədəki "uzuneşek" in şəkillərinə baxanda, eyni idi, amma tam qaydaları yadımda deyil, çünki az oynamışdım. Urmiyənin özündə oynanmırdı, kənddə oynanırdı. Ora da hərdən gedəndə bir-iki dəfə oynamışdım. Tam yadımda deyil, amma adından əminəm, yəni onun adı "Malla mindi" ydi Urmiyada.³⁶⁴

85. Matilos oyunu.

Oynanışı: Urmiyədə biz "Matilos" diyərdiğ. İki qrupla oynanırdı. Bir dairə çəkilir, bir qrup dairənin içinə girir, digəri eşihdə qalır. Eşihdəkilər diyərdilər "Matilos", yəni "Hazırsız? Gəlirəm", içəridəkilər diyərdilər "Ləsbəlos", yəni "Hazırıq, gəl", amma nə anlamdadı, bilmirəm. Adı ordan gəlirdi. Matilos diyib içəri girən tək ayağnan atdanardı. Eyni oyuna Yekanda, Mərənddə "Hakışka"³⁶⁵ diyərdilər. Tək ayağnan hoppanmağa hakışka diyəllər, hətta elə normalda da birisi tək ayağnan atdana-atdana³⁶⁶ getsə, ona diyəllər hakışka gedir. Yekanda ona görə də o oyunun adına "Hakışka" diyərdilər. Bu "Matilos" nan "Zu-zu" da çox oynanan oyundu.

³⁶³ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 43" adlı eserdən alınmışdır.

³⁶⁴ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

³⁶⁵ Bu oyunun adı "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 52" adlı eserdə "Haqışda" olaraq keçməkdədir. Aynı eserdə belirtildiği üzere eğer tek ayak üzerinde zıplayarak içeridekileri vurmaya çalışan oyuncu ayağını yere koyarsa kaybeder.

³⁶⁶ atdana-atdana: Zıplayarak.

Bu oyunun “Zu-zu”yla mantığı aynıdır. Sadəcə “Zu-zu”da nəfəsnən “Zuuu...” deyib gedirsən, “Matilos-Ləsbəlos”da da tək ayağnan atdanma mantığıdır. Onda tutub nəfəsini tükətməyə çalışırdılar, burda da yıxmaya çalışırdılar.³⁶⁷

86. Misqala³⁶⁸ kəsmək oyunu.

Oynanışı: İki nəfər bir qarpızı araya qoyar. Biri deyər, məsələn, on misqala, o birisi deyər, səkkiz misqala. Axırda biri deyəndə beş misqala kəsirəm, o birisi razılaşar. Bıçağı qoyub diqqətlə qarpızı iki bölecək. Qarpızın hər üzünü tərəzinin bir tayına qoyarlar. Əgər ağırlıq razılaşmış miqdarda misavi, ya az olarsa qarpızı kəsən udar və qarpız yeyilər. Pulunu da uduzan verər. Yoxsa, əgər razılaşmış miqdardan artıq olarsa, qarpız müqabil tərəfindir. Pulunu da qarpızı kəsən ödəməlidir.³⁶⁹

87. Motal-motal oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda uşaqlar dövrə vurub oturur, ayaqlarını bir yerə uzadarlar. Onlardan biri aşağıdakı şeyi deyər:

İynə-iyənə,
Ucu düymə.
Bal balıca,
Ballı keci,
Şam ağacı,
Şatır keci.
Qoz ağacı,
Qotur keci.
Vur nağara,
Cıx qırağa.
Motal-motal
Tərsə motal,

³⁶⁷ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

³⁶⁸ misqal: Yaklaşık 4,26 gram eştliğində olan eski kütle birimi.

³⁶⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 39” adlı eserdən alınmışdır.

Qaymaq tutar.

Ağ quşum,

Ağarçınım,

Göy quşum,

Göyərçinim.

Əlin tikan,

Əmirqulu.

Vur nağara,

Çıx qırağa.

Bu şerin hər kəlməsini deyən şəxs əlini növbə ilə yoldaşlarının və özünün ayağının üstünə qoyur. Şeyirin sonundakı “çıx qırağa” sözləri hər kəsin ayağının üstə deyilsə, ayağını çəkər. Sonra yenə şeyir başdan-ayağa deyilir. Beləliklə uşaqlar bir-bir ayaqlarını çəkir. Hər kəsin ayağı axıra qalsa, onu üzə üstə uzadıb əllərini yumruq formasında onun kürəyinə qoyub soruşurlar:

– Əl üstə kimin əli?

Əgər uşaq əlini onun kürəyinə qoyanı tapsa onu durğuzullar, yox əgər tapmasa, deyərlər:

– Götürün vurun, yalandı.

Onu bir necə dəfə astaca vurur və yenə soruşurlar:

– Əl üstə kimin əli?

Beləcə, uşaq əl sahibini tapanadək onu astaca yumruqlayırlar.³⁷⁰

88. Mum oynatmaq oyunu.

Oynanışı: Bu oyunu iki nəfər oynar. Bal pətəyindən çıxan “bərə mum”, ya “qara mum”dan bir oyuncu bir az mumdan qopardar, əllərini dalına aparar, mumu ovuclarının

³⁷⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 42” adlı eserdən alınmışdır.

birinə qoyar. Əllərini yumaraq yoldaşına uzadar. Oyuncu mum olan əli tapmaq üçün cürbəcür fəndlər işlədər.³⁷¹

89. Naqqıçlı oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda bəlli yer lazımdı. Bir nəfər qurd seçilər. Bu qurd bir ayağını yığıb o biri ayağı ilə o biriləri qaçırdıb tutar. Kimi tutsa, qurd olar.

Bu oyunda başdan şərt qoyular, ayaq yerə qoydi var? Yəni qurd o biri ayağını yerə qoyub dincələ bilər? Bir şərt də qoyular ki, ayaq dəyişmə var, ya yox? Həmin qurd naqqıçını gedə-gedə ayağını dəyişə bilər, ya yox! Yenə şərt qoyular, qurd oyunçuların hamısını tuta bilər, fəqət birini tutsa, kifayətdi?³⁷²

90. Nar dənəsi oyunu.

Oynanışı: Qərar qoyarlar hər kim narı yeyib, bir dənə də yerə salmazsa, oyunu udar.³⁷³

91. Pişik qaçdı oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda iki oyunçi iştirak edir. Oyunun müəyyən hədd-hududi³⁷⁴ olmur. İki nəfərdən biri qurd olur, o biri qaçır. Oyun başlayanda qaçan uşaq gərək əlini qurdun əlinə çalıb sonra qaçsın.

Qaçan oyunçu hardan qaçsa, qurd da gərək onun ardınca qaçsın. Qaçan uşaq tutulanda oyun başa çatır.³⁷⁵

92. Pişik yolu oyunu.

Oynanışı: Bu oyun iki nəfərin iştirakı ilə keçirilir. Oyunda bir nəfər qurd olur. Əlbəttə, bu oyunun qurdu pişik, o biri oyunçu isə siçan kimi tanınır. Pişik bir yolun ağzında durur. Bu, qapı və ya müəyyən balaca bir yer də ola bilər. Siçan deyər: Pişik qardaş, mənə bir pişik yolu ver, gedim!

³⁷¹ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 40" adlı eserdən alınmışdır.

³⁷² Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 58" adlı eserdən alınmışdır.

³⁷³ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 57" adlı eserdən alınmışdır.

³⁷⁴ hədd-hüdəd: Sınır.

³⁷⁵ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 44" adlı eserdən alınmışdır.

Pişik kənara çəkilər ki, siçan keçsin. Siçan gərək cəld və diqqətlə pişiyin olduğu o balaca yoldan qaçsın. Pişik də gözdə-qulaqda dayanır ki, siçan ayağını qabağa qoyan kimi onu tutsun. Əgər pişik siçanı tutub saxlaya bilsə, yenə içəriyə salıb oyunu tazadan başlayacaqlar. Siçan qaça bilsə, gəlib pişik olacax, siçanı içəriyə salıb oyunu yenidən başlayacax.³⁷⁶

93. Pul çöndərmə oyunu.

Oynanışı: Oyunçular hərəsi münasib məbləğ – pul üst-üstə qoyarlar. Növbə ilə başqa bir sikkəni pullara vurur. Hər kəs sikkəni çöndərə bilərsə, özününkü edər.³⁷⁷

94. Rəngə kəsmə oyunu.

Oynanışı: İki nəfər hərəsi bir qarpızı seçib kəsərlər. Hər hansının qarpızı o birisindən rəngli olarsa, qarpızların ikisi də onunkudur. Həmişə qırmızı çıxan qarpız sarını udar. Öncədən danışarlar ki, hərif³⁷⁸ dur, ya yox. Hərif nəştov³⁷⁹ olarsa uduzana qarpız yetişməz. Əlbəttə, hər halda qarpızların pulunu uduzan verər.³⁸⁰

95. Saqqa vurdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda saqqa adlanan aşıq, ya bir tikə daş istifadə olunur. Oyunçuların biri saqqasını başa çıxır, o biri oyunçular sıra ilə çıxılmış saqqanı vurmağa saqqa atırlar. Saqqanı vuran udur. Bu oyunda hər dönə oyunçu o biri oyunçulardan bir hənə alar. Çıxılan saqqanı vura bilən olmasa, oyunçuların hər biri ona bir hənə verir. Hənə məmula aşıq, bilək, sədəf, cıncır və s. olur. Bu oyunu uşaqlar çox oynayırlar.³⁸¹

96. Sancma ağacı oyunu.

Oynanışı: Oyunçular ağaclarını bir yerə toplayırlar və biri bu toplanan ağacları göyə atır. Kimin ağacı hamısının üstündə qalsa, o oyunçu ağacını aparıb başda sancır. Ağacını sancan oyunçudan başqa bir sıra da hər oyunçu mərə adlanan bir çala qazılır. Oyunçuların bir ayaqları mərədə olaraq hamısı birdən sancılan ağacı vurmağa atırlar. Onu vuran olmasa, ağacın sancılanla birlikdə o biri oyunçular qaçır, ağaclarını götürüb qayıdıb

³⁷⁶ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 45” adlı eserdən alınmışdır.

³⁷⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 38” adlı eserdən alınmışdır.

³⁷⁸ hərif: Rakip.

³⁷⁹ nəştov: Açı.

³⁸⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 57” adlı eserdən alınmışdır.

³⁸¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 50” adlı eserdən alınmışdır.

mərə tuturlar. Kim mərə tuta bilməsə, ağacını sancır, ağaclar yenidən atılır. Sancılan ağacın vuran ağacını götürüb həbəyə gəlir, oradan uzanır, ağacı və öz boyu həbəsinə sancılan ağaca yaxınşaldırır. Oyun belə sürür.

Sancılan ağacı vurub hər dənə beləcə həbəsinə ona yaxınlaşdıran oyunçulardan kim hamıdan əvvəl ağaca çatır, oyunu o qazanır. Oyun belə davam edir və udanlar bir-bir sıradan çıxır. Hamıdan dala qalan oyunu uduzur. Uduzan oyunçunun gözlərini bağlayıb, ağacını əlinə verirlər. O, ağacını tullayaraq sancılan ağacını vurub aşırmağa çalışır. O biri oyunçular da onu başmaq tayı, ya çantayı ilə vururlar. Görürsən, gözü bağlı oyunçu çobanların hay-küyündən və başmaq taylarından aldığı zərbələr üzündən özünü itirib və ağacı tapıb aşıra bilmir və çoxlu döyülür. Ağacı tapıb aşırıan kimi oyun bitir.³⁸²

97. **Sarı gülün sapı oyunu.**

Oynanışı: Uşaqlar bağlarda o çöldə bitən sarı gülün içi boş, lətif uzun sapını qırar və bir ucuna xətt salar ki, dörd yerdən açılıb eşiyə qatlınsın. Bir zərrə palçıq yumurlayıb bu ucuna qoyar və dalı üstə otların içinə uzanıb sapın o birisi ucundan püfləyər. Yumru palçıq göydə azad qalıb oynayır.³⁸³

98. **Sınıq qol oyunu.**

Oynanışı: Bir uşağın əlindən tutub, ehmalca qavzayıb endirir və bu şeyirləri deyirlər:

Sınıq qol ha, sınıq qol,

Suya gedər sınıq qol.

Sudan gələr sınıq qol,

Bir tikə cörək görəndə:

(Sonra qolunu daha da qavzayıb deyirlər)

Düm-düz duraaar sınıq qol,

Düm-düz duraaar sınıq qol.³⁸⁴

³⁸² Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 51” adlı eserdən alınmışdır.

³⁸³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 37” adlı eserdən alınmışdır.

³⁸⁴ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 42” adlı eserdən alınmışdır.

99. Silim, süpürüm? oyunu.

Oynanışı: Bir uşaq xəbərsiz daldan gələr, əllərini yoldaşının gözlərinə qoyar və soruşar:

– Silim, süpürüm?

Cəvab verərsə, Allaha bağışla, əllərini gərək çəkəsən.³⁸⁵

100. Südlü sümük oyunu.

Oynanışı: Südlü sümük oyunu bir yarışma oyunudur. Oyunçuların sayı hər neçə nəfər ola bilər (nə qədər çox olsa, bir o qədər yaxşı olar). Oyunun adamları oğlanlı, qızlı bütün yaşlarda ola bilərlər. Uşaqdan tutmuş qocaya kimi. Gün batandan sonra, gecə vaxtı ay işığında oynanır.

Öncə ölmüş heyvanın sümüklərindən birini ayırır, oyun üçün seçərlər.

Əksərən dişi üstündə olan əng³⁸⁶ sümüyü, ya da bir nişan qoyulmuş sümük olar. Oyunu başlamazdan bir həbə qazır (bir kiçik cula qazırlar) sonra hər neçə nəfər olsa iki bölümə bölünüb, öncə hansı qrupun başlayacaqlarına görə atarlar. Sonra hər tərəfə düşsə, o tərəfdən bir nəfər sümüyü atar. Sümüyü atanda hamı gözün yumar, sonra hamı düşər sümüyü axtarmağa. Hər kim tapa bilsə, gərək sümüyü həbəyə yetirə, yoxsa tutub sümüyü alarlar. Ancaq yoldaş, yoldaşa sümüyü verə-verə gətirib həbəyə çıxardarlar. Hər qrup sümüyü həbəyə yetirə bilsə, o qrup o biri qrupu bir məlum yerədək minərlər. Sonra udan qrup oyunu yenidən başlar.³⁸⁷

101. Şah-vəzir oyunu.

Oynanışı: Şah-vəziri kirbit qutusuynan oynuyardır, kirbit qutusu atırsan, dih³⁸⁸ düşən şah olar, yan düşən vəzir olar, üzüstə düşən oğru olar. Şah əmr verir, vəzir oğrunu cəzalandırır. Cəzanı şah təyin edir, vəzir uyguluyur, deyir ki, məsələn, min dalına, ya məsələn, deyər, beş şallağ³⁸⁹, qəyişi götürər beş dənə şallağ vurur. Genəldə üç nəfərnən oynanırdı.³⁹⁰

³⁸⁵ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 46” adlı eserdən alınmışdır.

³⁸⁶ əng: Çene.

³⁸⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 33” adlı eserdən alınmışdır.

³⁸⁸ dih: Dik.

³⁸⁹ şallağ: Kırbaç.

³⁹⁰ Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

102. Şersən, xətlər oyunu.

Oynanışı: Oyun hər yerdə təkcə iki oyunçu ilə olar. Bir dana iki üzvlü dügmə və ya sikkə olar. Oyunçuların biri bunu əlində fırladıb göyə sari atar. O biri oyunçu gərək deyə, bu, yerə düşəndə hansı üzü üstə düşəcəkdir. Düz düşsə, aparıb, bu dəfə o atacax. Yox, düz deyə bilməsə, o biri oyunçu aparar, yenə atar. Axirdə hansı oyunçunun sayı çox olsa, o oyunu aparır.³⁹¹

103. Şəkər pənim oyunu.

Oynanışı: Oyunda oyunçular dörddən çox olurlar. Onlar əl-ələ verib dörə vururlar, ortada oturan bir oyunçunun başına dolanurlar, dolana-dolana oxuyurlar:

“Bu qızın anacanı şəkərpənim pişirər!”

Ucalığı bu boyda (əllərin göyə sari tuturlar).

Alxaxlığı bu boyda (əllərini yerə dayırlar).

Darışlığı bu boyda (ortada oturan oyunçunun başına cumalaşurlar).

Genişliyi bu boyda (əl-ələ verib lap uzağa gedəllər, bir əl ki əlləri açılmasın).

Qalx ayağa, qalx!

Əndamına³⁹² bax!

Kimi sevirsen, çək qabağına, bax! – deyib dayanırlar. Ortada olan oyunçu birin seçib öz yerində əgləşdirər, özü onun yerində əl-ələ verib dayanar.³⁹³

104. Tapadan³⁹⁴ tapaya oyunu.

Oynanışı: Muğanın mərkəzi Germi şəhərində bu oyunu oynayırlar. Oyunçular bölünüb topa-topa³⁹⁵ müəyyən fasilələrdə dururlar. Hər tapada üç, ya dörd nəfər əl-ələ yapışib dayrə dururlar və bir nəfər də onların ortasında durar. İki nəfər eşikdə-birinin əlində qayıq o birini qovzalayıb vurmaq istəyər. O da qaçar bir tapanın arasına təpilir³⁹⁶. Ortadakı oyunçu gərək topdan çıxsın. İndi qalıb zirəkliyinə ki, neçə qayıq yeyincə özünü

³⁹¹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 53” adlı eserdən alınmışdır.

³⁹² əndam: Boy, vücut.

³⁹³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 53” adlı eserdən alınmışdır.

³⁹⁴ tapa: Deste, grup. Aynı anlamda “talpa” sözcüğü de kullanılmaktadır.

³⁹⁵ topa-topa: Grup grup (bak. tapa).

³⁹⁶ təpilmək: Sokulmak, zorla girmek.

başqalarının arasına salsın. O topanın da arasından çıxıb başqa topada özünə yer etməlidir. Beləliklə, yol idamə tapar.³⁹⁷

105. Tapmışam, ha tapmışam oyunu.

Oynanışı: Bu oyunu qız uşaqları ilə oynarlar:

Qız uşağı deyir:

– Tap-tap

Anası deyir:

-İnci qızım,

Nanə qızım,

Palə duzumə

Nə tapdıysan, ver mən də tapdım.

Qız deyər:

– Yox, yox.

Ağam vurur, ağam söyər.

Anası deyər:

– Elə də bir çubuq ver çəkək.

Qız uşağı əlini çubuq şəklində tutub, anası onun kiçik barmağını sorub deyər:

– Acıdı ha acıdı,

Bir də sorub belə deyər:

– Şirindi ha şirindi,

Mənimdi, ha mənimdi,

Tapmışam, ha tapmışam.³⁹⁸

³⁹⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 46” adlı eserdən alınmışdır.

³⁹⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 44” adlı eserdən alınmışdır.

106. Tas Məlik oyunu.

Oynanışı: Usta divarın dibində və oyuncular da onun yan-yörəsində otururlar. Oyuncuların biri ustanın qabağında oturur və başını ustanın qucağına qoyub gözlərin yumar, usta iki əlini bir-bir dəlbadal onun kürəyinə tapdayar³⁹⁹ və deyər: “Tas Məlik, dərbəyindən⁴⁰⁰ nəyindən?” Barmağını onun üzvlərinin⁴⁰¹ birinə tuşlayır⁴⁰². O üzvün adını düzgün cavab verərsə, durar və ayrı oyuncu onun yerinə göz yumar. Eləcə oyun davam edər.⁴⁰³

107. Təkdi, cütdü? oyunu.

Oynanışı: Bu oyun Azərbaycanın qədim zamanlardan üzü bəri geniş yayılmış oyunlarından. Soyuq və qarlı-yağışlı⁴⁰⁴ havada oynayırlar. Oyunda iki nəfərdən başlamış istənilən sayda uşaq oynaya bilər. Oyunçu iki və ya üç olsa, hər biri öz qazancına çalışır. Amma dördədən yuxarı olsa iki – iki, üç – üç olub, hər dəstə öz tərəfinə sari oynuyar.

Oyuna bir az da iydə, fındıq, kişmiş⁴⁰⁵, habelə şeylərdən gərəkdi. Bu oyunu iki oyunçunun arasında nəzərə alsaq, birinci oyunçu bir ovuc az ya çox dedigimiz noxuddan, kişmişdən ovcunda götürər. Bu birisi oyunçu deyər: “təkdi, cütdü?” Sonra ovcunu açıb sayırlar. O biri oyunçu düz desə, məsəl üçün, tək desə və tək olsa, hər nə ki bunun ovcunda var ona çatır. Yoxsa tək desə, amma cüt olsa, onun ovcunda olan qədər öz noxud badamından o biri oyunçuya verir.⁴⁰⁶

108. Təkər sürmək oyunu.

Oynanışı: Təkər dairə şəklində dəmir məftil⁴⁰⁷, ya da neft⁴⁰⁸ boşqalarından çıxarılmış barmaq enində dəmir olardı. Bir də dəmirdən bir dəstə olardı ki, ucunu əyib təkərə keçirdib sürərdilər.

³⁹⁹ tapdamaq: Ayağı ilə ezmək, tepelemək. Burada davul çalmaq kimi vurmaq anlamında istifadə edilmişdir.

⁴⁰⁰ dərbək: Davul.

⁴⁰¹ üzv: Aza, uzuv.

⁴⁰² tuşlamaq: İşaret etmək.

⁴⁰³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 35” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁰⁴ yağış: Yağmur.

⁴⁰⁵ kişmiş: Kuru üzüm.

⁴⁰⁶ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 48” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁰⁷ məftil: Dəmir tel.

⁴⁰⁸ neft: Petrol.

Ya da bir təkəri ağacla döyəcləyə-döyəcləyə⁴⁰⁹ sürərdilər.⁴¹⁰

109. Tırna vurdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda dörd nəfərdən çox oyunçu olur. Bir aşix ilə bir ip də lazımdır. Aşix olmayan yerdə kibrit qutisi ilə də oynaya biləllər. Oyunçular dörə⁴¹¹ vurub əgləşəllər. Birinci oyunçu aşığı atar. Hər atılan aşix dörd cür düşə bilər. Cik-börk-şah-vəzir. Cik düşürsə, aşix atan oğridi. Börk düşürsə, aşix atan toxandi. Toxan tamaşaçı olur. Şah düşürsə, aşix atan vəzir olur. Aşığı ata-ata əgər dalbadal şah, vəzir, oğri gəldi, məsəl üçün, vəzir gəlməmiş iki şah gəlsə, birinci şah cərgədən çıxar, ikinci şah sayılar. O zəmana kimi şah, vəzir, oğru, hər üçü bəlli olar. Beləliklə, vəzir üzünü şaha döndərər deyər: “Qurban, bir oğri tutmuş, cəzasına nə eyləyəx? Şah, məsəl üçün, deyər, üç qızıl vurun! Qızıl olsa, ipin ucun düyünləyib üç dana ağır zərbə əlinə vurallar. Ya desə, beş panbux! Bu halda vəzir ipin düyünsüz başilə oğrunun əlinə beş yavaş zərbə vurallar.⁴¹²

110. Toxum çıxartmaq oyunu.

Oynanışı: İki nəfərin biri qarpızın qabığına bir müstəvi şəkil cızır. Məsələn, biri deyir, buradan altı dənə toxum çıxardaram. İkincisi onu itələyib deyir: səkkiz dənə çıxardaram. O, artırır, bu artırır axırda biri deyəndə on iki toxum çıxardaram, o birisi razılaşıır. O adam bıçağı soxub diqqətlə qarpızı kəsib çıxardar. Bu çıxan hissədə əgər toxumların sayısı on iki dənədən çox olarsa, toxum çıxardan udur. Yoxsa, uduzarsa qarpızın pulun verməlidir.⁴¹³

111. Tolama⁴¹⁴ oyunu.

Oynanışı: Bu oyun cızıq oyununa oxşayır. Sadəcə formasında fərq var. Tolamada oyuna istənilən sayda oyunçu cəlb oluna bilər, amma hər bir oyunçu öz hesabına oynayır.

⁴⁰⁹ döyəcləyə-döyəcləyə: Vurarak.

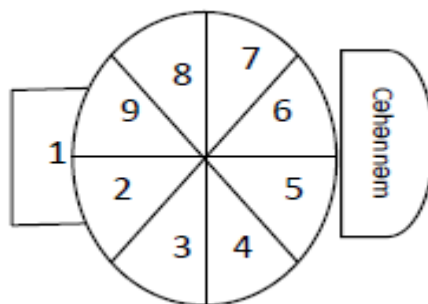
⁴¹⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 36” adlı eserdən alınmışdır.

⁴¹¹ dörə: Çember, Dairə.

⁴¹² Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 47” adlı eserdən alınmışdır.

⁴¹³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 40” adlı eserdən alınmışdır.

⁴¹⁴ tolama: Həreket ettirmə, oynatma.

Oyun belə başlayır: birinci oyunçu daşı birinci evə atır. Sonra birinci evin üstünnən atılıb sağ ayağını ikinci evə, sol ayağını isə üçüncü evə qoyur. Sonra ayaqlarını yığıb eyni vaxtda atlayıb sol ayağını ikinci evə, sağ ayağını göydə saxlar, tez həmin vəziyyətdə ayaxlarını yerə qoyar, gedib yetər doqquzuncu evə, əyilib daşı götürüb birinci evdən atılır. Sonra daşı ikinci evə atıb o sayaq evləri bir-bir geçib doqquzuncu ev də bitənnən sonra ev almaq vaxtıdır. Bu zaman oyunçu dalını (arxasını) tolamanın formasına sarı döndərib yerdə əgləşər, daşı başı üstünnən forma üstünə atar. Daş hansı evə düşərsə, ora oyunçunun evidir. Daş cızıq üstə düşərsə, yenidən ata bilər. Amma daşı cəhənnəmə düşərsə, yanacaq, gərək yenidən oynamağa başlasın. Bu oyunda daş və ya ayaq cızığa düşərsə, oyunçu yanır. Həmçinin ayaxlarını yanlışlıqla dəyişik qoysa, yenə yanib oyundan çıxır, növbə ilə ikinci, üçüncü oyunçu oyuna başlayır.⁴¹⁵

112. Top ərəbi oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda dörd nəfərdən çox oyunçu lazımdır. Oyunçular iki dəstəyə bölünüb hərəsi bir bucaqda yarım metr hündürlükdə özlərinə “ev” qurallar, xətt çəkib yeri bildirəllər. Bu oyunda top da lazımdır. Top oyunu başlayan dəstədə olur. Oyunçuların biri topı atır. Top nə qədər uzağa atılsa, bir o qədər yaxşıdır. Sonra topı atan dəstədən bir oyunçu evdən çıxıb rəqibin evinə sarı qaçır. Əgər rəqib dəstə topı tutub qaçanı top ilə vura bilsə, həmin oyunçu yanib kənarda dayanır. Amma o, top dəgməmiş qaçıb özünü rəqibin evinə yetirsə, orda dayanar ki, dəstənin bütün oyunçuları o sayaq qaçıb rəqib dəstənin evini alsınlar. Evi ala bilsələr, oyunu aparıblar, oyun yenə o dəstənin əlindədir. Bu oyun oyunçular yorulanadək davam edə bilər.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 46” adlı eserdən alınmışdır.

⁴¹⁶ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 46” adlı eserdən alınmışdır.

113. Top tutdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyunda üç nəfərdən başlamış istənilən sayda oyunçu ola bilər. Bu oyuna top lazımdır. Oyunçular üç nəfər olsa, ikisi bir, biri də tək dayanır. İki nəfər topu bir-birinə atır, bu bir nəfər də topu tutmağa çalışmalıdır. Əgər tuta bilsə, gəlib top atanın yerində dayanır. Bəllidir ki, topu atan da, onu tutan da diqqətli olmalıdır.

Oyunçu çox olduqda, iki dəstəyə bölünüllər, top hansı dəstənin əlində olsa, öz yoldaşlarına atır, o biri dəstənin oyunçuları isə topu tutmağa çalışırlar. Top tutulanda oyun yenidən başlar.

Bu oyun üçün böyük yer lazımdır ki, oyunçuların qaşmağına, yer tutmağına imkan olsun.⁴¹⁷

114. Topana cızan oyunu.

Oynanışı: Topana cızan – bu oyunda oynayanların sayı 4 nəfərdən az olmaz (çox da ola bilər). Qızlar, ya da oğlanlar oynayırlar. İki qrupa bölüşüb bir azcığı dayrə çəkirlər. Bir qrup cızıqdan içəri, bir qrup da cızıqdan bayırda⁴¹⁸ (eşikdə) dururlar. Eşikdəkilər bir top ilə cızığın içərisindəkiləri vururlar. Əgər olar topu tutup top atanı vura bilsələr, oyunçuların yeri dəyişilir. Oyun da davam edir.⁴¹⁹

115. Turp belə bitər oyunu.

Oynanışı: Yaşları bir-birinə yaxın uşaqlar, ya cavanlar bu oyunu oynayırlar.

Bir neçə nəfərin arasından bir nəfər molla, ya usta seçirlər. Molla oyuna başlar.

Ellərdə⁴²⁰ bitən şeylərin adını deyib şəklini düzgün göstərir:

Molla deyər: Turp belə bitər, yerkökü⁴²¹ belə, xiyar belə. 2-3 bitkinin adını düz⁴²² deyəndən sonra bəzi bitkilərin adını deyib şəklini qələt⁴²³ göstərir. Məsələn, xiyarı deyib yerkökü kimi⁴²⁴ bitməsinə nişan verir⁴²⁵. Diqqət edənlər mollanın qələt göstərdiyini

⁴¹⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 45” adlı eserdən alınmışdır.

⁴¹⁸ bayır: Dışarı.

⁴¹⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 34” adlı eserdən alınmışdır.

⁴²⁰ el: Bölge, il, memleket.

⁴²¹ yerkökü: Havuç

⁴²² düz: Doğru, düzgün.

⁴²³ qələt: Yanlış, doğru olmayan.

⁴²⁴ kimi: Gibi.

⁴²⁵ nişan vermək: Göstermek, işaret etmek.

göstərməyib bitkinin düz bitdiyini göstərirlər. Diqqətsizlər isə, molların bilə-bilə qələt göstərdiyini təqib edib oyunu uzudurlar⁴²⁶.

Uduzmaq nəticəsində qabaqcadan⁴²⁷ qərar qoyulmuş cəriməni⁴²⁸ verməli, ya etməlidir.

Cərimələr: Yeməli şeylərdən almaq, ya oxumaq bilən oxumalı, oynamaq bilən oynamalı və buna oxşar⁴²⁹ işlər.⁴³⁰

116. Uşdu, uşdu oyunu.

Oynanışı: Bu oyun da qarlı-yağışlı havada üstüörtülü yerdə oynanır. Bu oyunda bəzən uşaqlarla birgə böyük yaşlılar da oynaya bilir. Oyunçular ikidən artıq istənilən sayda ola bilər. Bu oyunda oyunçular dövrə vurub əyləşirlər. Onların arasında iti düşüncəli⁴³¹ olan oyunun ustası seçilir. Bütün oyunçular bir barmaqlarını qoyallar yerə. Usta deyər: uşdu, uşdu, quş uşdu! Oyunçular əllərini göyə qalxızallar⁴³². Sonra usta deyər: uşdu, uşdu, kəhlih uşdu! Usta dediğcə oyunçular barmaqlarını göyə qovzayallar⁴³³. Usta hamının başını qatannan sonra başlar ara-bərə⁴³⁴ uşmayan zirvələrin adını saymağa. Oyunçular da gərək diqqətli olub huş-baş ilə⁴³⁵ qulaq verələr ki, uçan quşun adı çəkilsə, əllərini göyə qalxızalar, uşmayan olsa, barmaqlarını qalxızmayalar. Oyunçulardan karıxıb⁴³⁶ əlini qalxızan olsa, yanib oyundan qırağa çəkilər. Axır qalan oyunçu oyunu aparar.

Bu oyunun yaxşı keçməsi ustanın ayıq-sayıq olması və nə qədər söz sayması ilə bağlıdır ki, nə sayaq oyunçuları yahaldıb oyundan çıxartsın. Burada bədənin çalışdırılması bir o qədər nəzərə çarpmasa da, uşaqlarda fikir, diqqət və zehnin konsentrasiyasına kömək edir.⁴³⁷

⁴²⁶ uduzmaq: Yenilmək, kaybetmək.

⁴²⁷ qabaqcadan: Önceden.

⁴²⁸ cərimə: Ceza, cereme.

⁴²⁹ buna oxşar: Buna benzer, bunun gibi.

⁴³⁰ Bu oyun "Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, II cilt, Bakı, 1983, s. 547" adlı eserdən alınmışdır.

⁴³¹ iti düşüncə: Keskin zeka.

⁴³² qalxızmaq: Kaldırmaq.

⁴³³ qovzamaq: Kaldırmaq.

⁴³⁴ ara-bərə: Arada.

⁴³⁵ huş-baş ilə: Pür diqqət.

⁴³⁶ karıxmaq: Şasımaq.

⁴³⁷ Bu oyun "AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 39" adlı eserdən alınmışdır.

117. Üçəm oyunu.

Oynanışı: Üç dənə saytal aşıq seçilir. Oyunçular dövrə oturlar, iki qarış boyunda dairə (çəmbər) şəklində cız çəkilir. Oyunçular sıra ilə üç aşığı cızın içində göyə atırlar, kimsə üçəm (üç aşıq birlikdə bük, cik, ya şək) gətirirsə, oyunu davam etdirir. Üçəm gətirən oyunçu, üç aşığı cızda göyə alır. Üçəm gəlsə, öncəki üçün üstünə sayılır. Yəni say altı olur. Üçəm gəlməsə, mat duran aşığa, oyunçu yatırdaraq çırtma ilə bir-bir qalan iki aşığı vurur. Vuran və vurulan aşıq cızdan çıxmamalı, yaxud bura keçməməlidir. Belə olsa, sıra o biri oyunçuya keçər və bir də ayırıdan sırası gələndə qaldığı saydan oyunu davam etdirir.

Oyun oynananda kimin atdığı üç aşıqdan biri dursa, o oyunçu oyunu udur. Hamıdan qabaq oyunun sayını əlli birə yetirən oyunu udur. Qalan oyunçular oyunu davam etdirirlər. Oyunda neçə nəfər olsa bir-bir əlli birə çatıb oyundan çıxırlar. Kimsə hamıdan sonraya qalsa oyunu udur, o oyunu birinci qazanan oyunçudan cəza almalı olur.

Oyunu birinci udan oyunçu aşıqları əlinə yığaraq uduzan oyunçunun yanında oturur, aşığı olan əlini onun başına tullayaraq deyir: “Hələ-hulə, dağdan-daşdan (uduzanın adı) “başına çətin oyun gələ”. Sonra aşıqları yerə atır. Nə şəkildə düşərsə, cızanın qərarı olur (məsələn: iki cik, bir bük). Udan oyunçu, uduzan oyunçunun belinə şillə vuraraq deyir: “İki cik, bir bük”. Uduzan oyunçu aşıqları göyə atır və çalışır iki cik, bir bük gətirsin. Belə olan kimi oyun bitir. Bu gün payız-qış gecələrində çoxlu uşaqlar və yeniyetmələr arasında oynanılır. Əyləncə üçün olduğu halda rəqabət hissini gücləndirir.⁴³⁸

118. Üzük-üzük oyunu.

Oynanışı: Çoxlu qış gecələrində ailələr bir yerə yığılıb baş qatmaq üçün bu oyunu oynarlar. İştirak eləyənlər iki qrup olub hər qrup bir noxud əndazəsində bir şeyi əldən-ələ verib və gahdan da çox məharət ilə əllərinin içində dolandırır gizlədirlər. Başqa qrupdan bir kimsə o üzüyü tapmaq üçün bir-bir əllərinin üstündən vurub “puk” deyə-deyə o şeyi tapmağa çalışır, tapa bilsə oyunu əlinə alar, tapa bilməsə qarşı qrupa bir imtiyaz verilir. Bu oyunda imtiyazın hansı sayda bitməsi oyunun başlanışında iki qrupun arasında bəlli

⁴³⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 45” adlı eserdən alınmışdır.

olar və nəhayət uduzan qrup yeməli və başqa şeyləri udan qrupa verir. Çox yerlərdə bu oyuna “gül-gül” də deyirlər.⁴³⁹

119. Üzümdən su çıxartmaq oyunu.

Oynanışı: Neçə nəfər bir üzüm giləsini⁴⁴⁰ araya qoyar. Məsələ, biri deyər: Mən bundan on damcı⁴⁴¹ su çıxardaram. İkincisi onu üstələyər. Deyə-deyə bir şeyi hərraca⁴⁴² qoyan kimi hərə damcılarının sayını artırır. Axırda, məsələ, biri otuz damcı çıxardıram deyəndə, o birisilər razılaşar. Bu adam bir dənə iynəni üzüm giləsinə soxar, üzümü iynədən yuxarı, aşağı aparmaqla iynənin ucundan damcı-damcı su damar. Əgər razılaşmış sayıda, ya çox damcı su çıxarda bilərsə udar, az olarsa uduzar. Əlbəttə, burada bir məbləğ pul da nəzərə alarlar.⁴⁴³

120. Yerdə qalan qurd oyunu.

Oynanışı: Uşaqlar hamısı deyərlər: “Yerdə qalan qurd olsun”. Hərə qaçıb dik bir yerə çıxar və qurd yerdə qalar. Pilləkən, hovuzun yerdən uca duran qırağı, yerdə qoyulmuş bir daş, hər nə isə yer səviyyəsindən uca duran hər bir zad, dik yer də ola bilər. Uşaqlar bu dikdən o biri dikə qaçar, yerlərin dəyişərlər. Ta görəsən neçəsi yerə yenib qurddan münasibət saxlayaraq deyirlər, məsələ: “Həsən qurd, gəl mənə ud”

Qurd onları qovalayar. Dikə çıxmamış, ayaqları yerdə ikən onları vura bilərsə, vurulan oyunçu qurd olacaq.⁴⁴⁴

121. Yerdə oturdu oyunu.

Oynanışı: Üç qarış boyunda çənbər (dairə) şəklində bir cız çəkilir. Oyunçular cızın qırağında duraraq hər biri bir, ya iki həna qoşurlar. Bir oyunçu qoşulan hənələri göyə atır, hənələr cızın içinə səpələnir. Aşıqların bir dənəsində artıq şək duranı olsa və ya heç şəklə duran olmasa və yıxılmış aşıqlardan ya bük düşən neçə aşıq olsa, aşıqları yığib ayırardan göyə atırlar. Ta aşıqların biri şəklə dura, ya biri bük, ya cık olan, yəni o biri aşıqlardan fərqli şəkildə düşsə, onda bu aşıq kimin olarsa, deyərlər onun matıdır. Matı düşən aşıqçının aşığı tufxan durubsa, bük aşıqları və avçı durubsa, cık aşıqları tutur. Və

⁴³⁹ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 58” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁴⁰ gilə: Tane.

⁴⁴¹ damcı: Damla.

⁴⁴² hərrac: Açıq artırma.

⁴⁴³ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 57” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁴⁴ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 49” adlı eserdən alınmışdır.

onları şək duran aşıqları udur və sonra matı düşən matı yiyəsi aşığını istədiyi kimi yatırıb, cırtma vasitəsilə öz aşığını ayrı aşığa tuşlayıb vurmaldır, beləliklə o aşığı cızdan çıxarmalıdır, amma öz aşığı cızdan çıxarsa, öz hənəsini uduzar və sıra aşığı tuşlanan oyunçuya keçər. Əgər cızın içində bir aşığı tuşladı və aşığı ona dəymədi, sıra aşığı tuşlanan oyunçunun olar. Beləliklə, oyun aşıqlar qurtarınca davam edir.⁴⁴⁵

122. Yerdən uca⁴⁴⁶ oyunu.

Oynanışı: Bir nəfər qurd seçilər. Oyun başlananda hər oyunçu qaçıb ayağını bir yerdən uca yerə qoyar. O halda qurd onları vura bilməz. Oyunçular da bir halda dayanıb, tez-tez yerlərini dəyişib, bir azca həddə qaçallar. Qurd da kimin ayağı yerdə olsa, onu vura bilər, hansı oyunçu vurulsa, qurd olar.⁴⁴⁷

123. Zaqqı-zaqqı oyunu.

Oynanışı: İki uşaq üz-üzə durar və əl-ələ yapışırlar. Belə ki, hər biri sağ əli ilə o birisinin sol əlindən və sol ilə sağ əlindən yapışar. İkisi birgə deyərlər:

Zaqqı-zaqqı,

İmam haqqı.

Zaqqını belə döndərərlər.

Sonra ikisi də əllərini buraxmadan dönəcəklər. Belə ki, dala duracaq və əlləri başlarının üstündə çatılı qalacaqdır. Yenə “zaqqı” deyib, əllərini buraxmadan döner, əvvəlki kimi üz-üzə durarlar. Bu oyun hövsələləri qaçmayana qədər idamə tapar.⁴⁴⁸

124. Zolaq atmaq oyunu.

Oynanışı: Duvarın dibində bir zolaq qazarlar. Yəni, məsələn, təqribən bir alma gizlənən yekəliyində. Təqribən iki metr duvardan aralı bir balaca cızıq çəkərlər. Oyunçuların biri “dib” durar. Yəni, duvar dibi zolağın yanında durar. Ötəki oyunçular bir-bir ayağın cızığın dalına qoyar və əlindəki bir badamı zolağa atarlar. Əlbəttə, mümkündür badamların hamısı zolağa düşsün, ya neçə dənəsi eşiyə atlana. Zolaqlardan eşıkdəkiləri badam atan yığıb cibinə qoyar. Zolağa düşənləri sayarlar. Tək olarsa

⁴⁴⁵ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, IV kitab, Bakı, 2015, s. 49” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁴⁶ uca: Yüce, yüksek (burada).

⁴⁴⁷ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 59” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁴⁸ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 50” adlı eserdən alınmışdır.

badamların hamısını “dib” duran yığışdırıb özünə götürər. Cüt olarsa onların sayınca badam ödəməlidir. Görərsən bir nəfər badamların hamısını uduzub lütlənir⁴⁴⁹, gəlib oturur zolağın dibində, özünə pul yığar. Yəni “dib” duran hər dəfə udduqca bir, ya iki dənə ona badam, pul verər. Elə ki, bir az pul yığdı, durub oyuna qarışar. Zolağı ərik çərdəyi və hərdən alma çərdəyindən də oynayarlar.⁴⁵⁰

125. Zu-zu oyunu.

Oynanışı: İki qrupla oynanır. Bir yekə dairə çəkilir və bir qrup dairənin içinə girir, digər qrup eşikdə gözləyir. Eşikdəkilərdən biri deyir ki, “gəlirəm”, deyirlər “gəl”, o nəfəsini yığır sinəsinə, “Zuuu...” deyir, içəriyə gedir. O, nəfəsi bitmədiyi sürəcə içəridəkiləri vurmaya çalışır, onlar da bunu tutub içəridə saxlamaya çalışırlar. Əgər nəfəsi bitmədən içəridəkilərdən birini vurub eşiyə qaçsa, o yanır. Amma yaxınlaşıb onu vururkən, onlar bunu tutdular, biri tutdumu digərləri də həməni tutullar da, bunu o qədər içəridə saxlıyıllar ki, bunun nəfəsi qurtulur⁴⁵¹, nəfəsi qurtuldu, o yandı. Onda o, eşiyə çıxır. İndi ya içəridəkilərin hamısı dənə-dənə vurulacax ki, içəri boşalacaq, ya bunların hamısının dənə-dənə nəfəsi qurtulacax, eşikdə adam qalmayacaq ki, bir tur tamamlanacax. Ən son adam içəridə qalsa, onlar qazanır, ən son adam eşikdə qalsa, onlar qazanır. Sonra yerlər dəyişir. Bu oyun məntiq olaraq Matilos-Ləsbəlos oyunu ilə eynidir.⁴⁵²

126. Züyüldax⁴⁵³ oyunu.

Oynanışı: Bu oyun qış zamanının oyunudur. Qar yağandan sonra bir bəlli yerin qarını döyüb bərkidəllər. Sonra bəlli yerin üstündə züyüldəməyə başlalları. Demək, züyüldax getdiyi yer bərkləşib daha yaxşı olar. Buz bağlamış çayların, göllərin üstündə də bu oyunu oynamaq olar.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ lüt: Çıplak. “Lütlənmək” elində avucunda bir şey kalmamak anlamında kullanılır.

⁴⁵⁰ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan Folkloru, V kitab, Bakı, 2015, s. 56” adlı eserdən alınmışdır.

⁴⁵¹ qurtulmaq: Bitmək.

⁴⁵² Derlenen: Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis. Türkiyə'nin Ankara şəhərində yaşıyor.

⁴⁵³ züyüldəmək: Kaymak. Buradan yola çıxaraq “Züyüldax” sözcüğü “Kayak” anlamındadır.

⁴⁵⁴ Bu oyun “AMEA Folklor İnstitutu, Təbriz folklor örnekləri, I kitab, Bakı, 2013, s. 52” adlı eserdən alınmışdır.

SONUÇ

Yapılan incelemeler sonucunda otuz iki çocuk oyununun oyun aracıyla, kırk iki çocuk oyununun, bazıları kural niteliğinde olan oyun hareketleriyle; çocuk oyunlarından otuz yedisinin sözlü formül, yirmi sekizinin özel oyun terimi, yedisinin oyundaki roller, on birinin de oynandığı sahayla adlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu da çocukların oynadığı oyunlardaki öğelerin onların bilinçaltında yer edinmelerini sağlamaktadır. Elde edilen oyunlardan sekizinin topla, onunun ağaçla; on çocuk oyununun ip/kemer/mendille, on bir oyunun taşla oynandığı tespit edilmiştir. Bunlar çocukların fiziksel gelişimine fayda sağlayan araçlardır. Beş oyun türünün zekayı geliştirmeyi sağlayan bulmaca tipinde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen oyunlar içerisindeki yirmi dört çocuk oyununun insan organlarıyla oynandığı bilinmektedir. Bu grupta yer alan altı oyun çeşidi bebeklerle oynanan, diğerleri küçük yaştaki çocukların kendi aralarında oynadıkları oyunlardır. Bu oyunlar, çocukların kas gelişimi, bebeklerin el, kol hareketlerini öğrenmesi, bilinçli hareketlere alışması, sayıları öğrenmesi açısından fayda sağlar.

Çocuk oyunları kültür taşıyıcılığı işlevi açısından önemli olmakla çocuklara milli kültürü aşılayarak onları bilinçlendirme işini üstlenir. Oyunlarda geçen söylem ve kavramlar, tekerlemeler, hatta terim olarak rol adları da çocuklarla kültür arasında köprü niteliğindedir. Güney Azerbaycan çocuk oyunları içerisinde gerek din ve inanç gerek bayram ve düğün gerekse de yemek ve kıyafet kültürü ile ilgili örnekler karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler “Çocuk Oyunlarının Bağlamı” başlığı altında incelenmiştir. Kısaca söyleyecek olursak, bazı oyunlarda ebe rolü için “molla”, “şeytan” terimlerinin kullanılması, tekerlemelerde “Allah”, “Peygamber” gibi kavramların yer alması din kültürü; yine tekerlemelerde geçen tatlı ve yemek adları yemek kültürü; düğünle ilgili anlatımlar düğün kültür ve gelenekleri açısından ele alınabilecek önemli kullanımlardır. Söylenenlere örnek olarak “Quş uçdu” oyununda (80) işaret parmağına denk gelen “Allah var, peygamber var” sözünü gösterebiliriz. Tabii ki bu tesadüf değildir. Azerbaycan Türkçesinde işaret parmağının adının *şəhadət barmağı* olduğu gibi, bu oyunda şahitlik kavramı ve işaret parmağının bu yönüne gönderme yapılmıştır. Aynı zamanda, günümüzde kullanımı azalan, milli kıyafet kültürünün bir parçası olan borkün “Börk qapdı qaçdı” oyununda (18) araç olarak amacına uygun kullanılması, yani başa takılması çocuklara milli kıyafetleri unutturmamak, eğlenceli biçimde olsa da milli kültür unsurlarından birini çocukların bilinçaltına yerleştirmek için kayda değer bir bulgudur.

Çocuk folkloru içerisinde yer alan çocuk oyunlarının toplumun çeşitli yönlerini, yaşam merhalelerini anlamak için incelenmesi gereken konulardan olduğu düşünülmektedir. Çağımızın gelmiş olduğu mevcut teknolojik durum nedeniyle bu sözlü edebiyat örneklerinin kullanımı azalmış, yazılı kaynaklarda yer alan materyaller haline gelmiştir. Unutulma riski olan oyunların toplanarak yazıya alınması, yazılı olarak kaynaklarda geçenlerin ise bir yere toplanması öngörülerek tezin ikinci bölümünün katalog haline getirilmesi planlanmış, tam olmasa da bu amaca ulaşılmıştır. İstedikisi nedenlerden bölgede saha çalışması yapılamaması tam amaca ulaşma yolunda engel teşkil etmiştir.

İkinci olarak oyunların öneminin ön plana çıkarılması düşünülmüş, derlenen ve taranan oyunların incelemesi yapılarak farklı özellikleri açısından önemi ortaya konmuş ve başka araştırmalar için araç olabilecek özellikleri tespit edilmiştir. İnceleme yapılırken farklı kaynaklar esas alınmış, Nebi Özdemir, Metin Ekici gibi halk bilimcilerin eserleri gözden geçirilmiştir. Bu tez çalışmasında esas olarak Nebi Özdemir'in kullandığı yöntemlerden yararlanılmış, bazı durumlarda yapılan kişisel tespitler sonucunda farklı yöntemler de kullanılmıştır.

Sonuç olarak, bu tez çalışması hem derleme ve literatür taraması hem de inceleme yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların ilki olmamakla birlikte, sonuncusu da değildir. Çocuk oyunlarının farklı yönlerden önemini ortaya çıkarmak için başka kuram ve yöntemler kullanılarak araştırma ve incelemeler yapılabilir. Hatta unutulmaya yüz tutmuş oyunların bulunup derlenerek proje haline getirilmesi de düşünülebilir. Hangi yöntemin kullanıldığı fark etmeksizin yapılan araştırmaların çocukların oyun oynadığı zaman duyduğu heyecan ve zevkle yapılması gerektiği kanısındayım!

KAYNAKÇA

- Agazade M. M., Gonçarova A. A., Çernyavskiy S. İ. (2021). "Azerbaydjanskie tyurki v İrane: iz istorii v sovremennost'" ("Азербайджанские тюрки в Иране: из истории в современность"), *Voprosı istorii № 5(1)*, 145-156.
- Ahmad S. vd. (2016). "Play and Cognitive Development Formal Operational Perspective of Piaget's Theory", *Journal of Education and Practice*, cilt 7, sayı 28, 72-79.
- Ak V. (1986). *Çocuk ve Eğitimi*, Karınca Matbaacılık, İzmir.
- Al-Tabari (1994). *Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk, The History of al-Tabari, The Conquest of Iran* (Çev. G. Rex Smith), c. XIV, The State University of New York Press, New York.
- AMEA Folklor İnstitutu (2014). *Güney Azərbaycan Folkloru*, II cilt, Bakı.
- AMEA Folklor İnstitutu (2015). *Güney Azərbaycan Folkloru*, IV cilt, Bakı.
- AMEA Folklor İnstitutu (2015). *Güney Azərbaycan Folkloru*, V cilt, Bakı.
- AMEA Folklor İnstitutu (2013). *Təbriz folklor örnəkləri*, I cilt, Bakı.
- AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu (2010). *Dərbəndnamələr*, Bakı.
- AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, I cilt, Bakı.
- Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu (1983). *Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası*, II cilt, Bakı.
- Bakıxanov A. (2010). *Gülüstani-İrəm* (çev. M. Əsgərli), Xatun Plyus Nəşriyyatı, Bakı.
- Bascom W. R. (Oct. - Dec., 1954). "Four Functions of Folklore", *The Journal of American Folklore*, Vol. 67, No. 266, 333-349.
- Biray N., Eynel S. (Ağustos 2021). "Kazak Çocuk Oyunların Çocuk Gelişimine Katkıları - Ceza ve Ceza Sisteminden Hareketle", *Dr. Himmet BİRAY Armağanı Ahde Vefa 25. Yıl*, ss. 523-537.
- Bünyadov Z. (2007). *Azərbaycan VII-IX əsrlərdə*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı.
- Caferoğlu A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, TDK Yay., Ankara.
- Catalano H. (2021). "A History of Children's Play from the Earliest Days of Humanity to Nowadays: Historical and Conceptual Review", *Astra Salvensis*, cilt 9, sayı 17, 219-238.
- Çankırılı A. (2013). *Annem ve Babamla Oynuyorum Öğreniyorum*, 8. Baskı, Zafer Yayınları, İstanbul.
- Çelebi D. B. (2007). *Türkiye ve Azerbaycan'daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Muğla.
- Çoban B., Devecioğlu S. (2011). *Beden Eğitimi Öğretmenleri, Stajyer Öğrenciler ve Öğretim Elemanları İçin Top ile Oynanan Eğitsel Oyunlar*, 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.
- Demirdiş B. (2018). "Play Therapy Effectiveness and Issues", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 12-26.

- Droit R.P. (2014). *Çocuklarla Felsefe Sohbetleri* (çev. A. Karakış), Say Yayınları, İstanbul.
- Ekici M. (2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, 4. Baskı, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- Groos K. (1912). *The Play of Man* (çev. E. L. Baldwin), D. Appleton and Company, New York.
- Qasimov Ə. (2006). *Azərbaycan Xalq Oyunları*, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, Bakı.
- Macit Araz (Doğ. 11.09.1979) Doğum yeri İran Urmiya şəhri. Mühəndis, Ankara.
- Makarenko A. (1980). *Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi* (çev. H. Akyol, M. Evren, H. Yavuz), Ser Yayınevi, Ankara.
- Nəbiyev A. (1988). *El nəğmələri, xalq oyunları*, Azərnəşr, Bakı.
- Nicolopoulou A. (2004). “Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası” (çev. M. T. Bağlı), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt 37, sayı 2, 137-169.
- Onullahi S. (1982). *XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhəri (Sosial-iqtisadi tarixi)*, Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Özdemir N. (1997). *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi*, Ankara.
- Özseven Â. (1940). “İstanbulda Çocuk Oyunları”, *Halk Bilgisi Haberleri*, İstanbul, 45-48.
- Sobkin V. S., Skobeltsina K. N. (2014). “Sociology Of Preschool Childhood: Age Dynamics Of The Child’s Play”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, sayı 146, 450-455.
- Şahmersi P. Z. (2007). *Bazihai mehelli Azerbaijan*, Neşr Ekhter, Tebriz.
(پرویز زارع شاهمرسی، بازیهای مهلی آذربایجان، نشر اختر، تبریز، ۱۳۸۶)
- TDK Güncel Türkçe Sözlük.
- Tezcan M. (2000). *Çocuk Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Yavuzer H. (1997). *Çocuğunuzun ilk 6 yılı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

- <https://www.asakhabar.ir/qədim-usaq-oynamaqlari-besdas/?lang=irtr>
- <https://www.britannica.com/topic/Azerbaijani-people>
- <https://www.pishkhan.com/Archive/1399/09/13990917/MahdTamadon779784100104495755152458.pdf>
- <https://www.pishkhan.com/Archive/1399/09/13990924/MahdTamadon779784100104505752154462.pdf>
- <https://www.unpo.org/content/view/7884/144/>